

K A R L
R I S T I K I V I

HINGEDE õõ

ESTI
KIRJANIKE
KOOPERATIV

KARL RISTIKIVI

HINGEDE ÖÖ

EESTI
KIRJANIKE
KOOPERATIIV

Kaas: Karin Luts

Printed in Sweden

*Copyright by Eesti Kirjanike Kooperatiiv,
Fack 1, Lund 3, Sweden*

Skånska Centraltryckeriet, Lund 1953

SURNUD MEHE MAJA

*Nous taloni yhdessä yössä —
kenen toimesta, Herra ties.
— See autoiko salvutyössä,
se Musta Kirvesmies? —...*

Uuno Kailas

*. . . Ei ystävän, vieraan tulla
ole ovea laisinkaan.
Vain kaks on ovea mulla,
kaks: uneen ja kuolemaan.*

Uuno Kailas

See lugu, mida ma nüüd tahan jutustada, algas vana-aasta õhtul, ja see ei olnud tõenäoliselt ainult juhus, kui üldse midagi saab vabandada ainult juhusega.

Vana-aasta õhtu on jaaniõhtu kõrval alati olnud üks raskemaid. Aga see ei ole ainult kevadsuvine raskemeelsus, see ei hoova sisse avatud akendest, see on ennegi sees, mingi raudkülm pank keset tuba, selle jäine hingus levib seest väljapoole. Ja see on ikka olnud nõnda, niikaua kui mäletan.

Jõululaupäeva soojus oli lapsepõlves nii suur, et ei märganudki, kui jalad külmetasid. Olen isegi jõuluheintel lamanud ja need polnud külmad, kuigi olid väljast toodud. See oli siis. Hiljem hakkab inimene rohkem märkama, mitte ainult seda, kas heinad on külmad või soojad, vaid ka seda, kas need on omad või võõrad. Hiljem on see läinud rohkem laenu tähe all. (Ma ei räägi vargusest — see lugu ei ole pihtimus.) Laenata üks kord aastas, ilma et oleks mingit väljavaadet selle tagasimaksmiseks, see veel kuidagi läheb. Aastaid ei ole igatahes nii palju kui on aastas päevi. Sellepärast tuleb teised õhtud enda varal läbi ajada.

Olgu niipalju seletuseks, miks ma sel õhtul olin üksi. Ma ei läinud tuttavate poole uut aastat vastu võtma, kuigi olin kutsutud. Ei mäleta enam, millega ennast vabandasin, et mitte lahkeid kutsujaid solvata. Olin kindlameelselt otsustanud omal jõul toime tulla. Midagi ikka leiab, kui ei julge jääda koju, et tühjuses ära kuulata neid kahtteistkümnet kõmisevat lööki, mis iga aastaga kõlavad järjest

lähemal ja valjemini, kuni neist kõrvad lukku jäävad. Võib hullematki juhtuda — kellahelin võib olla surmav, nagu seda Dorothy Sayers ühes oma romaanis on selleks otstarbeks ära kasutanud.

Ma läksin välja. Siin linnas korraldatakse vana-aasta ära-
saatmist väga mitmel viisil, mitte ainult kodudes ja restor-
anides. Vaadeldes ajalehekuulutusi või jälgides inimeste
voolu tänavail võib koguni arvata, et väga vähesed sel
puhul jäävad koju. Kõige lihtsam on minna kinosse, seal
on pime. See on meeldiv pimedus, soe ja kaitsev, nagu
pimedus, mis ümbritseb magavat last. Kõik istuvad seal
pimedes, ainult lina on valge, aga seal ei ole inimesi, on
ainult varjud. Seegi loob mingi võrdsustunde. On aga ka
teisi, enam või vähem lõbusaid ettekandeid, kus võid
rahulikult istuda publiku hulgas ja keegi ei imesta selle
üle. Palgatud esinejad näivad vähemalt tegevat kõik,
et publikut pidulõbusasse tujusse tõsta. Aga ma ei ole
siiski päris kindel, kuidas nad reageeriksid, kui see neil
kord tõepoolest õnnestuks. Sinises vormikuu es ja kuld-
nööpidega uksehoidja, n. n. vaktmästare, kes seisab mu
seljataga, ei kiidaks seda kindlasti heaks. Ta näib pigemini
tollivalvurina, kes peab hoolega silmas, et keegi ei tooks
sisse keelatud kaupa. Olen nimelt paar korda istunud sel-
listel ööetendustel, üks kord neist Kontsertmajas, kus kava
oli veelgi soliidsem kui publik, nii et Griegi klaverikontserdi
puhul tekkis väike vaheaplaus puhtast eksitusest. Aga kui
kava oli lõppenud ja kell valjuhääldajas kaksteist pauku
löönud, ei näinud ma kedagi, kes oleks teisele head uut
aastat soovinud, ja ma ei tea, kas see oli keelatud või ainult
ülearune.

Seekord ma ei läinud kuhugi, jäin tänavale. Olen nii
palju lugenud suurlinna tänavate ürgmetsa-üksindusest, et

lasksin ennast eksiteele viia. Võisin aga üsna varsti märgata, et seda ma küll poleks pidanud tegema. Inimesed ja linnadki on ju nii erinevad, ja mis ühe juures ainult kergelt tuju tõstab, võib teise hoopis jalust lüüa.

Nagu oleksin sattunud hullumajja. (Mu sügavamad hirmuelamused on alati olnud ühenduses hullumeelsusega. Mäletan, missuguse hirmuga tulin mööda Kopli surnuaiast, kui olin käinud vaatamas "Dr. Mabuse testamenti". Mitte sellepärast, et see oli surnuaed, see oleks võinud olla mistahes mets või tühi paik.) Kogu tänav, nii kõnni- kui sõidutee, oli täis kiilutud noori inimesi mõlemast soost, kes kambakesi liikudes käratsesid, huilgasid ja puhusid paberist pasunaid. Just selles viimases helis oli mingi ähvardav-luurav totrus, mis igal hetkel võis üle minna mõttetuks vägivallateoks. Esialgu see küll ei jõudnud kuski paukhernesest kaugemale.

Ma olin küll kujutelnud, et inimesed on rõõmsad ja ülemealikud. Ja siiras, puhkev rõõm ei väljendu alati harmooniliselt ja graatsiliselt nagu operetilaval. Aga ma ei näinud ühtainustki rõõmsat nägu, ühtki rõõmsat inimest. Rõõmsa inimese küünarnukid ei ole valusad, ehk olgu siis ainult leinajale. Aga ma ei tulnud välja ei leinaga ega rõõmuga, olin tulnud tühjalt, nii nagu perenaine enne vihma paneb anumad välja, et saada pehmet vihmavett. Kui edasi jätkata seda võrdluse teed, siis võiksin öelda, et see oli rahesadu. Need olid tusased, pahatahtlikud näod, põlglik-vihased hääletsused, mis näiliselt olid suunatud kaaslastele, aga ikka nii, et need parajasti poolkogemata riivasid mööduvaid võõraid. Seda peavad mõned omamoodi huumoriks, ja kes meist poleks naernud nende ameerika farsside puhul, kus hoopis teisele määratud tort veidi märgist kõrvale lendab ja otse näkku tabab parajasti uksest sisse astuvat au-

väärset daami. Need suupõhjast väljasülitatud hüüatused olid tegelikult niisama teadlikult-kavatsetult näilisest märgist kõrvale suunatud, ja olukorra humoristlikku külge oli mul raske õieti hinnata, kuna ma samaaegselt nägin ainult rusikas käsi, mis jäid rusikasse ka siis, kui need pandi ümber tütarlapse piha. Ma ei näinud ühtki naervat inimest, kuigi ma kuulsin naeru. Aga see naer oli pigemini mingi tehtud tondihirnumine, idiootlik-loomalik, ja ometi küllaltki intelligentse salakavalusega kavatsetud.

Ma ei tahaks heameelega jätta muljet, et ma liialdan. Võimalik, et ma olin ülekohtune nende vastu, et ma siiski ei olnud nii neutraalne, nagu ma ise uskusin, lihtne valge leht, millel kõik värvid ilmuvad loomulikus varjundis. Kui oled seitse aastat elanud ühel maal põgenikuna, on raske ühel õhtul äkki ette võtta ja välja minna turistina. . . Ütlesin seitse aastat, sest selle väljenduse poeetiline kõla meelitas mind tõeteest kõrvale, tegelikult on mu pagulaspõlv kestnud mitu korda seitse aastat.

Olen nii kaua püüdnud näha inimestes head, et ma paratamatult näen kõigepealt seda, mis mulle ei meeldi. See ei olegi nii paradoksaalne kui see kõlab. Ja ammugi ei tähenda see seda, et ma ise oleksin kuidagi suhtunud neisse eelarvamusega, rääkimata vaenulikkusest. On tegelikult palju kergem läbi murda vaenulikust maailmast kui võtta ise sama hoiak. Vastupidi, olin tulnud välja mingis leebes, hellas laupäevameeleolus, ja kuigi mitte päris teadlikult, siis poolteadlikult ometi otsisin just mõnd sõbralikkuse märki, mõnd osapakkuvat naeratust või kergemeelses priiskamishoos üle rahvahulga heidetud naljasõna kõigile vabaks tarvitamiseks, mis mind kas või ainult hetkeks oleks lasknud tunda ühena ülemeelikust seltskonnast. See poleks tarvisenud olla midagi isiklikku, see oleks olnud nagu mingi lavalt

saali visatud nali, mille üle on kõigil lubatud kaasa naerda. Midagi säärast ei juhtunud. Mul polnud mingit osasäämist sellest lärmakast voolust peale selle, et see mind kordkorralt valusalt tõukas ühe või teise veealuse kivi otsa. Erinev oli ainult minu enda reageerimine sel õhtul. Tavaliselt olen kas resigneerunult või kibestunud tagasi tõmbunud ja koju läinud. Kuid sel õhtul tundsin äkki, et olin liiga nõrk selleks, ma polnud suuteline kasutama seda ainsat kaitsevahendit — põgenemist.

Mul hakkas hirm. Olin liiga kaugelt kodust välja tulnud, nii et ma enam ei jõudnud sinna tagasi joosta. See polnud mul esimene kord hirmu tunda, aga ma pole kunagi varem kartnud samal viisil. Võib-olla ei olegi hirm õige sõna — meil on raske leida õiget sõna mõne psüühilise situatsiooni jaoks, mida elame üle esmakordselt. See polnud hirm selle sõna füüsilises tähenduses, ka mitte hirm millegi ees, mida me kardame tulevat, see oli juba siinsamas, ümbritses mind igalt poolt.

Olen püüdnud sorida mälestustes, et leida midagi, mis kõige rohkem võiks vastata sellele tundele. Lapsepõlves võis mõnikord juhtuda, et kuuldud või loetud tondijuttude mõjul hakkasin pimedust kartma. Sauna-Mihkli toas oli eredates värvides hiinlase pilt, mida ma kunagi arvasin kartvat, eriti pärast seda, kui Mihkel sõja ajal randa uhetud miini otsa läks ja tükkideks kisti. Mäletan ka seda ebamäära-
rast, tumedat hirmu, kui ärkasin juba pooliti ununenud unenäo järel ja pugelin sügavamale teki alla, teise pimedusse, mis oli soe ja kaitsev. Nii palju mäletan, et olin näinud musta koera, kes pidi tegelikult olema rebane. Kui ma nüüd ütlen, et selles hirmus oli isegi mõnevõrra naudingutunnet, siis mõtlen tagasi sellele ajale, kui lugesin "Varanduste saart", ja nii nagu minuealine peategelanegi pärast raamatu

lõpetamist veel arvasin kuulvat papagoi kähedat karjumist: "Kuld! Kuld!" Alati oli aga sellel hirmul olnud mingi ebareaalne põhjus, see oli fantaasiast välja kasvanud hirm. Enam-vähem täiskasvanuna olen seda tundnud ainult kaks korda, eelpoolnimetatud "Dr. Mabuse" ja Dreiseri "Vampiiri" puhul. Ainult et praegu polnud mul selleks mingit niigi konkreetset tõuget. See võib tunduda isegi naeruväärne, kui mõelda hoopis tõsisematele põhjustele, nagu ümberringi lõhkevad lennukipommid või küsimus mõne käsikirja saatusest, kui taskus pole rohkem kui kakskümmend senti postmargi ostmiseks. Aga teisest küljest on just selle tunde reaalne põhjendamatus nagu vabandus, mis ei sunni samal määral häbenema ja külmaverelist kangelast mängima.

Ma ei suutnud viimaks enam vastu pidada. Hakkasin seda isegi füüsiliselt tundma, mu jalad muutusid nõrgaks nagu mõnikord unes, kui pead mäest üles ronima. Pidin pääsema sellest halvavast külmast voolust niipea kui võimalik. Aga edasimineku muutus järjest raskemaks. Tundsin, et ma ei suuda tänavat lõpuni käia, seda kadalippu poleks ma jõudnud välja joosta. Sel tänaval ei paistnudki olevat lõppu — neonreklaamide jahe värviline valgus tõmbas kaks näiliselt lõpmatuses ühtivat paralleeljoont, millele pilvise taeva tühi pimedus veelgi näis pikkust lisavat. Katsusin leida pääsu põigates esimesse vaiksesse risttänavasse. See mõte aitas mind hetkeks, olin leidnud mingi, kuigi üsna ajutise ja lähedase eesmärgi. Tundsin ennast peaaegu nagu tagaajetud kurjategija, kes iga hetk kardab tabamist. Mulle tundus jälle, nagu oleksin keelatud territooriumil. Nende inimeste põlgus ja viha, mida tundsin otse füüsiliselt, nii nagu vastu nagu puhuvat jäist tuult, sai sellega mingi isikliku varjundi. Ja peale selle tundus see olevat ka põhjendatud. Ma ei saanud ennast isegi mitte moraalselt kaitsta. Mul polnud

ju mingit õigust siin käia. Ruum, mille ma oma maise kehaga täitsin, oli tegelikult määratud teistele. Olin võõras, kutsumata võõras.

Surusin ennast kõnnitee majadepoolsesse serva, otse vastu seinu, kus ma mitu korda komistasin väljaulatuvaile trepiastmetele. Aga enne kui esimene naer mu komistamise üle jõudis kõrvust kustuda, olin jõudnud vaikse põiktänavani, mis oli peaaegu pime ja niipalju kui võis näha, täiesti inimtühi. Siiski, päris inimtühi see tänav enam ei olnud, kui ma sinna pöördusin. Üks paar, poiss ja tüdruk, tihedalt üksteise ümbert kinni hoides, möödus minust pool joostes ja kadus siis äkki, nagu oleksid nad mõnest nähtamatust uksest sisse astunud ja selle kohe endi järel kinni tõmmanud. Mulle tundus, nagu oleksin korraks tänavanurgal näinud selle tänava nime: Eratänav, aga see võis olla meeltepete, sest igatahes ei saanud sel tänaval siin olla eestikeelset nime.

Kogu tänav tundus kuidagi suletud, ärapööratud näoga. Aimasin millegipärast, et see pidi olema umbtänav, see ei viinud kuhugi, ja sellepärast ei olnud siin ka rahvast. Peaaegu kõik aknad olid pimedad, ainult paaril kõige ülemise korra aknal kaugemal säras kunstlik jõulutäht. Ühes aknas paistis peegeldus vilkuvaist küünlatuledest, aga kust see küünlavalgus tuli, seda ma ei leidnud. Alumise korra aknad olid varustatud kas luukidega või tugevate raudvõredega, võimalik, et siin oli kullasepaärisid. Tänav ise oli kitsas, aga kõnnitee lai ja sile, ja isegi selles pimeduses võisin märgata parketimustrit tumedatest ja heledatest kiviplaatidest. Kuulsin ainult oma samme kajavat — kaja tuli aga niipalju hiljem, et tundus, nagu kõnniks keegi mu järel. Algul pettis see mind, nii et ma vaatasin paar korda tagasi. Aga ma ei näinud seal midagi peale peatänav valguskuma.

Ei saa öelda, et ma oma hirmust siin kohe oleksin vaba-

nenud. Alguses jälgis see mind, siis tundus, nagu varitseks see hoopis eespool. See tunne muutus veelgi sügavamaks ja tumedamaks, aga selle pinnale kerkis mingi sama mõistmatu ja põhjendamatu hulljulgus ja hoolimatus. Lapsepõlves olin mõnikord võidelnud pimeduse vastu vilistamisega, vahe oli ainult selles, et see vile nüüd ei saanud kuuldavaks. Mul oli korraga tunne, nagu läheksin vastu mingile seiklusele, mille olemusest mul polnud mingit aimu, mis mind aga ometi vastupandamatult meelitas. Tundsin isegi kerkivat väikest ootusärevust, peaaegu kannatamatust.

Tänav tegi siinkohal väikese käänaku ja sellest möödudes nägin ootamatult valgusjuga, mis ühest majast lõikas risti läbi tänava. See tuli üllatusena, nii et ma korraks tasandasin sammu. Samas hakkasin kuulma nõrka muusikat, mis tõenäoliselt tuli samast majast. Kui ma jõudsin valgusvihuni, võisin näha, et see tuli uksest, mis tänava kommete vastaselt oli pärani avatud.

Leidsin sellele kohe lahenduse, mis tekitas väikese pettumustunde. Arvatavasti oli siin mingi avalik vana-aasta äraaatmine, mingi kõrvaltänavasse peidetud kino või teatrike. Sel kellaajal pidi etendus muidugi olema juba alanud, millega ka võis seletada, et polnud näha kedagi, kes oma samme oleks seadnud selle oaasi poole.

Lootsin, et mul siiski vahest õnnestub sinna hetkeks sisse astuda. Et uks oli nii kutsuvalt lahti, võis arvata, et nii vaeslapselikus kohas asuv saal ei olnud välja müüdud. Nii saaksin viimaks ikkagi paari krooni eest ostetud valguses ja soojustes veeta selle tunnikese, mis sellest aastast veel oli jäänud. See oleks muidugi tähendanud taganemist mu varem tehtud otsusest. Aga parem lõpetada vana aasta oma ebaõnnestumise tunnustamisega, kui et alustada uut aastat sellega.

Ja ma astusin sisse lahtisest uksest.

Muusika kostis nüüd juba üsna selgesti, sest ka järgmine uks otse saali oli lahti. Sealt tuli ka see hele valgus, mis oli paistnud tänavale, sest muidu oli eesruum üsna hämaralt valgustatud. Tükk, mida mängiti, oli mingi klaverikontsert, mida ma kindlasti olin varem kuulnud, mida ma aga kohe ära ei tundnud. See meenutas midagi, millel tänase õhtuga ei olnud mingit sidet — jasmiinilõhna. Läbi lahtise ukse võisin veel näha, et saalis istusid inimesed ridamisi asetatud toolidel, kuid see valgus, mis pealegi voolas otse vastu, oli nii hele mu veidi õrnaks muutunud silmadele, et ma midagi selgesti ei näinud. Pealegi on mu silmad juba loomult üsna tunduval määral astigmaatilised. Kõik paistis nagu läbi prilliklaasidele langenud udu.

Korraks tuli mulle tahtmine jälle tagasi minna, aga ma sundisin ennast siiski paigale jääma. Vaatasin ringi avaras, kuid madalas eesruumis, otsides kassaluuki. Aga ma ei näinud seda kuski. Nägin ainult hämara ruumi tumedaid seinapaneele, mustade, otsegu suitsunud aampalkidega lage ja ainsa sisustusena tühjas ruumis garderoobi, mis asus vasakul ja oli kuhjatud üliriietega.

Astusin otsustavalt lahtise saaliukse poole. Sammud põranda kivitahvlitel kõlasid nii tugevasti, et ma siiski kohmetult peatusin. Teatud määral äratas mu tähelepanu seegi, et seda ruumi tänavast ei lahutanud mingi lävi või trepp, vaid et kõnnitee kiviparkett otse näis jätkuvat põrandana. Siis, kui ma seal seisin keset ruumi, tuli üks hallijuukseline vana-

mees, keda ma varem ei olnud märganud, kikiarvabail mu juure ja ütles sosinal: "Palun siiapoole!"

Ta pidi olema riietehoidja, sest ta viis mind garderoobi poole. Pikemalt mõtlemata andsin ära palitu ja kaabu ja sain vastu vaskplekist numbri, millele kiiret pilku heites nägin, et sellel arvu asemel seisis tähekombinatsioon XYZ. Ma ei pööranud sellele suuremat tähelepanu, sest kogu aeg vaatasin ikka veel ringi, otsides mingit kassat, ja et ma seda ei leidnud, pöördusin tagasi, et küsida riietehoidjalt, kas vahest tema ei hoolitse ka piletimüügi eest. Aga teda ei olnud enam seal ja garderoobi kõrval nägin väikest ust, mis oli pooliti avatud. Sealt teda otsima minna ei pidanud ma aga sündsaks.

Lähenesin nüüd ettevaatlikult saaliuksele, mille juures seisis kaks meest pikkades, mustades kuubedes, milliseid ma pole enam sellest peale näinud, kui meil algkoolis käis üks koolinõunik, kelle võte selle lõhkise saba vahelt taskurätik välja õngitseda oli jätnud meile unustamatu elamuse. Nad olid mõlemad keskealsed, pidulikkude ja tähtsate nägudega, rohkem inglise teenrite kui tavaliste rootsi uksehoidjate moodi. Mõnel teisel juhul poleks ma iialgi usaldanud neist mööda sisse tungida. Aga nüüd ei hoolinud ma isegi midagi välja mõelda juhuks, kui nad minult piletit nõuaksid. Kui ma oleksin teadnud, kui kaua see etendus juba on kestnud, oleksin ju võinud teha näo, nagu oleksin ainult vahepeal välja läinud. Selline võimalus on siin maal tegelikult olemas, nii teatris kui ka kontserdil pärast esimest vaheaega. (Millest ei maksa järeldada, et ma oleksin seda võimalust kasutanud või soovitaksin kellelgi seda teha.) Aga ilma midagi ütle mata, isegi minu poole vaatamata ulatas üks neist mulle kavalehe ja viipas käega vasakule, kus viimases kahes toolidereas leidis tühje kohti.

Mõningal määral kergendas mu olukorda see, et publik istus seljaga minu poole. Heledasti valgustatud saal ise erines tunduvalt süngest, kuidagi keskaegselt mõjuvast eesruumist. See oli pigemini rokokoolik, kõrge ja valge, heleda parkett-põrandaga, kus toolidevahelist keskkäiku kattis sinise põhi-tooniga vaip. Saali valgustasid neli kroonlühtrit elekterküünaldega, sellele lisaks näis veel olevat mingi prožektori valgus suunatud saali kaugemasse otsa, kus oli midagi poodiumitaolist. See oli paar trepiastet saali muust osast kõrgemal ja seal istus noor tütarlaps roosas kleidis, keda tiibklaver pooliti varjas. Ma ei mõelnud sugugi sellele, et selline klaveri asetus õieti oli ebatavaline. Parajasti oli muusikas vaheaeg ja ma ruttasin, et võimalikult vähe segades oma kohale jõuda, sest mu sammud kõlasid ikka veel meelehärmi tekitavalt valjusti.

Oli veel üks asjaolu, mida kohe märkasin ja mis mu kohmetust tunduvalt süvendas, veel enamgi kui puuduv pileet. Igal juhul pidin ma siinses seltskonnas tähelepanu äratama kaunis ebameeldival kombel. Pidin veel enam imestama, et need kaks tõsist ja ranget keerubit olid mu sisse lasknud. Kogu seltskond oli nimelt piduriietuses, härrad kas frakis või smokingis, daamid õhtukleitides ja enamik neist dekoreeritud karusnahkadega.

Kui ma aga eelviimases reas avastatud tühja tooli poole trügin, hingasin korra kergendatult. Just selle tühja koha kõrval istus üks noor poiss, kes oma riietuselt siia veel vähem sobis kui mina. Olin ise vähemalt niiöelda restorani-nõuetele vastavalt riides. Tal oli aga seljas pruun pintsak, kõrge kaelusega must svetter, jalas manchestersametist ja tublisti kulunud ja väljaveninud püksid ja tanksaapad. Ometi polnud ma teda enne märganud, kui ma otse ta juures olin, ja nähtavasti ei märganud teda ka teised. Ta tõusis püsti, et

mind mööda lasta, ja kui ma hääletute suuliigutustega vabandasin, naeratas ta nagu äratundvalt. Selle põhjuseks võis aga olla ka ainult asjaolu, et ta minus riietuse suhtes leidis ühe, kes vähegi toetas ta erandlikkust selles tärgeldatult soliidses seltskonnas. Võimalik siiski, et ma olin teda kunagi kohanud, ilma sellest päris teadlikuks saamata. Tal oli seda tüüpi nägu, mis tundub tuttav ka esimesel kohtamisel, sest et selle üksikud elemendid nii sagedasti esinevad.

Toolid näisid kuskilt mujalt siia toodud olevat, sest nad ei sobinud saali ülimusliku stiiliga — need olid lihtsad, kerged puutoolid, mis vähimagi liigutuse puhul segavalt nagisesid. Istusin selletõttu kaunis ebamugavalt pingutatult. Ja samas algas ka muusika uuesti. Klaveri mänglev meloodia pörkas vastu saali jäiselt korrektset atmosfääri, nagu oleks see olnud klirisev klaas. Heitsin pilgu kavalehele ja nägin, et see oli Mozarti klaverikontsert number 26, tuntud ka Kroonimiskontserdi nime all. See oli ainus programmipunkt, mis kavalehel seisis. Õieti oleksin pidanud selle ära tundma ka ilma kavalehele vaatamata, sest kolmanda osa lihtne teema jääb kergesti meele isegi üsna vähemusikaalsele inimesele, kes seda kord on kuulnud. Ja ma olin seda varem kuulnud. See oli olnud sel mälestusväärset õhtul — nüüd ma teadsin ka, miks mulle kord oli tundunud, et see mingil kombel meenutab jasmiinilõhna. (Miks jasmiinilõhn, kui need tegelikult olid pärnad, mis lõhnasid? Valge vesiroos ei lõhna teatavasti üldse.)

Nägin nüüd klaverimängijat ees poodiumil, kummalisel viisil otse seljaga kuulajate poole. See oli tütarlaps kohevas roosas kleidis, kelle tumepruunid juuksed olid kuklas lühikeseks lõigatud, nii nagu see oli kombeks kahekümnendail aastail. Kuid ma ei näinud mingit orkestrit, kuigi kuulsin. Kui orkester oli asetatud saali teise otsa, kuulajate seljataha,

siis oli see igatahes väga omapärane. Ma ei usaldanud siiski hästi tagasi vaadata, üldine tardumus oli haaranud mindki. Tõenäolisem oli, et orkestrisaade tuli heliplaadilt varjatud valjuhääldaja kaudu. Olin kuulnud või lugenud, et on olemas plaate ainult saatega viiulile, või jälle kammermuusikaga, kus üks instrument puudub. Miks ei võinud sama hästi leiduda ka plaate orkestrisaatega tervele kontserdile? Või miks polnud lõpuks võimalik, et terve kontsert tuli grammofoonist ja klaverimängija oli ainult trikk? See seletas ka klaveri ebatavalise asetuse.

Kui see oleks olnud mõni teine muusikapala, oleksin kindlasti selle üle rohkem pead murdnud. Nüüd said aga hoopis teised tunded ja mälupildid ülekaalu. Unustasin sealsamas mitte ainult selle väikese tehnilise küsimuse, vaid ka teised, mis olid hoopis olulisemad. Mingi kerge ja vastutustundetu meeolu lained kandsid mind neist küsimuskaridest üle. Ma ei juurelnud enam probleemi kallal, mis maja või mis seltskond see oli. Mozarti muusika klaasselge harmoonia oli nagu omaette suletud ruum, kuhu ükski ebakõla sisse ei pääsenud. Mind ei vaevanud korrakski küsimus, kuidas ma nii lihtsalt siia sisse olin pääsenud, kuhu ma ju tõepoolest ei kuulunud. See tundus niisama loomulik, nagu teadvus sellest, et elad, ja võtad seda enesestmõistetavalt, esitamata küsimust, kust ja kuhu. Ja ometi oli isegi argipäevaülikonnas noormehel mu kõrval suurem õigus siin olla kui minul. Ma pole kohanud ühtki teist inimest, kellel korrakski oleks tekkinud kahtlus, kas ta olemasolu on õigustatud.

Oleksin tõenäoliselt unustanud ka oma naabri, kui ta oma rahutusega aeg-ajalt poleks tõmmanud mu tähelepanu endale. Võib-olla ei ole rahutus õige sõna, sest see väljendus ainult üksikutes liigutustes, mitte üldises olekus. Väikeste

vaheaegade järel tõstis ta käe, lükkas tagasi musta varruka ja vaatas käekella. See korduv liigutus kiskus mu pilgu vägisi ta kätele. Need olid mitte just väga puhtad, pruunid käed juurteni äranäritud küüntega ja pooleldi paranenud löikehaava-armidega. Käte järgi otsustades oleks ta võinud olla kas mehhaanik või mõni muu käsitööline. Aga siis nägin ta põlvedel rihmaga kinniköidetud raamatupakki, millest pealmine kandis nime "Loogika". Lihtne hall kaas, igava kohustuse sümbol, osutas, et see oli kooliraamat.

Vaevalt olid viimased akordid kõlanud ja esimene kätepaar aplausi alustanud, kui mu naaber kiiresti tõusis ja pooljoostes saalist lahkus. Kui poleks olnud koolivaheaeg, oleks võinud arvata, et ta kardab tundi hiljaks jääda. Nüüd võis pigemini arvata vastupidist, ja võimalik tõesti, et ta oli lihtsalt eksikombel siia sattunud, mis muidugi omakorda oli raisanud ta kallist aega. Ta ei lahkunud saalist mitte selle uukse kaudu, kust ma olin sisse tulnud, vaid ühest kõrvaluksest, mille juures ma alles nüüd nägin sõdurivormis meest, kes selle avas ja siis kohe jälle sulges, ise seejärel seljaga vastu suletud ust toetudes. Olen nii palju näinud sõdureid keelatud läbikäikude juures valvel, et see isegi siin mind ei üllatanud.

Mu tähelepanu koondus nüüd tütarlapsele, kes oli tõusnud klaveri juurest ja poodiumilt alla astus. Esimesel hetkel paistis temagi olevat kuidagi tuttav. Aga mul on raske teda kirjeldada — võiksin öelda, et ta oli ilus, aga ka, et ta oli tavaline, ja mõlemad hinnangud oleksid õiged. (Kas ei tähenda ilu meie enamiku silmis siiski sagedamini keskmist kui äärmust?) Igatahes ei olnud see nägu selline, et see meele jääks mingi iseloomuliku joone tõttu. Oli lootusetu katsuda meele tuletada, kus ma teda võisin varem näinud olla. See võis olla tema, aga see võis olla ka keegi teine,

sest ajaga muutub inimene mitte ainult ise, vaid ka teiste mälestuses. Isegi ta soeng, mis kuulus rohkem kahekümneandisse aastatesse, ei olnud päris võimatu ka meie päevil. Riitemoe pisasjade jaoks ei ole mul aga üldse pilku. Ta näis igatahes olevat väga noor, aga samal ajal oli ta nagu kuidagi hämune, nii nagu on noorpõlvepildid perekonnaalbumis.

Ta noogutas naeratades vasakule ja paremale, tänades elavate kiiduavalduste eest, mida ta võttis peaaegu kutselise kunstniku endastmõistetavusega. Ühelt esimese rea toolilt tõusis kõrgekasvuline ja helevalgete juustega vanahärra ja läks talle vastu. See võis olla ta vanaisa, onu või ka lihtsalt piduperemees. (Ma olin juba veendunud, et see seltskond pidi olema eraviisiline.) Õrna vanaaegse galantsusega võttis ta tütarlapse käe alt kinni ja juhtis ta toolile ühe suurekasvulise ja väga suursuguse daami kõrval, kelle massiivne uhkus, mis ümbritses teda jäise ringina, tõi mulle meele proua Ugla Frödingi tuntud sangaripoeemist.

Tool mu kõrval ei jäänud tühjaks. Sinna oli äkki ilmunud vanem daam üleni mustas, kelle tulekut ma polnud üldse märganud. Ta istus seal veidi aralt, ainult poolel toolil, nii nagu ei kuuluks temagi õieti siia. Nägin ainult ta profiili, ja ma rohkem tundsin, et ta pidi olema ilus. See on erilaadne ilu mõningate vanade naiste juures, hingestatud, peaaegu abstraktne, mis ilmsiks saab nende väheste juures, kes viimaks on leppinud sellega, et nad ei ole enam naised, vaid ainult inimesed.

Oma teist naabrit ei olnud ma seni üldse tähele pannud. Nüüd heitsin korraks kiire kõrvalpilgu ka tema poole. See oli üks keskealine härra smokingis, palja pealaega ja prillidega, teravalt kuiva profiiliga. Ta kangestunud, elutu olek mõjus nii, et ma edaspidi jällegi hoidusin sinnapoole vaatamast.

Kui ma nüüd suurema julgusega saalis ringi vaatasin, märkas, et publik siiski polnud nii ühtlane kui see alguses oli paistnud. Seljataha vaadates nägin veel, et saal oli varustatud rõduga, mis samuti oli viimse kohani täis. Ja see osa publikust oli riietatud hoopis teisiti. Seal oli mehi lihtsais tänavauhikondades ja ruudulistes särkides, noori poisse suuremustriliste ameerika lipsudega, tütarlapsi eredavärvilistes kleitides ja vanemaid naisi kootud jakkides ja suurte käekottidega, mida nad hoidsid kogu aeg nii pingutatud hoolega, nagu oleks seal kogu nende varandus. Ja näis, nagu oleks see seltskond heitnud teatavaid reflekse ka saali, nii et ma seal nüüd piduriietuses publiku hulgas leidsin ühe ja teise, kes oma välimuselt rohkem vastas rõdupublikule.

Kuigi see oleks pidanud mulle mõjuma julgustavalt, siis tegelikult tundsin endas tõusvat rahutust. Aimasin, et midagi oli muutunud, et midagi mu arvestuses oli vale, et ma kuidagi olin kaotanud orienteerumisvõime. Sellest see häiriv võimetustunne, kuigi palju nõrgem sellest, mis mind oli vallutanud hiljuti tänaval rahva hulgas.

Nüüd tõmbas uus aplaus mu tähelepanu jälle poodiumile. Aplaus oli isegi tugevam kui eelmine, aga kuidagi ebaühtlaselt jagatud. Sellega tervitati kaht noormeest, kes just trepiastmeist üles läksid ja siis näoga publiku poole pöördusid. Tõepoolest, see oli murrang senises stiilis. Üks neist kandis sõdurivormi, teine halli tänavauhikonda. Rõdult hüüti midagi, ja nad kviteerisid selle ergutuse vandeseltsliku grimassiga.

Erariietes noormees, pikk ja lohakavõitu liigutustega, istus klaveri juure ja lõi sellel paar klirisevat akordi. Nende iseloomus polnud võimalik kahelda. Kahin käis läbi saali,

vanem daam mu kõrval liigutas ennast nagu millestki eba-meeldivast eemale tõmbudes. Keskealine härra mu paremal käel näis äkki nagu ärkavat oma tardumusest, ta isegi norsatas korra, nagu keegi, kes unest ärkab.

Siis ütles sõdurivormis noormees, heledajuukseline, aga negroidsete näojoontega, mõned sõnad, mida ma hästi ei kuulnud, mis aga omakorda välja kutsus ootusrikka käteplagina. Tõenäoliselt ütles ta järgneva laulu nime, sest ta hakkas tõepoolest laulma.

Üleminek Mozartilt džässile tuli tõepoolest natuke ootamatult. Aga muidu ei saanud eitada, et noormehel oli meeldiv hää ja et nad kahtlemata tegid oma parima. Pala oli mulle täiesti võõras, milles pole midagi imestusväärset. Aga sama tundmatu oli ka selle laulu keel — kui see üldse oli mingi keel. Ja nagu varem, klaverikontserdi ajal, kuulsin ka nüüd teisi instrumente, mida aga polnud kuski näha.

"Ennekuulmatu!" pomises vana daam mu kõrval, ja ta kitsad, üleni peenikeste kortsudega kaetud käed pigistasid krampplikult musta, kuldserveadega raamatut, millel oli umbes kirikulauluraamatu suurus, aga risti asemel kuldne roos kaanel. Ta riietest hakkas levima kerget, kuidagi närbunud lõhna. Ta ilmne pahameel ja vahest veel enam see lõhn tekitasid minus mingi piinlikkustunde. Aga veel enam häiris mind mu teise naabri vaimustatud kaasaelamine — ta hakkas isegi jalaga vastu mu tooli jalga takti taguma, vihastama panev komme, mida ma muidu olen tähele pannud ainult laste juures kinos.

Tundsin ennast kuidagi kitsikuses, ja isegi kui oleksin tahtnud ettekannet tähelepanelikumalt kuulata, poleks ma seda saanud nende häirivate asjaolude tõttu. See oli umbes sama tunne, kui istudes kahe tülitseja vahel, kes õiendavad

arveid üle su pea. Kui nad alati vähemalt kuuleksid, mis teine ütleb, ja peaaegu iga lauset ei peaks kordama!

Keegi mu seljataga ümises meloodiat kaasa, vähemalt katsus seda teha, aga ta tundis seda nähtavasti sama vähe kui minagi, nii et sellest sai mingi kummaliste käänakutega hädavingumine. Rohkem demonstratiivselt kui huvi pärast pöörasin pead ja vaatasin tagasi. Mu pilk uppus ühe roosajumelise daami lahkelt eksponeeritud lopsakaisse võludesse, kes higistas vaimustusest. Mustaraamilised prillid ta ümmargusel näol olid vajunud viltu, nii et ta teise silmaga kõõritas üle prilliklaasi. Ta ei pannud mu uudishimu sugugi pahaks. "Oh boy!" hüüdis ta sosinal ja naeratas nii mahlakalt, et märjad pritsmed mulle vastu nagu lendasid. Aga on sama hästi võimalik, et ta mind üldse ei näinud, nii nagu inimestel siin majas üldse näis olevat eriline võime oma silmaringi piirata.

Käteplagin osutas, et esimene laul oli lõppenud. Järgmine number oli aga veel hoopis raskem taluda. See oli mingi lääge, veniv meloodia, mis meenutas lagritsat. Sõnadest moodustas vähemalt viiskümmend protsenti "love". (Olen mitu korda püüdnud leida põhjust, miks sõnad "love" ja "Liebe" mõjuvad nii vastikult, kuna seevastu näiteks "amour" on võrdlemisi talutav.) Vanem daam mu kõrval oli muutunud näost nii punaseks, nagu ma seda enam poleks arvanud oodata. (Tean nüüd, miks naha küljest enne parkimist kõik lihajäänused tuleb hoolega kõrvaldada.) Ja ikka tugevamaks muutus see närbunud, elupuuokstest pärga meenutav lõhn, mis ta riietest hoovas. Või oli kuski saalis jõulupuu, arvestades aega poleks seegi olnud võimatu. Tundsin ennast järjest ebamugavamalt, kuid ma ei pidanud sündsaks keset ettekannet lahkuda. Ja küsitav on, kas see olekski

mul õnnestunud. Uksehoidjate ülesanne võis olla ka vastupidine sellele, mis ma olin alguses arvanud.

Kiiduavaldused pärast teist numbrit aina kasvasid, kuuldus juba trampimist ja hüüdeidki. Kähe hää! mu seljataga kordas oma "Oh boy!" järjest suurema hingedärinaga.

Järgnesid veel kolmas ja neljaski laul. Aga siis ei lasknud mõlemad kunstnikud ennast enam meelitada, vaid kobisid poodiumilt alla päris ehtsa amatöörliku kohmetusega, mis mõjus juba hoopis sümpaatsemalt. Pikakasvuline klaverimängija isegi komistas ja vaatas kaua tunnistades trepiastet nagu jalgpallimängija, kes on kogemata palli kõrvale mätasse löönud. Kaotasin nad nüüd korraks silmist, sest kõik olid tõusnud püsti ja hakkasid tooliridade vahelt välja tungima. Klaverimängijat ma enam ei näinudki, aga sõdurivormis laulja tuli aegamööda seina äärt mööda sennapoole, kus ma ikka veel istusin, kuna mu naabridki ei olnud tõusnud. Jõudes kõrvalukseni, mille juures seisis valvesõdur, hakkas ta sellega juttu ajama, kusjuures ta kogu aeg naerdes näitas oma valgeid neegrihambaid.

Smokingis härra oli nüüd tõusnud ja tema kannul hakkasin ka minna edasi trügima. Oli aga täiesti lootusetu nüüd välja pääseda, kui ma seda ka oleksin soovinud. Nüüsgused üleminekuminutid on alati ebameeldivad. Tee ukseni oli täiesti suletud, seal seisis inimesed juteldes ja naerdes, ja keegi neist ei mõelnudki välja minna. On inimesi, kellele see meeldib, kes ainult selle "seltskondliku" osa pärast ristasid hammastega kannatavad ära ettekanded. Ja et teatav süütunne — aimus, et viibisin keelatud pinnal — ikka veel hingitses, ei julgenud ma hästi nende vahelt läbi trügima hakata.

Daam leinariides oli kogu aeg mu kannul. "Ennekuulmatu!" ütles ta jälle, rohkem siiski iseenesele kui minu

poole pöördudes. "Kuhu ma õieti olen sattunud? Et inimestel jätkub nii palju häbematust!"

"Vabandage — kuidas nii?" tundsin ennast siiski lõpuks olevat kohustatud küsima.

"Kõik teavad ometi, et ta on alles siin majas — matmata. . . Või ei tea te seda?"

Ma ei teadnud sellele midagi vastata — ma ei julgenud hästi paljastada oma teadmatust, isegi mitte nüüd, kus ma siit niikuinii varsti pidin lahkuma. Või kartsin seda just sellepärast eriti. Mida hilisem aeg, seda enam häbeneme oma teadmatust.

Täiesti ootamatult pääsesin kohustusest vestelda daamiga leinariides. Tütarlaps roosas kleidis, kes oli mänginud klaverit, seisis äkki mu kõrval, ja ta mitte ainult et naeratas äratundvalt, vaid ulatas isegi käe.

"See on kena, et te siiski viimaks tulite. Olle ootas teid kogu õhtu."

Kes oli Olle, oli praegu sama kõrvalise tähtsusega kui see, kes võis olla see surnu, kellest leinariietes daam oli rääkinud. Kõige selle kiuste tundsin soojendavat pääsemisrõõmu. See oli mingi üldine, abstraktne tunne, millel ei tarvitsenud olla palju sidet tütarlapse isikuga. Kuigi ma endiselt leidsin, et ta oli ilus, oli see ebatõelisuse hämu ta ümbert kadunud, mis mind alguses oli kütkestanud. Ta nägu ja ilme olid kuidagi jämedatoimelisemad kui see eemalt oli paistnud, ta pruunid silmad tugevate kulmude all tundusid vanemad, väsinumad ja teadlikumad kui seda võis oletada ta lapselikult roosa jume järgi. Ta käepigistus oli peaaegu mehelikult tugev — muidugi, tal olid ju klaverimängija sõrmed.

"Kahjuks — ma ei saanud varem. . ." vastasin kohmetult. Teatud mõttes oli mul ka õigus.

"Noh, sellest pole nüüd midagi. Peaasi, et te siiski tulite, Olle oleks muidu jäänud hoopis kurvaks. Kui teil midagi selle vastu ei ole, siis läheme kohe üles. Siin ei tule niikuinii midagi, lõunasöök viibib veidi, nagu kuulsin. Te jääte muidugi ka lõunasöögile, eks ole?"

"Jah, tänan!"

Mis oleksin ma pidanudki vastama?

"See on kena! Siis saame võib-olla veel hiljem rääkida."

Ta läks ees kõrvalukse juure, kus mõlemad sõdurid ikka veel seisid elavalt juttu ajades. Nad võtsid mõlemad peaaegu valvelseisangu, kui tütarlaps nende juure jõudis.

"Oota mind siin, Allan!" ütles ta sõdurile, kes oli laulnud, ja see kiskus oma paksud huuled veel laiemale naerule. "Ma pean nüüd hoolitsema Olle külalise eest."

"Kas ma ei pea kaasa tulema?" küsis teine sõdur, see, kes oli tõeline valvur.

"Ei, seda pole vaja. Ma ütlesin juba Bobbyle, et ta läheb õigel ajal teejuhiks."

"Okei!" ütles Allan. "Aga ära siis unusta, et selle asjaga on kiire."

"Ma pean tavaliselt, mis ma olen lubanud," ütles tütarlaps märgatavalt karedama tooniga.

Sõdurist uksehoidja avas meile. Astusime kõrvalruumi.

Astusime kõrvalruumi. Tundub ülearune seda rõhutada või üldse mainida, kui ma poleks oodanud midagi muud. Ei tea miks, aga arvatavasti küll mingi assotsiatsiooni tõttu avaliku ettekandesaaliga olin oodanud ukse taga mingit koridori. Selle asemel oli siin üsna tavaline elutuba, ruumikas, võrdlemisi hämaralt valgustatud, kuid siiski selgesti nähtavate pehme mööbli gruppidega. See oli punane plüüsmööbel möödunud sajandist, mis, nii naeruväärne kui see paistabki, kunagi pole päriselt kaotanud oma erilist võlu minu suhtes.

Ühel sohval lamas pruunis pintsakus poiss, kes varem nii suure kiirusega oli saalist lahkunud. Ta magas ilmsesti. Kuigi ta nägu oli kõrvale pööratud, tundsin ta ära riietest. Kingad oli ta jalast võtnud, kuid raamatupakki hoidis ta endiselt hoolega rinnaletõstetud käes.

Usun, et vaatasin küsivalt oma saatjale otsa. Aga ilma et ta oleks pidanud vajalikuks mulle mingit seletust anda, juhtis tütarlaps minu toast läbi. Võimalik, et kogu aeg mujale juhitud tähelepanu tõttu ei näinud ma siin kunagi uksi enne kui ma otse nende ees seisin. Olin peaaegu üllatunud — nagu oleks see olnud sein, mis meie ees avanes. Ometi oli siin koguni kahekordne uks, nii nagu see mõnikord esineb vanades majades.

Järgmine tuba oli veel pimedam, siin ei olnud mingit valgust peale aknast paistva tänavavalguse kuma. Ma ei näinud siin selletõttu midagi muud peale laia trepi, mis algas kohe ukse kõrvalt.

"Ettevaatust, trepp on natuke ebaühtlane!"

Olin esimesel trepiastmel komistanud, mu jalg jäi kinni vaibaserva taha. Siis leidsin trepikäsipuu, mis oli mingist metallist ja jääkülma. Õieti oli kogu ruum jahe, ilmsesti kütmata, ja kahekordne uks võis tõepoolest ka mingit ülesannet täita.

Nüüd tegi trepp käänaku ja ülalt hakkas paistma veidi valgust. See tuli kõige rohkem ühest klaasuksest, millele just nüüd ilmus inimese vari. See oli üks naine, kes ennast riietas. Üleni piimklaasist uks meenutas selletõttu ekraani, mida kasutatakse varieteedes lahtiriietumisstseeni viimases faasis. Samas haaras mu teejuht mind kõvasti käsivarrest ja sundis mind järsu liigutusega teisele poole, kus ma nüüd lõpuks nägin koridori, mis mu kujutluses ammu oli valmis olnud.

See ootamatu tsensoriliigutus mu teejuhi poolt solvas mind veidi. Ma polnud oodanud, et ta juba nii noorelt oli hakanud oma soo võlusid sel määral üle hindama, et ta ei eeldanud vähimatki kriitilist meelt meessoo juures. Varipilt uksele ei olnud nimelt mingil määral kütkestav. See oli üsna ebanääraselt tavaline kumera seljaga naise kuju rindadega, mis meenutasid taksikoeri. Mul oli tahtmine talle seda öelda, aga nüüd ei olnud mul enam aega.

Koridor oli pikk ja üksikute lampidega valgustatud, mille valgus aga levis kuidagi väga piiratult, nii et üksikute heledate laikude vahele jäid hämarad, peaaegu pimedad osad. Paremat kätt oli rida võrdlemisi lähestikku asuvaid uksi — toad pidid olema kaunis väikesed. Vasakul oli otse trepi kohal laud, mille ääres istus valges kitlis noormees ja toetades pead käsivartele, mis puhkasid suurel lahtilöödud raamatul, näis magavat või vähemalt magamist teesklevat, sest ta ei tõstnud isegi siis pead, kui mu saatja talle midagi ütles.

Nüüd koputas tütarlaps lühidalt ja tugevasti ühele uksele ja lükkas selle samas lahti. Tuba, kuhu astusime, oli tõepoolest väike, nii nagu olin arvanud, ja tundus jahedast koridorist tulles lämmatavalt soe. Otse ukse vastas oli aken kaetud tumeda, peaaegu musta, raske eesriidega. Tundus tugevat kuuse ja põlenud küünalde lõhna — ja õigus, seal oligi jõulukuusk nurgas ukse kõrval. Kui ma sisse astudes seda korraks riivasin, langes kuivanud okkaid krabinal ajalehele, mis oli laotatud kuuse alla.

Kuni viimse hetkeni hoidusin vaatamast teisele poole, kus seisis suur voodi — mitte selline nagu haiglas —, mis täitis peaaegu poole väikesest toast. See oli kõrge, vanaaegne puuvoodi, mis tundus lühike võrreldes oma laiusega. Ja voodis lamas noormees, kes pidi olema see Olle, kes mind ootas, ilma et ma oleksin sellest midagi teadnud. Ta oli poolistuli, vaip kõrgele üles tõmmatud, seljas pikkade varrukatega ja avar valge särk.

”Noh, Olle, siin on ta nüüd lõpuks.”

Tütarlapse hääles oli sunnitud reipust, nii nagu kõneldakse pikaajaliste haigetega. Noormees voodis tõstis käe tervituseks. See käsi — polnud midagi parata, ma olin sunnitud seda nägema.

”Ma tean. Ta lubas ju tulla.”

Ma ei saanud ometi öelda, et ma polnud midagi lubanud. Et mul polnud mingit aimu Olle olemasolust, oleks aga seevastu olnud vale. Nii mõnigi neist inimestest, keda siin majas olin näinud, oli äratanud hämaraid mälestusi, et ma neid kuski varem olen näinud. Aga ühegi teise puhul ma ei võinud öelda, kus ja millal. Olle oli ainus, kellest ma kindlasti teadsin, et ma olin teda varem kohanud, teadsin ka aja ja paiga. Aga selle juures ma ei tahaks nüüd pikemalt peatuda.

Stokholmi saarestiku ilust olin juba varem lugenud, aga nägin seda väga kaugelt, kui ma ühel pühapäevahommikul "Aeoluse" pardal sealt läbi sõitsin. Nägin seda nagu postkaardil, mis on tulnud kaugelt ega too isegi tervitust, sest kaart on määratud kellelegi teisele ja kirjutatud võõras keeles.

Olen seal olnud üks kord hiljem, sedapuhku kutsutud külalisena. Jungfrufjärden helkis tuhmilt nagu puhastamata hõbe, taevas oli kuski seitsme sinakashalli uduliniku taga. Mustja männimetsaga pehmendatud rannajoon sulges selle kõik looklevasse raami. Ja pildi keskel liuglesid üksikud valged purjed nagu lootusetult käest lastud illusioonid. Juba jälle lõhnas mets sügisest, seda enam, et ilm oli veel soe.

Ma ei olnud. . . Muidugi, olin kutsutud, aga mitte sinna majja. Oli pealegi jumalateenistuse aeg. See tähendab, raadio-aparaat hoolitses selle eest, kuna inimesed ajasid oma asju.

Seitse aastat, nagu nad ütlesid, täpselt sama kaua kui ma siin maal olin olnud. Lai aken avanes otse merele, nii nagu minulgi on olnud üks aken kauges minevikus. Ainult et minu aken oli juba siis päikeseloode poole.

Ta hoidis käes pikksilma ja see võimaldas mul jätta kätt andmata. Mitte et moondunud käed oleksid olnud nii vastumeelsed puudutada, aga ma lihtsalt kartsin talle haiget teha. Alles hiljem mõtlesin sellele, kui lootusetu see oli, et see tegi haiget mõlemal juhul.

Sellest poleks vaja olnud kirjutada. Võib-olla kustutangi selle hiljem, sest ma pole kuigi kindel, et sel on midagi ühist selle looga, mida ma siin katsun jutustada. Selle maja aknast ei vaadanud keegi välja, niipalju kui võisin märgata.

See oli siis Olle. Tütarlaps kohendas kuidagi moe pärast ta tekki ja ütles:

"Ma pean nüüd jälle minema. Mind oodatakse."

"Täna, Bella! Ära lase ennast segada! Kena, et sa nägid niigi palju vaeva. Sul on paljugi muud ees, ma saan aru." Ta pilgutas silma, rohkem minule kui tütarlapsele, kelle nimi pidi olema Bella. Ma teadsin sama vähe kui varemgi, millest jutt oli.

"Praegu ei ole jutt minust," ütles Bella veidi järsult.

"Ja suur tänu onu Williamile! Ta ei ole mind, nagu näha, siiski päris unustanud."

Nüüd oli see Bella, kes saatis mulle vandeseltslase-pilgu. Ta huuled vormisid sõnu: "Ta ei tea veel..." — "Ja siis olete teretulnud lõunasöögile," jätkas ta rutates.

"Küll ma juba meeles pean ja ta õigel ajal välja viskan," ütles Olle. Ta näoilme ja kõnetooni loomulik rõõmsameelsus lasksid vähehaaval peaaegu unustada ta traagilise olukorra.

Kui ma nüüd uuesti pöördusin voodi poole ja selle kõrvale toolile istusin, ei olnud ma enam nii kindel, et see tõepoolest oli sama noormees, keda ma varem olin näinud. Pilt, mis mu mälusilma ette oli kerkinud, hakkas lainetama, muutus uduseks ja valgus laiali. Ma ei ole kunagi olnud väga kindel oma mälule nägude suhtes. Päris võõras inimene võib teinekord tunduda nii tuttav, et ma teda teretan, kuna mu sõbrad ja tuttavad sageli kaebavad, et ma neist tänaval võõra pilguga mööda lähen. Ja see siin oli pealegi väga harilik nägu, mis oleks võinud kuuluda mistahes noorele, tugevale talupoisile. Ta näole polnud ta õnnetu seisund mingit jälge jätnud, see oli ümmargune ja täidlane, peaaegu oleks seda võinud priskeks nimetada.

Mind häiris veidi ka nimetatud onu William, kelle olemasolu oli raske siduda selle noormehe miljöoga, keda ma varem

olin näinud. Seal pidi olema veel midagi muud — olin märganud Bella näol hetkeks lehvivat seda pehmet, alandlikku ilmevarju, mis saadab meie sõnu, kui kõneleme äsja-lahkunuist. Oli ka vähe usutav, et ma tookord oleksin võinud Ollele meele jääda — me olime ju ainult paar lauset vahetanud, mis õieti midagi ei öelnud. Ja teda kindlasti ei kutsutud Olleks — nimele suhtes on mul siiski veel kaunis hea mälu.

Ta lubas tulla... Midagi niisugust polnud ma kindlasti lubanud. Aga see ei tähendanud lõpuks midagi. Kui palju lubadusi jääb täitmata — miks siis mitte mõnikord täita lubadust, mida kunagi pole antud? Ta rõõm oli igatahes ehtne, olgugi et ta ise võib-olla polnud see, kelleks mina teda pidasin, ja mina veel vähem see, kelleks tema mind pidas. Ka tema elu oli õieti ainult mängult-elamine.

Või siiski? Käed, ta moonutatud, kooldunud sõrmedega käed, ainus nähtav tunnus haigusest, mis teda lõplikult voodisse surus, neis ei võinud ma ometi eksida. Hoidusin neile vaatamast, aga ma nägin neid siiski. Ja siis pikksilm. Siingi hoidis ta käes pikksilma, kuigi siin polnud midagi aknast näha, pealegi kui seda kattis raske eesriie. Aga ma nägin midagi akna kõrval seinal. See oli kaart, mis kujutas Stokholmi saarestikku, merekaart ainult sinise merega ja valgete saartega, mis oli täis külvatud numbripuru.

Ma ei küsinud midagi, aga ta märkas mu pilku.

"Siit on hea vaadata," ütles ta. "Siit paistab palju rohkem kui aknast — sealt ei paista midagi muud kui kõrvalmaja sein, ja sellest ma ei tea midagi. Õieti ei tahagi ma sellest midagi teada. Aga kaardil on pikksilmaga ka kõige väiksemad saared näha. Ja siis on seal laevateed. Ja nimed. Mõned neist on sulle kindlasti tuntud."

"Oled neid muidugi kõiki kunagi näinud," ütlesin ma.

Polnud võimatu, et ta kunagi varem, oma tõelises elus, oli olnud meremees.

”Ma ei tunne kaugeltki kõiki, aga on hea nii olla ja mõelda, kuidas nad võiksid tegelikkuses olla. Kahjuks ei jõudnud ma neid omal ajal näha, rääkimata sellest, et oleksin kaugemale välja pääsenud. Aga mis sellest, kui nad ei ole niisugused — ma ei pääse ju niikuinii kunagi neid nägema, nii et pole mingit pettumust karta.”

Miks ainult pettumust oodata? Miks ei võiks mõni saar tegelikkuses olla veel ilusam kui unistustes? Aga ma ei öelnud seda.

Eks olnud ma isegi niimoodi istunud ja kaarte vaadanud, vaimus rännanud ja võõraid nimesid nautinud. Eks olnud ma isegi mitu korda vaimus silmapiiri varjavast metsast mööda rutanud — et siis hiljem oma lihaste silmadega pettumust näha. Olin rännanud vaimus nii võõrsile kui ka koju tagasi, ja ei kestnud kaua, kui jõudsin arusaamisele, et seegi oli tühi asi. Kodu oli illusioon ja silmapiir kindel müür, millest kunagi välja ei jõudnud.

Mõnikord on raske istuda võõra inimesega — ka sellega, keda tunnend juba palju aastaid — kui ei oska midagi öelda. Nüüd ma ei tundnud seda põgenema sundivat piinlikkust. Ma ei küsinud ta tervise järele, ma ei tulnud ka mingi leige lohutusega, et ta on kosunud või paranenud. See oleks olnud mõttetu. Tean isegi, kui tüütav see võib olla. Mul oli ometi kogu aeg tunne, et kui ma ainult tahaksin, võiksin alustada juttu ükskõik millest. Nüüd aga istusin ainult ja lasksin tal rääkida. Küllap see oligi, mida ta peamiselt soovis. Niikuinii tulid kõik teised rääkima, mis nad ise olid valmis mõelnud. Ometi oli temal palju rohkem aega olnud mõelda, millest ta tahaks rääkida.

”Mul on seal üks saar, mille ma olen eriti välja valinud.

Ei, ma ei taha sugugi sinna saarele minna, veel vähem seal elada. Ma ainult kujutlen, missugune ta võiks olla. Ta on väga väike, isegi pikksilmas on ta vaevalt näha, ja tal pole mingit nime.”

”Kuidas saab midagi välja valida, millel ei ole nime?” küsisin ma.

”Tal ei ole teiste antud nime, aga ma olen talle ise nime leiutanud. Olen ristunud ta Lindude saareks, sest seal on alati palju linde.”

”Olen näinud selliseid merelindude saari ja need ei olnud just eriti ilusad. Ma küll ei tahaks heameelega niisugusel saarel istuda.”

”Seal on mitte ainult merelinde, vaid ka teisi. Peale selle — unistuste kajakad ei tee kunagi pähe. . . Seal on mõned puud ja põõsad, sest see saar on madalam ja ei ole nii kaljune kui teised. Välja arvatud saare idaosa, kus on üks suur ja kõrge kalju.”

”Siis peab see saar olema ju kaunis suur. . .”

Ta ei pannud mulle seda vahelesegamist ja illusiooni rikkumist pahaks, ta ainult naeratas kavalalt. Ta mõistis, et ma isegi seda tõsiselt nii ei mõelnud.

”Oota, kuuled kohe! Selle kalju nimi on Surnud mehe mägi, ja see on heaks varjuks külmade idatuulte eest. Ta varjab kogu saart, sest see on ju nii väike. Õieti ei ole seal saarel midagi muud, millest tasuks rääkida, seal ei ole ühtki maja ega ühtki inimest. Keegi ei taha sinna sõita, ma ei tea, miks.”

”Võib-olla on neil hirm Surnud mehe mäe ees?”

”Võib-olla. . . Tõepoolest, sellele pole ma mõelnud, aga see oleks küll üks seletus. Siiski — kunagi käis seal üks tütarlaps, aga see hakkas ühel päeval lindusid kartma, ja siis ei tulnud ta enam tagasi. Linnud olid ka nagu hullud

— nad lendasid kogu aeg ta ümber, nii et nad peaaegu riivasid teda oma tiibadega. Muu seas on see tütarlaps nüüd juba abielus. Ta abiellus mineval suvel ühe noormehega, kes tuli linnast ja võttis ta endaga kaasa.”

”Kas see tütarlaps on siin?” küsisin mõtlematult.

Ta nägu tõmbus äkki valulisse grimassi, aga see võis olla tingitud haigusest, mis ennast tunda andis. Võib-olla oli viimase süstimise mõju hakanud kaduma, valu oli vana tuttav, kes kasutas juhust, et korraks sisse astuda ja tere õhtust öelda.

”Muidugi — kus mujal ta peaks siis olema, kui meie mõlemad oleme siin,” ütles ta siis sama lihtsalt ja loomulikult, nagu ta oli kogu aeg rääkinud. Tundsin häbi, nagu oleksin küsinud midagi väga rumalasti — nii võib küsimishimuline väike laps teinekord äkki oma küsimust häbeneda.

Selles polnud ju midagi erilist — kuigi ma polnud näinud Lindude saart, siis tundsin ometi Surnud mehe mäge. Minagi olin seda kartnud. Ja ma ei usu, et ma oleksin heameelega Lindude saarele sõitnud.

”Aga meri — suur avameri? Kas sa ei igatse mõnikord ka sinna?”

”Päris avamerd ei ole ma kunagi näinud, ja ma ei usu ka, et see mulle eriti meeldiks. Kui ei saa omal jõul üle läve, on nii palju lähedal, mida igatseda, et ei taha mõeldagi kaugetele randadele.”

See oli ju risti vastu sellele, mida ma varem olin kuulnud ja lugenud. Aga muidugi ei saa ma kuigi kõrgelt hinnata mu haige sõbra psühholoogilisi teadmisi. Ta ei teadnud nähtavasti, et ta igatses valesti.

”Muidugi olen lugenud,” ütles ta. ”Aga ma ei tea, kas see on õige. Ma loen üldse palju, kuigi ma kõigest ei saa

aru. Lugesin hiljuti, et ükski inimene ei saa teist aidata. Kas see peaks olema õige? Mis sa arvad?"

"Arvan, et ükski inimene ei saa ise ennast aidata."

"Aga siis on inimene ju täiesti abitu?"

"See ei tähenda sugugi seda. Ma ei usu nimelt, et kumbki raamat on täis tõde. Ei maksa üldse tähele panna, mis raamatutes seisab. Inimesed, kes neid kirjutavad, otsivad sageli ainult ilusaid ja sügavmõtteliselt kõlavaid sõnu, mis palju midagi ei tähenda. Ma olen ise ka raamatuid kirjutanud."

"Kas tõesti? Päris suuri raamatuid kohe?"

(Ta võttis raamatu, veidi kõhkleva uudishimuga, ta hele pilk eksles võõrastel sõnadel, mida ta katsus omamoodi kokku lugeda. Ta pilgus võis märgata mõningal määral imetust, aga mitte imetlust, aukartusest rääkimata. Hädaohtlik silmapilk oli möödunud. Ma võtsin raamatu tagasi.

"Ega lugemisest niikuinii palju välja ei tule."

"Jah, on juba pime," ütles ta,

See olin mina, kes imetles.)

"Nüüd ma tean, miks ma sind ootasin. Ega sinagi seda vist siamaani ei teadnud?"

"Ma arvan, et parem on võimalikult vähe küsida."

"Aga nüüd sa tead. Sa ei ole siamaani midagi minust kirjutanud."

"Ei, ma ei kirjuta elavatest inimestest. Nad on niikuinii olemas, nii et sellel poleks mingit mõtet. Kirjutan inimestest, keda olemas ei ole. Mõtlen nad ise välja, et mul oleks natuke seltsi üksinduses. Et oleks keegi, kes mind aitaks. Isegi

väljamõeldud inimene on parem kui mitte keegi. Väljamõeldud inimene on enamasti ka elavast inimesest parem.”

”Kas tõesti? Või on see ka mõnes raamatus?”

”Veel mitte. Nii et seda võib uskuda. Sa oled ju ka ise endale välja mõelnud Lindude saare ja Surnud mehe mäe.”

”Ei saa öelda, et ma oleksin nad välja mõelnud. Lindude saar on ju olemas. Ta on seal, kaardil, me võime mõlemad teda oma silmaga näha.”

”Aga tal ei ole nime, nagu sa ütlesid. Või kui ongi, siis on tal mingi teine nimi, millest sul pole mingit kasu. Lindude saare oled sa siiski ise välja mõelnud. Sama lugu on minu inimestega. Pole sugugi võimatu, et ma neid kõiki olen kuski kohanud, vähemalt näinud. Olgu siis rongis, tänaval või nüüd viimati kohvikus. Nimed aga annan ma neile ise ja luuletan juure Surnud mehe mäe ja tütarlapse, kes kardab lindusid.”

Ta hakkas naerma. ”Olgu siis pealegi — võid needki endale saada.” Siis muutus ta jälle tõsiseks. ”Ma tahaksin heameelega, et sa kirjutaksid minust.”

”Ma ei tea, kas sobib teha erandit. . . Miks sa seda tahad?”

”Seda ma ei oska seletada. Või oota — ma katsun siiski. . . Sa ütlesid, et sa ei kirjuta kunagi tõelistest inimestest, üks ole? Võib-olla muutun ka mina siis vähem tõeliseks, kui sa minust kirjutad. Mõnikord arvan, et see oleks kergem.”

”Hea küll, ma katsun siis. Aga ma ei saa lubada, et see õnnestub sel määral, et sa minu raamatus saad tõeliseks ja tegelikkuses ebatõeliseks. Ja sa ei tohi pärast pahaks panna, eriti mitte sellepärast, kui ma juure luuletan Surnud mehe maja ja tütarlapse roosas kleidis.”

”Tütarlaps roosas kleidis — sa mõtled Bellat? Miks mitte?”

”Ma ei tea muidugi, kas Bella ka kardab lindusid. Ma

ei tea isegi, kas ta on kunagi seal saarel olnud. Igatahes ei ole veel ükski mees linnast tulnud ja teda kaasa viinud. Nagu näed, ei ole sugugi nii kerge tõelisust ja luulet kokku sobitada.”

”Sellest ei ole midagi — Bellal on veel üks teine nimi. Võimalik ka, et see on hoopis teine tütarlaps. Sa ei tea vist sedagi, et Bella on kihlatud. Mitte päriselt, sõrmustega ja nii. Aga seegi sünnib veel täna õhtul, kui mitte William ei sega ennast vahele. Ta on siijamaani vastu olnud. Allan ei ole talle suuremat meele järgi.”

”Allan? See on noormees sõdurimundris, kes laulab, eks ole?”

”Sõdur? Muidugi mitte. Kuidas võiks see olla sõdur? Sa ei näi vist paljugi asju teadvat. Ei, see on see teine noormees, kes klaverit mängib. Aga mis sõdurisse puutub — kas sa oled teda näinud?”

”Muidugi! Kuidas ma muidu võiksin temast rääkida?”

”Ma arvasin, et sa oled selle juure luuletanud,” ütles ta kavala naeratusega. ”See on imelik — sa tead nii vähe, ja oled siiski näinud sõdureid, keda paljud ei näe. Mina näiteks ei ole ühtki näinud. Ja ometi olin ma ise sõdur, kui ma haigeks jäin. Aga nüüd ma ajan kaks hoopis ise asja sega-mini.”

Ta hääles ei olnud ei uhkust ega kibedust. Ma pidin mõtlema teistele sõdureile, kes iial ei väsi oma võlakirja igapähele nina alla torkamast. Ja ometi on nad vähemalt kunagi teadnud, mille eest nad on maksnud. Oli see siis vabadus ja isamaa, kuulsus- ja saagiha, või lihtsalt ürgtungide vaba väljapurse. Ollel ei ole mingit võlakirja. Kõik on nii mõttetu, kui pole kedagi süüdistada, kelleltki midagi nõuda.

”Olgu — annan sulle kirjutamiseks täiesti vabad käed,”

ütles ta resigneerunult. "Mul ei ole ühtki medalit, mille sa peaksid tingimata asetama õigele kohale."

"Nii vabad kui mu käed üldse saavad olla. On palju seadusi, mis piiravad absoluutset vabadust, kõige tugevamad neist on looduseadused. Nad ei ole nimelt kuigi tugevad, mu käed, ja see seob neid rohkem kui miski muu."

"Saan aru," ütles ta ja vaatas oma kätele.

Kõhklesin, kas öelda seda, millele ma praegu kõige rohkem mõtlesin. Kõhklesin mitte ainult tema pärast.

"Ma tean ka, mis on kõige raskem, kui inimene kõik kakskümmend neli tundi päevas on teiste hoole all, kes kõige oma armastusväärsuse juures siiski on ainult vangivalvurid. Olen seda isegi üle elanud, kuigi nõrgemal kujul. Alati on keegi, kes sul silma peal hoiab. Aga sellest ma muidugi ei kirjuta. Sellest ei saa kirjutada, ja sellel poleks ka palju mõtet, sest peale meie kahe vaevalt kedagi leidub, kes seda mõistab."

Sedagi näis olevat palju, ta oli muutunud näost punaseks ja vaatas mujale. Ta hää l kõlas kuidagi surutult.

"On vist aeg, et lähed jälle alla — nüüd peaks söögiaeg käes olema."

"Loodan, et ma ei ole sind liiga väsitanud. . ."

"Oh ei! Need on hoopis teistsugused unenäod, mis mind väsitavad. Oled alati teretulnud — ja sa tead nüüd, kui lihtne on mind leida. Ainult trepist üles ja siis kolmas uks paremal."

Koputati uksele, kõvasti, nagu puu vastu puud. Ilma vastust ootamata astus sisse keskealine naisterahvas valges kitlis, karmide näojoontega ja terashallide juustega, mis olid tugevasti vastu pead soetud. Ta pilgus oli tööpoolest vangivalvuri umbusku, kuigi ma ta silmi selgesti ei näinud, sest

ta hoidus minu poole vaatamast, kuigi ta ukse minu jaoks lahti hoidis.

"Nägemiseni, Olle! Tulen kindlasti varsti jälle." Kuigi teadsin, et selle lubaduse täitmine ei olenenud minust.

"Nägemiseni!" Ta häääl kõlas summutatult, nagu oleks keegi oma käe ta suule surunud.

Naine valges kitlis seisis ukse juures. Ta sulges selle mu järel, aeglaselt ja hääletult, aga ometi lõplikult. Mulle jäi meele ta nägu, nii nagu seda nägin viimasel hetkel, see muutus pikkamisi elavaks, nagu puu kevadel, kui maa sulab.

Seisin jälle hämaras koridoris, kus lampide valgus oli nagu kinni külmunud, nii et see oma allikast kuigi kaugele voolata ei suutnud. Kuski kaugel kuuldus tume kõmin, nii nagu liiklusrüüra kaugel linnas. Või oli see ainult minus eneses, see umbne, ebamäärane hirm, mis jälle tõusis? Tuletasin midagi meele, mingit juhist, mis mulle varem oli antud. Pidi olema mingi päästerõngas, mingi sõna, märgusõna, umbes nagu: "Seesam, avane!" Aga ma teadsin ka, et see ei tule meele enne, kui olen unustanud ukse enda taga, ja seda polnud kerge unustada.

"Bobby!" ütlesin ma siis, peaaegu teadmatult. Aga vaevalt olin seda öelnud, kui ma teadsin, ja siis kordasin juba hoopis rõõmsamalt ja täiesti teadlikult: "Bobby!"

Noormees, kes oli istunud koridoris laua juures, ei kandnud valget kitlit, nagu ma alguses olin arvanud, vaid ainult valget kelterikuube, nagu ma nüüd nägin, kui ta mulle vastu tuli. Aga selle elukutse vastu kõneles ta kohmakus, ta kehahoiak ja kõnnak meenutasid rohkem robotit kui inimest, tõepoolest, mul tuli otsekohe meele Frankensteini monster. Ometi oleks ta näojooni võinud nimetada isegi ilusaiks, kui ta ilme poleks olnud nii kohtlane, lausa idiootlik. Tal olid heledad juuksed ja kulmud, näojume elutult kahvatu ja ta silmadki, milles raske oli leida midagi pilgutaolist, olid erakorraliselt heledad.

"Palun, seda teed!" ütles ta, kui ma suundusin trepi poole, millest ma varem olin üles tulnud. Ta rääkis kõlatu kurguhäälega, ebaselgelt, see kõlas pigemini nagu kulunud grammofoniplaat. Mõnes teises olukorras oleksin vaevalt ta sõnadest aru saanud.

Klaasuks, millel varem olin näinud naise varju, oli nüüd poollahti ja nägin sellel silti: "Valvekorra-arst". Võisin veel näha, kuidas keegi parajasti valge kitli varna riputas ja siis ukse kinni lükkas. Bobby möödus uksest väikese kaarega, nagu oleks tal hirm sellele läheneda. Ma ei tea, miks ma mõtlesin Dr. Moreau'le. Et mõni inimene võib kiuslikult meenutada seda või teist looma, seda on paljud märganud. Bobby ei meenutanud mingit looma, tal oli igapidi inimese tegumood. Pigemini võiks öelda, et ta meenutas esimest inimest, kes vaevalt on ärganud ega oska mi-

dagi peale hakata oma kehaga ja veel vähem selle elava hingeõhuga.

(Kuidas ma teadsin, et ta nimi on Bobby? Õigust öelda — ma ei teadnudki seda ja ma ei tea seda tänapäevani. Nimetasin ta lihtsalt Bobbyks, et tal oleks mingi nimi.)

Pika koridori lõpus viis keerdtrepp alla, otsekohe söögi-saali. See osa, kuhu saabusime, oli siiski suurest saalist eraldatud puuvõrega, mille rohelised väätkasvud muutsid peaaegu läbinähtamatuks. Ma ei teadnud tähele panna, kas see lehestik oli loomulik või kunstlik, aga kaldun arvama viimast, sest see oli väga korrapärane. Siin oli kaetud kaks väiksemat lauda, kumbki neljale inimesele, ja nad seisid seal ja näisid ootavat, võimalik, et mind. Nad noogutasid teretuseks veidi kangelt ja sunnitud viisakusnaeratusega. Ja nagu kogu aeg olin kartnud, nii oligi, et mu lauanaaber oli daam leinariietes.

Kui ma istusin, jõudsin juba näha, et see leinariietes daam ei olnud siiski see vana naine, kes kontserdi ajal oli istunud mu kõrval. See oli veel üsna noor naine kergelt punaka jumega, nii nagu on inimesel, kes esimest korda on olnud pikemat aega kevadise päikese käes. Ta oli brünett, ta mustad juuksed olid tihedalt vastu pead soetud ja ta ripsmed olid nii pikad, et ma pidasin neid kunstlikeks. Mu vastas istuv daam oli lopsakalt oma viimast õitsengut öitsev naine säbrulise valge parukaga, mis andis talle lambaliku ilme. Rasvasel näonahal oli puuder kogunenud kõõmataolisteks laikudeks. Ta paksult värvitud punane suu võttis tagasihoidlikult osa naeratusetaolisest grimassist, kui ta tegi ettepaneku tuttavaks saada.

Leinariides daam ulatas mulle käe, aga ta ei lausunud sõnagi, ja võib-olla ainult näis see mulle, et ta kergelt pead noogutas. Ta käsi tundus kuidagi ebameeldivalt tempera-

tuuritu, ei külm ega soe. Blond daam seevastu oli peaaegu kuum, ja ta sõrmed haarasid mu käe ümbert nii tugevasti, nagu oleks ta tahtnud mind põgenemast takistada. Pikad, tumepunaseks lakitud küüned on mulle alati vastikud olnud. Tema kõrval istus noor mustajuukseline poiss sinises gabardiinülikonnas, keda ma esimesel hetkel pidasin ta pojaks, kui ta tutvustamisel ütles sama nime: "Randall." Aga ma hakkasin kohe, kuigi vastumeelselt, seda arvamist muutma, kui ma nägin, et noormehe vasakus käes oli sõrmus, mida siin maal meeste juures alati nimetatakse kihlasõrmuseks, ka siis, kui nad on juba ammu abielus. Esimesel pilgul tundus noormehe nägu peaaegu lapselik või veel rohkem nukulik, sest tal oli portselani läbipaistev jume ja ta näojooned ei liikunud isegi mitte kohustatud naeratuseks. Aga selle läbipaistva glasuuri all võis üsna varsti märgata jooni, mis tunnistasid seda erilist külma julmust, mis tihti on omane ilusatele ja hellitatud lastele. Proua Randall tõmbas ta istudes kättpidi alla toolile ja samaaegselt tugevasti enda vastu, nagu mingis omandiõiguse demonstreerimise tuhinas. Portselannägu ei liikunud, aga noormehe vaba käsi tõmbus aeglaselt rusikasse.

Teise laua juurest püüdsin ma esimesel hetkel meelejäävalt kinni ainult ühe näo. See oli üks vanahärra kohevil valgete juustega ja kulli ninaga — mul tuli meele ainult sõna maestro. Ta võis olla helilooja, dirigent, läbilöönud kunstnik — kõigile iseloomulikele joontele vaatamata oli ta näos midagi üldist, paljudel piltidel nähtut. Ma võisin eksida, kui ma arvasin, et ta mulle peaga noogutas. Olen selles suhtes varem mitu korda palju kergeusklikumalt sisse kukkunud.

Bobby serveeris meile, ja ta tegi seda, nagu oodata võis, kohmakalt ja isegi teatava üleoleva lohakusega, eriti, mis

puutub minusse. Aga see võis ka ainult tunduda mulle isiklikkusena, sest et ma ennast ülepea hästi ei tundnud. Juba esimene võileib hakkas mul suus ringi käima — seda olin kartnudki. Märkasin, et ka daam mu kõrval suutäitki suhu ei tõstnud, vaid ainult noa ja kahvliga taldrikul õiendas. Vastasistujad, eriti proua Randall, sõid aga hea isuga.

Tülikaimad kõigist siinsetest kommetest on joomakombed. Ma ei tea kunagi, millal ja kellega ma pean kokku jooma. Ja peale selle on niisugune seltskondlik joomine üldse selge nuhtlus — see on nagu suplemine riietes ja targeldatud kraega. Tõstsin siiski klaasi oma lauanaabri suunas, kuigi võis arvata, et ta seda üldse ei näe.

Ta ei vaadanud tõepoolest üldse minu poole, kuid ta tõstis oma klaasi ja tühjendas selle ainsa sõõmuga ega teinud sellest väljagi, nagu oleks see olnud ainult vesi. Pidasin oma kohuseks olla siiski niipalju seltskondlik, et öelda mõni sõna. See polnud aga nii lihtne, sest ma ei osanud millestki alustada. Ilmast rääkida oleks tundunud tehtud ja isegi irooniline. Ja naisel, kes on pandud sind lõbustama, on õigus ennast igal juhul solvatud tunda. Pingutasin ennast, et midagi leida, ja siis tuli mul meele, et oli ju vana-aasta öö.

”Kell peaks juba varsti olema kaksteist. . .”

See oli vähemalt viisakas võimalus kella vaatamiseks, mis on saanud minu juures närviliseks harjumuseks, kui mul on igav. Aga ta ei kuulnud seda — või ei hoolinud kuulda. Pedaegu vihase agarusega löikas ta leivatükke veel väiksemaks, nii et nuga vastu taldrikut kriiksus.

Noormees põiki üle laua tõstis aga randme iseloomuliku liigutusega ja vaatas kellale. See liigutus näis nii tuttav, kuigi ma ei suutnud hetkel meele tuletada, kus ma varem olin näinud sedasama närvilist liigutust, mis oli ainult

käerandme närvilisus. Ta tõstis kella silmade juure, siis kõrva juure ja raputas kätt ja selle järel pead.

"Imelik," ütles ta. "Mu kell on seisma jäänud. Ta on vaevalt üksteist — aeg peaks olema juba hilisem."

Proua Randall võttis ta käe ja surus selle oma põse vastu.

"Kallim, aeg ei tähenda meile midagi," ütles ta kohutava teatrisosinaga. Noormehe pilk ei olnud kuigi meelitav. "Minule igatahes küll mitte," vastas ta.

Kuski alustas peidetud valjuhääldaja — või oli see siiski orkester? — šlaagerit "Too young", mis mulle nagu märg võõras käsi krae vahele tükkis. Blond daam hoidis ikka veel oma mehe kätt ja surus seda oma põse vastu, ise meloodiat kaasa ümisedes. Ta jäi järjest rohkem orkestrist maha, nagu tahaks ta ka sellega aega võita. Heites kõrvalpilgu oma daami poole nägin, kuidas ta punetav nägu oli muutunud veelgi punasemaks. Ma poleks imestanud, kui ta äkki oleks hüsteeriliselt plahvatanud — tõtt öelda, ma isegi ootasin seda.

Bobby tuli supiga. See oli mingi hall vedelik, peaaegu maitsetu, aga nii see vist peabki olema. Supi maitsetus on ju teataval määral lõunasöögi peenuse mõõdupuuks. Nägin, et Bobby sõrmeküüned olid väga mustad, aga see ei tarvitse-
nud nii palju tähendada, sest kindlasti ta ei hoidnud pöialt supi sees. Ja ta lepitas mind mõnel määral oma naeratus-
sega, mis tuli ootamatult, kogemata ja kobavalt, nagu lapse esimene naeratus.

See naeratus tardus kohe ehmunud grimassiks. Proua Randall haaras ta varrukast ja nõudis:

"Aga vein ometi? Kuhu jääb vein? Ma olen harjunud supi juure veini jooma."

"Non, madame! Pardon, madame!" kogeles Bobby. Kas

ta kummaline, grammofoni meenutav hääli oli tingitud sellest, et ta oli välismaalane?

"Välismaalased!" ütles proua Randall vana, hästituntud kõlaga. "Ma ei imesta, kui nad viimaks katsuvad meid mürgitada. Mina seda suppi küll ei söö!"

Bobby võttis ta eest taldriku, ja sealsamas püsti jalu tühjendas ta selle kolme-nelja lusikatõstmisega. Proua Randall oli algul üllatunud, kuid siis puhkes ta äkki naerma ja naeris nii, et ta puhevil keha üleni vappus ja pisarad silmist nähtavaid jälgi jättes üle puuderdatud põskede voolasid. Aga ta naer oli õrn kudrutamine võrreldes härra Randalli lagiseva hirnumisega. Surusin hambad huulde, et mitte kaasa naerda, sest see naer oli eraomand ja mul polnud mingit õigust sellest osa saada. Pidin võtma eeskujul kõrvaldama inimestelt, kes üldse meie poole ei vaadanud. Nad poleks seda teinud arvatavasti ka siis mitte, kui siin keegi oleks appi karjunud.

Ma polnud isegi poolt oma viinaklaasi sisust tühjendanud, aga ometi tundsin, kuidas nagu mingi vari aegamisi langes mu meeltele ja mul oli raske kõike täpselt jälgida. Igatahes olid supitaldrikud ära korjatud ja Bobby tõstis mulle ette tüki roostbiifi. Ta liigutused olid muutunud hoopis vabamaks ja vilunumaks, ja ma mõtlesin alguses ainult ta käsi nähes, et see on keegi teine. Kui ta aga läks teisele poole lauda, nägin, et see oli siiski tema, aga et isegi ta näoilme näis olevat muutunud intelligentsemaks. "Purjus inimese vähenenud kriitikavõime," ütlesin ma endale. "Sellepärast tundub mulle, nagu oleks isegi proua Randall muutunud hulga sümpaatsemaks. Koguni mu kaunis ja uhke naaber näib olevat hakanud üles sulama. Ja ennäe, kas mitte seesama suursugune vanahärra, maestro kõrvaldauas, ei vaata minu poole ja ei nooguta tervituseks?"

Viimane oletus pidi küll olema eksitus. Vanahärra noogutas tõenäoliselt enda ees olevale taldrikule, millel oli poolekslõigatud prantssai. Ta ei olnud kogu õhtu jooksul midagi muud sünnud peale saia ja piima. Nüüd viipas ta küll ka käega meie laua poole, aga see viibe oli määratud Bobbyle, kes kohe teenistusvalmilt ja üllatava kiirusega ta juure läks. Ma ei võinud ta sõnu kuulda, ja ometi arvasin teadvat, et ta küsis, kas ta võiks saada soolamata võid.

Mu ebakohane huvi kõrvallaua vastu põhjustas järjekordse seltskondliku eksimuse. Leinariietes daam mu kõrval ei osutanud mingit huvi toidu vastu, selle asemel oli ta võtnud sigareti, millele minu kohus oleks olnud tuld pakkuda. Nüüd jõudis minust ette härra Randall ja ta sai mu daamilt isegi tänuliku naeratuse, mida tal poleks tarvis olnud minu puhul raisata.

Orkester oli alustanud uut tükki, sedapuhku "Adios muchachos", ja see mõjus mu meeleolule kummaliselt kergendavalt nagu alati. Võib-olla ainult selletõttu, et kuulsin seda esimest korda ühes crazy-komöödias, tunnen siis alati, et võin kogu seltskondlikule etiketile vilistada ja teha mistahes. Tundsin nüüd, et võisin isegi süüa oma roostbiifi — krambistav tunne kõhus oli järsku lakanud mind piinamast. Asusin sellise hoolega oma toidu kallale, et ma ei märganudki, kui blond daam oma veiniklaasi oli tõstnud ja mulle pead noogutas. Nähtavasti oli muusika mõjunud temalegi etiketti lahustavalt. Haarasin oma klaasi ja osa sellest lendas kaares laudlinale.

"Saatus," ütles proua Randall, "saatus on meid imekombel siia kokku toonud, ja kindlasti oli tal sellega mingi mõte. Aga seda mõtet ei maksa meil praegu hakata otsima. Arvan ainult, et sel puhul võiksime kõrvale heita kõik ülearused tiitlid. See on nagu karneval, eks ole? Me teame üksteisest

nii vähe, kuigi me ei kanna maske nüüd, aga paneme need ette, kui kell on kaksteist ja elu läheb jälle oma harilikesse rööbastesse. Eks ole? Minu nimi on Erna, aga sõbrad kutsuvad mind Totoks.”

Härra Randall tõstis kokkupõimitud käed pea kohale ja tervitas nagu poksija. ”Rolf,” ütles ta. ”Mu sõbrad kutsuvad mind aga sedaviisi...” Ja ta pistis sõrmed suhu ja vilistas läbilõikavalt.

Mul polnud midagi selle vastu, seda vähem, et siin maal purjusk naised sinasõpruse joomise juures ei kipu suudlema.

Nad ei pannud üldse tähele, et daam leinariietes ei võtnud osa sellest üldisest vennastumisest. Ta oli nüüd pooliti seljaga minu poole pöördunud ja puhus demonstratiivselt suitsu — tahtsin uskuda, et ta püüdis rõngaid puhuda. Toto ulatas üle laua oma түseda valge käsivarre, mis lõppes imeväikese pehme käpaga. Aga ta hoidis mu kätt tugevasti ja pööras peopesa ülespoole.

”Oh, ma pean tingimata teile ennustama! Teil on nii huvitav käsi. Elujoon...”

”Pidage!” ütlesin ma. ”Mitte sõnagi elujoonest! Selle motiivi olen varunud oma järgmise romaani jaoks.”

Ma ei jõudnud Rolfi kätt suruda, sest juba tuli Bobby magustoiduga. Ka naaberlauas olid külalised nähtavasti juba üles sulanud ja omavahel kontakti leidnud. Igatahes hüppasid nad äkki kõik püsti ja kõlas see tuttav neljakordne ”Hurraa!”, mis meenutas kuiva kõha. Siis istusid nad ja jõid, ja ma nägin, kuidas selles klaasis korraks kõik uppus valgesse udusse. (Seda kujutella pole mingi kunst, sest ma olen seda stseeni kinos näinud.)

”Rolf, kallis, sa saad ka minu portsjoni, ma tõesti ei või enam süüa. Pean mõtlema ka oma figuurile.”

”Parem hilja kui mitte kunagi,” ütles Rolf tighedalt.

Toto näpistas ta kõrva. "Kes tohib nii tige olla. Tuleta meele, mis sa lubasid."

"Milleks? Sa teed seda ju niikuinii. Mul pole endal vaja millegi meeleshoidmisega vaeva näha."

Toto võttis nüüd taldriku ja ulatas tagasikätt üle öla Bobbyle, kes oli sinna seisma jäänud.

"Olge head, kui maitseb. Ma ei karda seekord mürgitamist, ma tean, et mürk ja magus vastastikku hävitavad üksteist. Ma olen sellest lugenud."

"Kallim, on mitmesuguseid mürke," ütles Rolf. "Mis ühele magus, on teisele mürk."

"Ära katsu olla teravmeelne. Kui inimesel on kõht täis, ei ole ta võimeline sellest aru saama, veel vähem seda hindama."

Bobby seisis seal ikka veel natuke juhmilt naeratades. Ta naeratas nüüd peaaegu pidevalt, nagu oleks ta selle võimaluse just nüüd avastanud ja katsuks seda kogu aeg ära kasutada, kas nüüd harjutamiseks, või ka sellepärast, et see võimalus niipea ei kordu. Aga siis võitis vahukoor ta täielikult ja ta asus nii aplalt toidu kallale, et mitte ainult ta suu, vaid ka põsed ja nina varsti olid üle külvatud selle üksikosade proovidega. (Ma ei ole hoopiski irooniline. Tean nüüd, et beseed ei sobi kätte võtta. Bese — *baiser* — suudlus. Võite oma suudluse endale pidada, mu kaunitar, kuni oma elupäevade lõpuni. Ära pane tähelegi, Bobby! See, millega sa oma näo oled ära määrinud, on vähemalt maitsev.)

Rolf oli küll kummardunud Toto kõrva juure ja kõneles poole häälega, aga ta sõnad olid siiski selgesti kuulda.

"Kas sa usud, et temast saab asja? Ta ei näi olevat just eriti andekas."

"Olen ennegi näinud noori inimesi, kes paistavad täiesti lootusetud."

”Täna komplimendi eest, kallid koolipreili!”

”Võiksid arvestada ka seda, et ma täna õhtul olen siin mitte enese, vaid sinu pärast. Mulle teeb see kaunis vähe nalja, sellepärast luba vähemalt, et ma lõbutsen neis piirides, mis on mulle praegu lubatud. Tead väga hästi, et me siit midagi ei saa kaasa võtta, mida me ei ole juba kaasa toonud.”

”Tean. Tean kahjuks ka, et midagi ei saa siia maha jätta, mida me oleme kaasa toonud.”

”Vabanda, aga nüüd peame mõtlema ka oma seltskondlikele kohustustele.” Ja tõustes perenaise väärikusena ütles ta üle laua: ”Kohvi pakutakse tõenäoliselt hiljem. Nüüd on vahest paras aeg natuke siin ringi vaadata ja kõike seda au ja hiilgust lähemalt vaadelda. Missugune au ja hiilgus — supp ilma veinita — see on ju nagu sõjaaeg! Me kohtame kindlasti hiljem.”

Tõusin minagi, ja kuigi ma ei teadnud, kuhu minna ja mida ette võtta, siis tundsin ometi kergendust, et vähemalt mu kohustused vaikiva lauanaabri vastu olid lõppenud.

Aga siis pöördus see äkki minu poole ja kõneles esimest korda.

”Kui teil midagi selle vastu ei ole, tahaksin hea meelega teiega paar sõna rääkida.”

Ta hääli oli teataval määral üllatus, see oli hoopis soojem ja meeldivam kui ma oleksin võinud arvata. Aga ta käsi, mis puudutas mind, kui ta mind endaga kaasa tõmbas, oli endiselt ebameeldivalt viisil temperatuuritu — nagu vahaku käsi.

”Siin kõrval on üks väike tuba, kus me loodetavasti saame rääkida segamatult. Ma ei saa kahjuks rääkida suuremas seltskonnas, ja peale selle on see jutt ka liiga isiklikku laadi.”

*Is there — is there balm in Gilead? — tell me —
tell me, I implore!*

E. A. Poe

Väike tuba oli tõepoolest väike. Sisse astudes tundus, et seal oli ruumi vaevalt kahele inimesele. Mööbel koosnes ainult ühest väikesest, ümmargusest lauast, millel oli vaas pikavarreliste leekpunaste amarüllistega. (Kaua olin pidanud neid liiliaiks, sest nii nimetati seda lille ühes minu lapsepõlve kodudest, mis seal ühel lihavõtte esimese püha hommi-kul ootamatult oma esimese õie avas. Ainult nädalapäevad varem oli see sahvis üles leitud ja tuppä toodud. Sahvisse oli ta viidud, kui lehed talvel äkki kollaseks läksid ja arvati, et nüüd on lõpp. Varem oli ta aastate viisi kambriaknal seisnud, alati ühesugune, ja keegi polnud kunagi näinud teda õitsevat, ega teatudki, et ta üldse võis õitseda.)

Kummalgi pool lauda oli üks rohelise, veidi kulunud plüüšiga kaetud tugitool. Tuba oli valge, aga ma ei näinud kuski lampi — muidu nii vanamoeliselt tunduv as ruumis oli selline moodsus nagu peidetud valgusallikas teatud määral üllatav. Pleekinud lilla, kuldmustrilise tapeediga kaetud seinal oli ainult üks pilt — sõjaväelase portree raskes kullatud raamis. Sama raskepäraselt neljakandiline oli ka mees pildil, ta kuulus ilmselt sellesse ajajärku, mida siin maal ühendatakse kuningas Oskar II nimega ja mida iseloomustavad armastus punsi ja Bismarcki vastu.

Istusin, kui mu daam mulle armulikult oli käega märku andnud. Ta tõmbas oma tooli lähemale, nii et meie põlved peaaegu kokku puutusid, ja sirutas ennast ettepoole, nagu

kavatseks ta sosistada. Võpatasin sellepärast, kui ta siis äkki täie häälega otsekohe küsis:

"Kas te usute elu pärast surma?"

Ma ei oleks ühelgi juhul osanud sellele kohe vastata. Püüdsin aega võita sellega, et süüdata sigaretti, aga kui tundsin taskus loperguseks pressitud pakki odavate sigarettidega, tuli mul meele, et ma peaksin pakkuma ka daamile, ja seda ma ei usaldanud. Püüdsin kõrvale põigelda ka otsesest vastusest.

"Teatud määral — jah. . ."

"Teatud määral? Mis te sellega mõtlete? Elu teatud määral? Te peate ometi mõistma, et elu teatud määral ei rahulda kedagi. Igatahes ei rahulda see üht naist. Mitte mind."

Kehitasin õlgu. Mina ei saanud ju sinna midagi parata. Aga see oli nii tüüpiliselt naiselik valada oma rahulolematus etteheideteks konkreetsele inimesele, kelle uskumisest või mitteuskumisest midagi ei olenenud.

"Sellest on juba vähemalt viisteist aastat, kui ma viimati tõsisemalt sellele probleemile mõtlesin. Vahepeal on mul olnud niipalju küsimusi selle elu suhtes, et mul pole aega ja huvi üle jäänud teisele elule mõelda. Viimati — ma usun, see oli siis, kui ma lugesin Steineri "Vaimuteadust". See tundus siis olevat väga mõistlik. Kuigi ei saa öelda, et seda saaks nimetada niipalju eluks pärast surma kui hinge surematuseks üldse. Elu ja surm on seega mõisted, mis on seotud ainult meie füüsilise kehaga, ja sel puhul on surm lõplik. Hinge puhul on see ainult miljöomuutus — üsna jämedalt võiks seda võrrelda riietevahetusega keha puhul."

Ta vangutas naeratades pead.

"Jumal hoidku, kui tark jutt! Ja kui rumal! Mis lohutust saab see kellelegi pakkuda? Mis on üldse hing ilma kehata

— see on ju ainult abstraktsioon! Ma ei usu, et te seda isegi nüüd enam tõsiselt võtate. Teatud määral peate ometi teiegi olema vanemaks saanud.”

”Olen niipalju vanemaks saanud, et ma arvan, et on parem sellele üldse mitte mõelda. Niikuinii unustame kõik, kui me kord üle läve astume. Me unustame palju isegi juba siinses elus. Isegi uus armastus kustutab vana peaaegu silmapilkselt.”

”Kust te seda teate? Te räägite ju ainult teoreetiliselt. Mulle näib, et te teate armastusest sama vähe kui elust pärast surma. Ma ei küsinud selleks, et saada vastust, tahtsin ainult teada teie arvamust. Vastus on mul endal olemas. Mina usun elu pärast surma — tõelist elu. Aga see ei ole mulle mingiks lohutuseks. Mitte pärast seda, kui ma olen teda näinud.”

”Milleks on siis minu arvamus teile tähtis?”

”Ma pole öelnud, et see oleks mulle tähtis. Aga mõnikord tahad ometi mõne inimesega rääkida, eriti mõne uue inimesega. Alati on lootus, et kohtad mõnd uut inimest, kel on uued arvamused. Ja alati sama pettumus!”

”Kahju! Olete tõepoolest sattunud kokku hoopis vale inimesega. Käin ise ja otsin uusi inimesi, kel oleksid vanad arvamused, ja kohtan enamasti endisi inimesi uute arvamustega. See on sama väsitav. Kas ma võin veel mõnele küsimusele vastata või on see jutuajamine lõpetatud?”

”Kui tahate olla inimlik, siis võite vähemalt natuke huvi tunda selle probleemi vastu. Kas teil pole kunagi mingeid küsimusi?”

”Ei, see viga on mul juba ammu olnud — ma ei oska küsida. Või kui küsingi, siis hoopis valesti, kõrvalistest ja ebaolulistest asjadest. Nüüdki esitaksin meeleldi ühe hoopis isikliku küsimuse.”

"Seda ma ainult ootangi."

"Kas see on teie mees, keda te leinate?"

"Kas te mõtlete väliselt või sisemiselt? Väliselt ei leina ma kedagi. Kannan musta sellepärast, et see meeldib teatud tüüpi meestele — sellele tüübile, kes omakorda meeldib minule. Küpsed mehed, kes oskavad hinnata hinge ja keha ühinenud tervikut."

"Kellele meeldib näiteks Tšaikovski muusika?"

"Mis on sel Tšaikovskiga tegemist? Ja mis on teil Tšaikovski vastu?"

"Ei midagi, kui sinna ei segata filosoofiat ja — erootikat."

"Te olete võimatu! Te segate ju kogu aeg vahele, nii et ma ei saagi teie küsimusele vastata. Miks te üldse küsite, kas see on mu mees, keda ma leinan? Kas teil on põhjust arvata, et see ei ole tema?"

"See ei tarvitse olla ju teie mees. See võib olla ka teie ema, poeg või mõni sugulane."

"Nüüd te lihtsalt keerutate niisama. Miks me ei katsu vähemalt olla avameelsed. Muidugi on teil õigus — see on mu armuke. Mu mees elab — ta elab väga hästi, tal pole midagi viga. Ta usub ka muide elu pärast surma, mitte nii nagu teie ja mitte ka nii nagu mina. Temale on surm lihtsalt ühest toast teise minek. Üle läve, nagu te isegi kogemata selle kulunud poeetilise võrdlusega välja tulite. Ma ei tea, miks te seda tegite."

"Olin unustanud, et see üldse on poeetiline võrdpilt. Kulunud piltidega on see hädaoht, et tarvitame neid pahaaimamatult ilma mingi sihiliku kunstilise kavatsuseta."

"Nojah, see pole nii tähtis. Mul pole mingit õigust teid arvustada, kõige vähem teie väljendusi. Teatud määral olen ju teist olenev, ja kui ma teid nüüd pahandan, võite minuga veel halvemini ümber käia. Aga ärge unustage siiski, et

ka teie olete minust olenev, samuti nagu igauhest siin majas. Te pääsete siit sama vähe kui meiegi.”

”Ja te ei usu, et teilgi tarvitseb ainult teise tuppa minna ja seal ootab teid teie armastatu, just nagu ennegi?”

”Ei, mitte enam. Kui ma nüüd puhtast südamest üles tunnistan, siis oli mul tõesti see lihtne lapseusk kuni tänase õhtuni. Oli isegi vastu mõistuse kõige paremat äratundmist. Aga nüüd, kui ma olen teda näinud. . .”

”Olete teda näinud — kallist kadunut? Kas ta on siis siin?”

”Mu armuke — jah. Või õigemini mu endine armuke, keda teie nii õrnatundeliselt nimetate kalliks kadunuks. Ta ei ole kadunud, siin te sattusite jälle ilustiütlemise ohvriks.”

Mitte ainult muinasjuttudes, vaid ka tegelikus elus tuleb tihti mõni küsimus alla neelata või oma imestust varjata. Aga seekord ma ei suutnud siiski vaikida.

”Kuidas ta saab olla siin, kui ta on surnud?”

Naise nägu muutus korraga ähmaseks ja kaugeks, aga ometi nägin selgesti ta pilkavat naeratust, nii et ma pidin mõtlema Cheshire'i kassile.

”Ma ei tea, kas ma olen teinud hirmsa faux-pas' või mängite ainult mõistmatust. . . Hea küll, kuidas soovite. Ma võin ju ka mängida äsja maalt linna tulnud süütust. Ütleme siis, et ta ei ole surnud teistele, vaid ainult minule. See ongi lõpuks ükspuha. See, mis oli kord minu oma, on surnud. Kui mõni teine suudab rahulduda laibaga, siis on see tema eralõbu.”

Mul polnud mingit õigust solvuda ja õieti ma ei solvunudki. Ka mina tahtsin mängida mingit osa, olgu pealegi, et see osa ei olnud minule ette nähtud.

”Milleks te räägite seda minule? Mul ei ole selles igatahes

mingit osa, ei elavat ega surnut. Te ei ole võib-olla veel märganud, et ma üldse ei kuulu siia majja?"

Ta valge käsi tegi kiire, lainetava liigutuse, nii et see näis lehviva taskurätina.

"Muidugi olen ma seda märganud. Seda märkab ometi igaüks otsekohe. Aga sellepärast ma teile räägingi. Mis mõtet on mul rääkida inimestega, kes teavad sama palju kui minagi. Nüüd aga, kui ma olen teiega rääkinud ja teid kuulnud, hakkan kahtlema, kas te oletegi nii võõras, nagu te ise arvate. Te ei näi sugugi olevat esimest päeva siin. Veel hullem — te võiksite peaaegu olla minu mees."

Ma ei tea, miks see oletus mind tõepoolest solvas.

"Tänan lahke komplimendi eest, kuid mul ei ole tõesti mingit tahtmist olla teie mees."

Ta ei vihastanud, nagu olin lootnud, ta hakkas naerma. Näha leinariietuses inimest niimoodi naermas oli hoopis ebameeldv. Aga see ebameeldivus, peaaegu füüsiliselt tajutav, oli võib-olla tingitud ka muudest põhjustest. Jutuajamise vältel oli ta nihutanud ennast üha lähemale, nii et nüüd ta põlved puudutasid minu omi. Võõraste inimeste füüsiline lähedus on mulle alati raskesti talutav. Aga seekord oli eriti häiriv see kummaline temperatuuritu jahedus, mida ma kuidagi ei olnud osanud seletada. Mul oli raske mõtteid koondada, kui ma kogu aeg samal ajal otsisin sellele mingit paralleeli minevikust, mälestustest. Ja siis korraga tuli see ootamatult selgesti, aga see lahendus ei rõõmustanud mind. Otse vastupidi, see suurendas ebameeldivustunnet.

Kord lapsepõlves ühe surnu kirstupanekul olin uudishimu ajel kokku võtnud kõik oma julguse ja puudutanud ta kätt. Mul oli, nagu tunneksin seda veelgi, iga kord, kui see mul meele tuleb. See ei olnud külm, nagu olin kuulnud inimesi ütlevat. Ka elava inimese käsi võib teinekord olla

külm, palju külmem kui surnu käsi. See oli pigemini nii külma kui sooja puudumine, nagu oleksin puudutanud tühjust ennast. See oli mitte midagi, ja ometi tundsin seda — nagu palju muudki, on seda raske sõnadega seletada.

"See ei olnud mõeldud ettepanekuna," ütles ta. "Ma ei mõista, miks te muutute häbematuks, kui te seda pealegi ise ei taha, vaid peate ennast selleks sundima."

"Ma ei mõista omakorda, miks te seda kõike mulle räägite, kui te väga hästi teate, et teie armuelu mind ei huvita."

"Kust te võite teada, et see teid ei huvita? Ma arvan, et see huvitab teid väga, muidu poleks ma teiega rääkima hakanud. Iseasi on muidugi, kas see teile meeldib."

"Siis võite ju rääkida edasi ilma minu vastust või lisaküsimusi ootamata."

"Mul ei ole enam midagi rääkida. Aga ma hoiatan teid, et see on alles algus. Teil tuleb veel paljugi kuulda ja näha. Igast muust osast siin majas võite keelduda, aga mitte kuulaja ja pealtvaataja osast. Ja see ei ole alati kõige kergem osa."

"Kas see ongi valida, kas olla pealtvaataja või — ütleme — näitleja?"

"Võib-olla mitte, ma ei tea. Aga öelge ausalt, kas te tahaksite tõesti olla siin rohkem kui pealtvaataja? Kas tahaksite olla mõni inimene siit majast, kui teaksite, mis see endaga kaasas kannab?"

"Kuidas ma võin seda teada, kui ma vaevalt tunnen kedagi siin. Võib-olla jääksin meeeldi siia, kui tunneksin neid lähemalt."

"Selleks on teil kindlasti veel küllalt võimalusi. Aga ma usun, et tänate Jumalat, kui te viimaks siit jälle väljas olete. Muide — ma võiksin teid juba praegu siit välja aidata, kui te seda tõepoolest tahate."

Ma ei mõistnud õieti seda pakkumist. Mind välja aidata?

Kas siis selleks üldse oli vaja mingit abi? Olin tulnud siia takistamatult — kutsumatult, aga siiski vabatahtlikult. Oli naljakas mõelda, et keegi oleks takistanud mind välja minemast, et keegi oleks üldse seda tahtnud. Aga vahest siiski oli sügavaimaks põhjuseks mu ülemeelikusele, et mul polnud mingit tahtmist siit lahkuda. Ma ei saanud küll öelda, et mulle siin oleks eriti meeldinud. Siin oli peaaegu nagu igal pool mujalgi. Kui siin oli midagi erinevat, siis vahest teatav salapärasus, mis mind erutas. Kuigi ma samal ajal tundsin, et siin tegelikult ei olnud midagi salapärast ega ebaharilikku, vaid et kõigel oli väga lihtne ja labane seletus, kui ma ainult jäin siia küllalt kauaks, nii et jõudsin näha tervet mustrit, millest seni olin võinud tähele panna ainult üksikuid sidemeta jooni.

"Täna, aga ma eelistan siiski esialgu veel siia jääda."

"Kuidas soovite! Olen neidsamu sõnu kuulnud varemgi. On muidugi täiesti asjatu teid hoiatada, et te ei teeks endale ilmaaegu illusioone. Kuigi te seda ei usu, siis võin ometi öelda, et olen üks neid väheseid, kes suhtub teisse sõbralikult."

"Sa aru. Soojemat sõbralikkust olen üldse väga harva kohanud. Aga mul on siiski siin ka teisi sõpru."

"Ahah — te olete rääkinud Bellaga. . ."

"Mitte ainult Bellaga."

Ta nõjatus tagasi sohvale ja silmitses mind pilkava naeratusega.

"On näha, et olete välismaalane."

"Millest? . . . Hea küll, ma olen välismaalane, sinna pole midagi parata. Aga teie olete esimene, kes seda ütleb. Nii nagu te ka esimesena märkasite, et ma ei kuulu siia seltskonda. Pean ütlema, et te olete mulle suur pettumus. Olin juba harjumas selle olukorraga, kus iga inimene võttis minu

olemasolu nagu midagi enesestmõistetavat, kuigi see olukord oli mulle alguses nii võõras, et ma ei suutnud seda uskuda. Arvasin alguses, et iga inimene, kes mulle lähenes, tuli küsima mingit dokumenti või mind lihtsalt välja ajama.”

”See ei ole minu asi,” ütles ta. Ta näoilme oli muutunud jälle sama elutuks, nagu see oli olnud varem, ta põskede kuumavale punale vaatamata. Ta istus jäigalt ja ta huuled liikusid vaevalt, kui ta ütles:

”Minge nüüd — ma tahan üksi olla!”

”Ja mina tahaksin kord heameelega mitte üksi olla,” ütlesin ma ja tõusin. Ta ei reageerinud üldse mu sõnadele, ta istus seal, vaadates omaette tühjusse, nii nagu istuvad inimesed raudteevagunis päevast päeva, kuust kuusse, kunagi oma vastasistujat nägemata. Tundus, nagu poleks ta mind kunagi näinud ega kunagi minuga rääkinud.

Kui olin uksest väljas ja selle tasakesi sulgenud, nagu oleksin kartnud magajat äratada, kuulsin, kuidas keegi mind tasakesi nimepidi hüüdis.

*Der Lämmergeier ist bekannt,
das Geierlamm erst hier genannt.*

Chr. Morgenstern

Kardan, et olin rohkem kohkunud kui üllatunud näoga, sest mulle tundus pahaendelisena, et keegi siin minu nime teadis. Aga see oli ainult hallijuukseline vanahärra, keda ma varem olin lauas näinud, kus ta kogu õhtusöögist nautis ainult piima ja prantssaia. Ma polnud siis ometi eksinud, kui olin arvanud, et ta mulle pead noogutas.

"Otsisin teid just. Mõtlesin, et teil oleks vahest huvitav kohata pastor Rothi."

Pastor Roth? Nimi oli mulle võõras, aga mul oli ometi tunne, et isik oli mulle kuidagi kaugelt tuntud. Vanahärra märkas mu pingutatud ilmet ja tuli kohe seletusega.

"Te olete ometi lugenud "Inimesi puhastustules"?"

"Olen seda lehitsenud." Mis peab inimene tegema kõigi nende teostega, mida talle nii sõbralikult lugeda soovitatakse, mõnikord isegi koju laenatakse, mida ta aga kunagi ühel või teisel põhjusel ei viitsi lugeda?

"See on tema, kes on raamatu tõeline autor. Ta kirjutab muidugi varjunime all, mis on teada ainult kitsamas kirjanduslikus ringkonnas. Kuigi see on asjatu ettevaatus, sest pole ammugi enam see aeg, mil vagad karjalambad paanikasse satuvad, kui nende karjane niisuguseid teoseid kirjutab."

"Ma ei tea, kas see raamat oli midagi erilist. Mulle tundus pigemini, et see oli liiga tavaline. Isegi see, et selle autor on pastor, ei tohiks tänapäeval olla midagi erilist."

"Kas te ootasite siis siit midagi erilist?" küsis ta, mulle

tundus, et pilkavalt. Aga see ei võinud olla pahatahtlik pilge, sest järgmisel hetkel võttis ta mind isalikult käsivarrest ja talutas järgmise ukse poole. Ruum, kuhu astusime, meenutas mõnd klubiruumi hommiku poole ööd, nii oli see jõudnud koguneda täis suitsu ja tarvitatud õhku. Umbes kümneliikmeline seltskond oli siin kogunenud ühe keskealise herra ümber, kes istus raskel, kõrge nikerdatud puust seljatoega toolil, mis oli ainus kogu toas. Kõik teised istusid kas lauaserval, taburettidel või seisid püsti. Nad olid nii ägedas vaidlushoos, et meie sisseastumist üldse ei märgatud. Vanaherra jäi seisma seljaga vastu ust toetudes, nagu poleks enam uusi tulijaid oodata, ja ma taganesin tema kõrvale seina ääre, kus mu vasakpoolseks naabriks sai pikakasvuline ja väga kõhn prillidega noormees.

Tundsin kohe ära pastor Rothi — kui see oli tema, kes istus sel keskaegsel troontoolil. See oli sama mees, kes kontserdil oli istunud mu kõrval, seesama puine, kuivanud herra smokingis. Ta paljas pealagi oma teravate piirjoontega meenutas hiiglasuurt tonsuuri, see oli läikiv ja kollaka varjundiga nagu vana elevandiluu. Ta nägu oli kaetud tihedate kortsudega, nii et tegelikud näojooned sellesse rägastikku kadusid. Ja seejuures ta ei võinud olla veel eriti vana. Olen ise ükskord unes näinud oma nägu peeglis sellisena, aga ma ei saa öelda, et pastor Roth mulle sellegi poolest sümpaatsena oleks mõjunud.

Pastor Roth kõneles parajasti. Ta hääli oli kõlatu, kuid tugev, kuidagi mehhaaniline, ta liigutused järsud ja ometi nagu täpselt mõõdetud, prantslaslikud. See oli juba ta hääli, mis kiusas vastu vaidlema.

"Aga kuidas te võite nii kindlasti öelda midagi selle kohta, millest te ise tunnistate, et te sellest midagi ei tea?"

Naer, mis sellele järgnes, ei olnud ometi heakskiitev ega

isegi mitte tunnustav. Üks üsna noor mees, kes oma kulunud halli ülikonna juure kandis musta, osaliselt ikaldanud habet ja tulipunast siidsärki, lausus ootamatult mahedakõlalise häälega:

"See on ainult sofistlik võte. Juba Sokrates ütles: ma tean, et ma midagi ei tea, ja te ei taha ometi tõendada, et ta rääkis rumalust."

"Ei. Sest ta tõepoolest ei teadnud midagi. See tähendab, ta teadis nii palju, kui see sel ajal oli võimalik, siinpoolseist asjust. Aga ta ei teadnud midagi sealpoolsetest, ei võinudki teada."

"Aga Sokrates..." alustas üks teine noormees, väga elegantne ja lokitud, kes istus lauaserval sellises asendis, nagu poseeriks ta fotograafile.

"Jätame Sokratese — Sokrates on ainult ajalooline kuju, millegipärast lapsikult üle hinnatud, nagu oleks tal midagi öelda ka meie ajale. Sama vähe kui Aristotelesel, kes uskus, et konnad sünnivad mudast."

"Kas piibli loomismüüt on parem?" nõudis habemega noormees.

"Me satume teemast kõrvale, kui me kõiki vaimukaid vahemärkusi pidi hakkame hulkuma. Jääme parem teema juure, kust jutt algas — minu teosed, millega te ei olevat päris rahul."

"Just nimelt! Teie maailmapildis, nii nagu see väljendub teie teostes, on jumala mõiste ainult pealekleebitud silt, mis pealegi rikub teoste kunstilist tervikut. Ma ei ole ikka veel veendunud, et te suudate seda väidet ümber lükata."

"Te ei ole suutnud ka oma väidet tõestada. Mulle näib lihtsalt, et olete mu teoseid valesti lugenud. Muidu oleksite märganud, et teosed ise on pealekleebitud silt. Aga see on

vajalik, sest ilma sildita ei tea keegi ega oska ka huvi tunda selle vastu, mis pakis seisab.”

”Te ei saa ometi eitada, et ta kirjutab hästi,” sosistas vanahärra mu kõrval. Ta oli kindlasti öelnud ka midagi muud, aga ma ei kuulnud seda. Ma ei arvanud siiski, et ta hästi kirjutas, sest ta kirjutas nagu kõik teised.

Nüüd aga kõneles äkki noormees, kes seisis mu kõrval, ja ta hääle kõlavuse ning diktsiooni selguse põhjal oleks võinud arvata, et ta oli näitleja.

”Kas poleks lihtsam, kui te lihtsalt annaksite oma jumalale ta õige nime? Palju vaeleavamisi võiks sellega ära hoida ja enamik koosolijaid lahkuksid üksmeeles. Mulle näib, et ta nimi pigemini võiks olla Eros. Ma ei taha midagi rääkida ”Sümposionist” pärast seda kui Sokrates siin on põlu alla pandud.”

”Kes seda on teinud?” nõudis habemega noormees. ”Ja Eros — ei mitte kunagi Eros, see titeroosa imik. See sõna ise kõlab juba nagu rahvaarvu tõstmise propaganda.”

”Ole vait, Lasse!” hüüdsid kolm tütarlast nagu ühest suust. Need kolm, kõik võrdlemisi ühte nägu, ühtemoodi lahtiste punaseks värvitud juustega, lakitud huultega, aga muidu üsna hoolitsemata, peaaegu pesemata nägudega, mingit suusariietust meenutavais ülikondades, moodustasid omamoodi dekoratiivse saatjasgrupi pastor Rothile. Aga nad meenutasid kaugelt vähem Maria Magdaleenat kui seitse aastat metsas elanud Jenoveevat. ”Kui see ainult oleks nii! Niklasel on vähemalt üks kord õigus.”

”Mis tähendavad nimed!” ütles pastor Roth leplikult. ”Nimed on ainult meelepidamise vahend, muud midagi. On inimesi, kel on numbrite mälu, ja need muudavad kõik nimed numbriteks, et neid paremini meeles pidada. Mõni nimi jääb paremini meele ja siis püüame ennast ja teisi

veenda, et see ongi õige nimi. Sellepärast on ka Jumalal nii palju nimesid. Ma ei tule teie juure mingi nimede müstikaga, me peame nägema mõistet või isikut nime taga. Jumal on armastus — kas see ei ütle juba kõik? Ja see on juba Piiblis antud. Miks peaksime minema seda kõrvalteid mööda mujalt otsima? Miks me teeme lihtsad asjad keeruliseks, kuni me neist enam aru ei saa ja kahtlema hakkame?”

”Kui ma rääkisin rumalust, siis palun vabandust,” ütles Niklas. ”Ma ei tunne nimelt Piiblit kuigi hästi. See tundus minu jaoks liiga keeruline. Sellepärast vist ka härra Roth on hakanud seda ümber jutustama — lihtsamalt ja sirgjoonelisemalt, et kahtlejaid jälle uskuma panna. Muidu oleksid ta raamatud ju üleliigsed, mida aga ükski inimene viisakuse pärast ei julge väita.”

”Piiblis on palju üleliigset prahti,” ütles elegantne noormees. ”Tänapäeval ei ole kellelgi aega õiget tuuma sealt aganate hulgast välja otsida — kui ta just selle eest palka ei saa. Ma saan täiesti aru pastor Rothi missioonist ja ma olen peaaegu valmis teda täiel määral toetama. Nagu ma aru saan, on siin tegemist lunastusega armastuse kaudu . . .”

”Volmar on täna õhtul haruldaselt intelligentne,” hüüdis üks tütarlastest. Ma ei teadnud kindlasti, kas see oli iroonia või mitte. Välimuse järgi otsustades kuulus ta seda tüüpi tütarlaste hulka, kes naeravad ainult füüsilise ärrituse peale.

Nüüd tuli maheda häälega habemik veidi ägedamalt vahele:

”Armastus ei vaja mingit lunastust — see on parimal juhul ainult sõnade mäng. Või mingi metafüüsika. Oleks kena, kui keegi saaks mulle lõpuks selgeks teha, mis selle müstilise lunastuse all üldse mõeldakse.”

”On mõisteid, mida ei saa selgitada,” ütles pastor Roth

natuke irriteeritult. "Armastus on tee — lunastus on eesmärk. Aga kuhu see tee lõpuks viib, teab ainult Jumal üksi. Meie oma lühikesel matkal ja piiratud ruumis näeme ainult teed ja peame sellega leppima."

"Jällegi mingi sealpoolne eesmärk, kuhu jõuame alles pärast surma!" hüüdis habemik nõrduvalt.

"Ma ei taha seda öelda. Vastupidi — ma püüan just veenda inimesi, et meie nii palju ei mõtleks sellele, mis tuleb pärast surma. Me peame jõudma lunastuseni juba siinses elus."

"Peame jõudma?" küsis Niklas norivalt. "Kas te tahate sellega öelda, et lunastus on sunduslik? Võib-olla on inimesi, kes üldse ei hooli lunastusest."

Pastor Roth tõstis pilgu noormehe poole ja vaatas talle viivuks valjult otsa.

"Te küsite: kas lunastus on sunduslik? Jah, ütlen mina!"

"Ja kuidas on vaba tahtega?"

"Palun, ärge minge teemast kõrvale!"

"See ei ole teemast kõrvale minek, see on sellega väga tihedas ühenduses. Teie maailmavaate järgi, niipalju kui teie raamatutest võib välja lugeda, leiavad lunastuse kõik, välja arvatud impotentsed mehed ja frigiidsed naised."

"Aga Niklas, see ei peaks ometi sulle isiklikult mingit muret tegema!" hüüdis üks tütarlastest. Ma olin siiski eksinud, nüüd naersid nad kõik kolm.

Pikk noormees muutus näost punaseks. Kui ma talle terasemalt otsa vaatasin, märkasin, et ta silmad olid imelikult varjutatud, ja nüüd selgus ka selle põhjus — ta kandis päikesepille.

"Olen kaugel sellest kätoliiklikust seisukohast, et see saab õndsaks, kellele on määratud õndsaks saada," rääkis pastor Roth, ja ta oli jälle leidnud oma rahuliku, heietava

loengutooni. "Ma ei mõtle seda sugugi nii konsekventselt-füüsiliselt, nagu te püüate seletada. Jätkub küllalt ainult hingelisest valmisolekust. Igaühel on võimalik ohver tuua."

"Missugune ohver?"

"Roahver, põletusohver, vereohver. Viimase all mõtlen ma ülimat ohvrit — oma elu."

"Niisiis — mingu ja poogu ennast üles. . ."

"Juudas ei leidnud lunastust. Ei — oma elu ohverdada võib mitmel viisil. Kui te oleksite lugenud "Inimesi puhastustules" õigel viisil, oleksite leidnud, et sealgi on lahendus ridade vahel peidus. Seal on ju tütarlaps Tatjana, kes vägistatakse ja sellepärast kannatab rasket hingepiina, kuni ta selle sündmuse hingeliselt aktsepteerib kui paratamatut ja vajalikku ja selle kaudu viimaks saavutab seesmise tasakaalu ja küpsuse. Ma ei nimeta seal otsekohe lunastust, et mitte mõningaid lugejaid eemale peletada. . ."

"Targasti tehtud!" hüüdis habemik Lasse.

"...aga ma mõtlen seda. Kui ta nõustub olema armukeks mehele, keda ta ei armasta, siis tähendab see vaimu võitu keha üle ja sealtpeale on ta saavutanud kontakti eluga kui üks vajalik lüli selles. Tean, et see on poolik tee — oleksin pidanud tegema ta lõpuks prostituudiks, aga ma ei tahtnud oma teisi lugejaid eemale peletada. Nagu näete, on ideoloogilise raamatu kirjutamine tõeline balansseerimine. Aga selline raamat on nagu kooliõpik, see peab paratamatult vastama laste arenguastmele ja vastuvõtvõimele. . ."

"Kompromissid, kompromissid!" käis rahulolematu urin läbi kuulajaskonna.

"Aga seal on ka teine näide — pikolo Rolf, kes übelt tagasi lükkab oma kasuema lähenemiskatsed, kes tahab teda päästa nartsislikust isoleeritusest. Ta hukub oma ülbuse

tagajärjel paratamatult nii kehaliselt kui ka hingeliselt. Ta surm, mida mõni arvustaja on pidanud põhjendamatuks, on õieti ainult sümboolne.”

”Mitte ainult, et ta surm on põhjendamatu, vaid kogu noormees on üks ebareaalne kuju,” väitis Lasse jällegi leebunud häälega.

”Olgu ta pealegi ainult teoreetiline kuju,” ütles Niklas. ”Aga tal ei ole minu arvates isegi teoreetilist võimalust. Ta on täiesti autori meelevalda all. Kui autor arvab, et lunastusele viib ainult üks ja kitsas tee, siis peaks ta vähemalt andma oma tegelasele valida, kellega ta seda teed käia tahab.”

”Aga see ongi, mida ma tahan tõestada,” ütles pastor Roth. ”Meil ei ole valikuõigust, sest valides asetame enda teistest inimestest kõrgemale, asetame enda kohtumõistjaks. Ja sellega oleme asetanud enda ka väljapoole. Arstil ei ole õigust valida oma patsiente, müüjal ei ole võimalust valida, kellele ta tahab müüa. Meil on sama vähe õigust valida neid, kellele kinkida oma armastust.”

”Suurepärane!” hüüdis Lasse. ”Aga ma ei saa omalt poolt aru, miks selle väga humaanse õpetuse juure tuua mingit väljaspool seisvat jumalat? Kui olla loogiline, siis on jumal, kes asub kõrgemal ja väljaspool, samuti hukka mõistetud kui inimene, kes enda sellisele pinnale tõstab.”

”Jumal ei ole inimene. Muidu on see mõttekäik õige. Inimese peapatt on see, et ta püüab olla nagu Jumal. See on see uks, kust patt maailma tuli. Ja see on ka teie patt, Niklas. Niikaua kui te olete kinni oma niinimetatud õnnetus armastuses, mis tegelikult ainult on ülbus ja ülemealikus, ei ole teil mingit lunastust lootat.”

Ma hakkasin aegamööda mõistma, miks noormees kandis

päikesepillile. On aegu, mil kõik, mida näeme, on meie silmadele vales.

"Ma ei ole seda lunastust otsinudki."

"Ei maksa tulla valedega, armas noormees. Kui see nii oleks, miks olete siis siin majas? Te ei taha ometi väita, et sattusite siia kogemata?"

"Ma olen otsija nagu kõik teisedki. See pole esimene ega viimane maja, kus ma viibin. Ja ma ei jää siia kauaks."

"Seegi on vaevalt teie otsustada. Aga ma ei taha loomulikult mingit misjonitööd teha. Te olete veel väga noor — küll tuleb aeg, kus te isegi näete, et erootika on elu sool, ja kui sool tuimaks saab. . ."

"Ma ei taha soola iga toidu sisse. Näiteks kohv. . ."

"Kohv ei ole toit, vaid mürk."

"Niisiis on kõik, mis otseselt ei ole seotud erootikaga, mürk või — nagu te seda ka nimetate, patt. Ja patu palk on põrgu. . ."

"Patt ja põrgu on üks ja sama. Inimene, kes patus elab, ongi juba põrgus. Seda mul ei tarvitse enam teile selgeks teha, seda te teate isegi. Niikaua kui teie armastus on ainult fantaasia ja unistused, vaevlete põrgus, mille teie enda fantaasia ja unistused on loonud. Aga ma ei taha teilt lootust võtta. See nooruse hullustus ei kesta kaua. Ja siis leiate õige ukse, mis viib lunastusele ja õnnele. Kõik need melanhoolsed siiruväärilised kaunistused on nagu soomused, mis kord langevad teie silmadelt. Ja siis leiate elu enese lihas ja tões."

Olin enda arvates kuulnud küllalt ja hakkasin tasapisi ukse poole nihkuma. See oli ju sama jutt, millest olin ammugi tüdinud, sama jutt ajakirjanduses, kirjanduses, raadios ja kinos. Kõige leierdatum šlaager on sellega võrreldes talutavam, sest selle eluiga on ikkagi ainult mõni kuu.

Pastor Rothi roostevabast terasest Afrodite istub aga oma taevasel troonil kõigutamatult aastast aastasse.

Kuid mu kaaslane takistas mind, kui olin just ukсени jõudnud.

"Oodake! Kas te ei taha temaga isiklikult rääkida?"

"Millest?"

"Ma ei tea, Aga ma usun, et ta kõneained ei ole nii piiratud, nagu see paistab. Ta on ainult väga metoodiline ja hoiab kramplikult ühest teemast kinni. Igatahes avaldas ta ise soovi teid näha."

"Millest see äkiline huvi? Ma olen siin olnud juba seitse aastat, ja on tõepoolest olnud aeg, kus iga väiksemgi huvi-avalendus oleks olnud mulle suureks lohutuseks. Olen käinud lugupeetud pastorist tänaval mööda mitu õhtut, aga mind nagu ka teisi minusuguseid polnud tema jaoks üldse olemas. Ta läks õmblusõhtule kõnelema prouadele, kes kudusid sukki paljasjalgsetele neegrilastele ega näinud paljasjalgseid oma linna lumistel tänavatel."

"Te eksite," ütles pastor Roth nüüd äkki otse mu seljaga. "Olen teid ammugi jälginud, aga mul pole varem teid tarvis läinud."

"Tähendab, ka teie valite inimesi?"

"Jah, aga mitte mina isiklikult, vaid mina kui Jumala tööriist."

"Ja nüüd olete siis lõpuks aega saanud ühe kadunud lamba jaoks."

"Ärge mõistke mind valesti, see pole midagi sarnast. Vajan teid ainult demonstratsiooni otstarbeks. Päris vaikides ei saa teiesugustest mööda minna isegi kõige humansemad ja õrnima südametunnistusega kultuurradikaalid, nagu te olete märganud. Kui on vaja defineerida piiri, siis on mõnikord vaja neidki nimetada, kes sellest piirist allpool asuvad,

kelle kohta inimlikkuse reeglid ei maksa. Nii et ärge arvake, et ma katsuksin teid petta mingi lunastuse lubamisega.”

”Pastorihärra huvi minu vastu ei ole siis mitte karjase huvi kadunud lamba vastu.”

”Ei. Teie ei ole ju mingi kadunud lammas.”

”Hea küll, siis ma lähen ja katsun kaduda. Ma saan aru, olen seda ennegi lugenud — et pattu andeks saada, peab enne pattu tegema.”

”Nii lihtne see siiski ei ole. On olemas inimesi, kes ei saa enam Jumalast kaugemale eksida, sest lõpmatus on kõige suurem kaugus ja sellele ei saa enam meetrit või kaht juure lisada. On inimesi, kes on sündinud ilma vaimuta, ilma püha osasaamiseta. Nad on Jumalale ükskõiksed, nii nagu meilegi kõik see, mis asub meist lõpmata kaugel, on ükskõikne.”

”Siis on vahest ainus lootus pöörduda kuradi poole. Võib-olla on temal midagi minu jaoks.”

”Te ei mõtle seda tõsiselt, ja kui te loodate, et keegi siin teie naljade peale naerab, siis te eksite. Te teate väga hästi, et kuradit üldse pole olemas.”

”Kas pole nii, et kui ma usun kuradi olemasolu, siis on ta olemas, vähemalt minu jaoks?”

”Aga teie ei usu ju, sellepärast. Te ütlete seda praegu ainult kiuste. Ei, sellega te ei pääse kaugemale. Ma kardan, et meie jutt sellega peabki lõppema, te olete veel lootusetum kui ma arvasin. Lootsin, et saan kasutada teid vähemalt oma järgmise ettekande puhul demonstratsiooniks.”

Ma ei suutnud olla nii viisakas, et oleksin öelnud, et mul on sellest kahju. Mul polnud mingit tahtmist olla katsejäneseks, sama vähe kui mind huvitas vastata küsimusele, missugused lilled mulle kõige rohkem meeldivad. (Kui

kahju, et mul ei tulnud kohe meele, kuidas on aiavili prantsuse keeles!)

"Selle kohta on vahest ka minul midagi öelda. Võib juhtuda, et ma ei tahagi sellele au osaliseks saada."

"Ma ei küsinud teie arvamist. See küsimus otsustatakse ilma teieta, nii nagu kõik teisedki küsimused."

"Ma arvasin, et siin valitseb täielik vabadus..."

"Muidugi — neile, kes seda vabadust oskavad kasutada. Aga mis teete teie vabadusega — te pole ju kunagi osanud sellega midagi peale hakata. Sellepärast on teil siin sama vähe vabadust kui seal väljas. Ei, selle poolest võin olla mureta. Kui aeg on täis, olete seal, kus te peate olema. Te ei kuulu — juba eespool-nimetatud põhjustel — nende inimeste hulka, kes asjade käiku kõige väiksemalgi määral mõjutavad."

Tahtsin selgest protestivaimust midagi kibedat vastata, aga mu teejuht puudutas mind ettevaatlikult käsivarrest.

"On vahest parem, kui me nüüd lahkume..."

Kuulsin, kuidas kõnelus toas jätkus täpselt sõna pealt, kus ta oli pooleli jäänud, kui pastor Roth minuga rääkima hakkas. Mulle tundus, nagu ei oleks keegi neist minu juuresolekut üldse märganud, veel vähem meie omavahelist kõnelust kuulnud.

"Mul on kahju, et ma käitusin halvasti," ütlesin oma kaaslastele, kui olime jälle koridoris. "Mul on isegi häbi, sest ma tean, et on palju suursugusem jääda rahulikuks ja sõbralikult üleolevaks. Aga ma ei suuda seda, nii nagu ma ei saa külma ilmaga külmavärinat tagasi hoida."

"Oh, sellest pole midagi," ütles ta lohutavalt. "Ma ise mõnikord koguni igatsen selle järele, et ma kord võiksin vihastuda või vaimustuda... Aga selles osas oli tal kahjuks õigus, et meil ei ole siin rohkem vabadust kui me endale

juba varem oleme võtnud. Niisama nagu meil ei ole rohkem raha taskus kui oleme kaasa võtnud.”

See tõi mulle äkki jälle meele, kuidas ma olin siia majja sisse tulnud ja et ma polnud pidukohaselt rietatud. Mu piinlikkustunne kasvas, kui nägin, et me olime avaras hallis, kust lai, kaheosaline trepp viis ülemisele korrale. Daamid suurtes õhtutualettides liikusid mannekeenitaoliselt üles ja alla, härrad frakkides seisisid gruppide viisi all, puiselt žestikuleerides ja ei midagi ütlemaid lauseid vahetades. Mu kaaslane oma laitmatus smokingis sobis muidugi paremini siin miljöösse, kuid ta arvestas peenetundeliselt mu kohmetust ja tõmbas minu endaga kaasa hämarasse põikkoridori, mis pidi viima lahtise akna juure, sest seal puhus vastu jahe ja värske õhk.

Ma olin seni hoidunud küsimast, eriti olulisi küsimusi, mis tegelikult mul ometi kogu aeg meeles mõlkusid. Nüüd arvasin siiski, et ma võisin olla veidi avameelsem.

”Kas ma tohin midagi küsida? Ainult ühe küsimuse?”

”Miks te arvate, et te ei või midagi küsida — seda ei ole teilt keegi nõudnud. Te võite vabalt küsida, mida iganes soovite. Aga muidugi ei saa ma lubada, et ma võin sellele vastata.”

”Milleks ma olen siin õieti? Mis on minu osa selles — ma ei tea, kuidas seda nimetada? Mul on just keele peal sõna rituaal, aga see ei ole vist õige.”

”Miks te arvate, et teil üldse on selles mingi osa?”

”Tähendab, te arvate, et pastor Rothil on õigus. Jumal ei ole mulle oma maailmas mingit osa ette näinud, . . .”

”Ma ei saa olla pastor Rothiga ühel arvamisel, sest ma olen ateist, või peaaegu ateist. Kas olete sellest üllatatud? . . . Ma ei usu, et kellelgi meist oleks mingi osa ette nähtud. Ei ole mingit rituaali, kui ma piirdun ainult sellega, mis ma ise

arvan. Aga seda on kaunis vähe — ja seda, mis teised arvavad, on nii palju, et mul on raske sellest hulgast üles leida, mis ma ise arvan.”

Vaatamata ta põiklevale vastusele kordasin oma küsimust:
”Miks ma olen siis siin?”

Oli nii hämar, et ma ei võinud näha, aga ma siiski aimasin ta iroonilist naeratust, mis tõmbas ta silmanurgad tihedasse kurdudesse.

”Ja kus oleks see teine koht, kus te võiksite olla?”

”Ma ei tea. Ükskõik kus — mitte siin.”

”Ükskõik kus — see ongi siin.”

”Nii et see on tõsi, et siit pole pääsu?”

”Te olete kindlasti kuulnud või lugenud lõplikust, suletud ruumist. Ma ei ole suurem asjatundja matemaatika alal, nii et mul on raske seda selgitada. Ma ei ole determinist selle sõna kitsamas mõistes, aga... Meil ei ole lihtsalt kuhugi minna.”

Ta hakkas naerma ja koputas mulle lohutavalt õlale.

”Aga seda ei maksa võtta nii sõna-sõnalt. Siia majasse mahub palju. Ja kui te nüüd ei ole huvitatud inimestest või mingil põhjusel ei taha neid kohata, siis võiksite vaadata midagi muud. Mida arvate näiteks maalikunstist?”

”Kui on valida, siis praegusel hetkel ma valiksin küll kunsti. Kui seda üldse valikuks nimetada...”

”Siis tulge — üks mu noori sõpru on kasutanud juhust väikese erinäituse korraldamiseks.”

Oleksin leidnud selle ka ilma teejuhita, sest seinal oli nool, mille kohal lohakalt kirjutatud tähtedega: ”Kunstinäitus. Sisepääs vaba.” Ja kahe poolega uks saali seisis pärani lahti.

*I passed by his garden, and marked, with one eye,
How the Owl and the Panther were sharing a pie.*

Lewis Carroll

See oli suur tühi ruum, mille külm päikesevalgust teesklev valgus tuli nähtamatust valguseallikast. Miks mõjub neonvalgus õieti nii elutult ja muudab ka kõige kiirgavamad värvid kuidagi steriilseks? Nii kõledalt mõjus see saal oma kolme tühja seinaga — ainult neljandal seinal rippus üks keskmise suurusega maal, mis ukselt vaadates tundus pigemini tühja raamina. Ma ei saanud jätta selle kohta imestust avaldamata.

Mu kaaslane näis selles valguses veelgi vanem ja hallim.

”Teiegi leiate, et see on imelik, eks ole? Mõned panevad seda kunstniku süüks, aga see on rohkem korraldajate vastutada. Te ei ole kindlasti ainuke, kes nii arvab. Enamik inimesi tuleb ainult ukseni, ja kui nad näevad, et siin ei ole rohkem pilte kui üksainus, pöörduvad kohe tagasi, ilma et sedagi vaataksid. Sellepärast ei olegi siin praegu rohkem publikut, aga seda te vist ei pane pahaks. See kuulub ju peaaegu nende tingimuste hulka, mida esitasite — te ei tahtnud kohata inimesi. Nüüd võite segamatult ainult pilti vaadata.”

Igatahes ei kavatsenud ma ukselt tagasi pöörduda, kuigi suur heledasti valgustatud ruum ei mõjunud just eriti kutsuvalt.

”Muide — kas te pole märganud, kuidas näitustel ja muuseumides pildid vastastikku üksteist surnuks võistlevad? Võib-olla on siin mindud teise äärmusse, aga kuidas

leiaksime muidu kesktee, kui me ei alustaks oma katseid äärmustest. Nõuab väga tugevat keskendamist, et pilte täis riputatud seinal koondada oma tähelepanu ainult ühele pildile. Me ei loe ju tavaliselt rohkem kui üht raamatut korraga, ei piilu selle kõrval kogu aeg teise raamatusse. Ja kas pole näiteks segav, kui Skanseni kontserdil vahele kostab tivoli valjuhääldaja? Sellepärast ei pane nad kunagi rohkem välja kui ainult ühe pildi korraga. See ei tähenda muidugi, et nad väga sageli pilte ei vahetaks. Kui tuleksite siia üks teine kord, siis näeksite hoopis teist pilti. Seda teevad aga väga vähesed, neil lihtsalt ei ole aega. Ja vaevalt teiegi seda teete.”

Muidugi oli ka minu aeg piiratud, ma teadsin seda, ja sellepärast ei hakanud ma talle isegi viisakuse pärast vastu vaidlema. Ma ei tea, kas ta seda ootaski. Astusin pildile lähemale, et seda täpsemalt vaadelda, aga sellest ei olnud palju abi. Nägin küll, et raam ei olnud tühi, aga oli raske esimese pilguga tabada, mida see kujutas. See oli eriline stiil, mis mind alati häirib — udused, segased piirjooned, mis kogu aeg näivad liikuvat. Nii näeb asju inimene, kes kannatab tugeva astigmatismi all. Ja et mu silmadel loomuldasa on sama viga, siis mõjub see kahekordselt häirivalt. Eriti kui ma tahan midagi kiiresti vaadata.

Aja jooksul taipasin siiski niipalju, et pilt kujutas üht noormeest punasetriibulistes pidžaamapükstes ja palja ülakehaga, kes seisis peegli ees, selg väljapoole pööratud. Peegel oli sedavõrd udune, et sellest midagi ei paistnud. Noormehe käte asendist võis järeldada, et ta ajas habet, aga selle järelduse tegin rohkem oma kujutlusvõime kui silmanägemise abil. Pildi valitsev põhitoon oli ähmaselt hall, selle nüansside nautimiseks ei jätkunud mu kunstimeelest. Ma julgen siiski oletada, et kuski kunstinäitusel see maal vaevalt oleks tähe-

lepanu äratanud, seda enam, et ta polnud ei truualamlikult moodne ega väljakutsuvalt vanamoeline.

"See ongi siis kõik," ütlesin ma, ja tõenäoliselt võis mu hääles märgata pettumust. Mu teejuht igatahes näis seda nii võtvat.

"Jah, kui te ootasite midagi muud, siis on teil õigus olla pettunud. Nii lühikest aega kui te olete siin olnud, ei ole te muidugi veel jõudnud leppida mõttega, et siin ei olegi midagi eriti uut ega isegi mitte rabavat oodata. Kui mul poleks kahju teie ajast, võiksin jutustada nüüd oma loo, aga ma arvan, et selleks ei ole siiski veel aeg. Ütlen seda praegu ainult sellepärast, et te ei hakkaks kohe jälle edasi kippuma, nagu ootaks teid kuski mujal midagi huvitavamat. Vaadake siiski seda pilti veel natuke aega. Võib-olla leiata seal midagi, mida te pole seni tähele pannud. Ma arvan, et me võiksime korraks istuda."

Vastasseinas oli pikk, punase polstriga pink ilma seljatoeta. Me istusime sinna ja ma pühendasin kohusetruult oma tähelepanu pildile. Midagi muud ju vaadata ei olnudki, valguse kipsijahune elutus ja tühjade seinte kõledus otse sundis pilgu pildile.

Tõepoolest, siit vaadates vähemalt selgusid kontuurid mõnevõrra, igatahes ei olnud ma nende alalisest laialiujumisest häiritud.

"Noh, kas te ei ütleks, mis te sellest pildist ise arvate?" küsis mu kaaslane. Mulle tundus, et ta küsis seda rohkem selleks, et otsustada minu, mitte pildi üle.

"Võhiku arvamine vaevalt on oluline," ütlesin ma. "Kui te küsite seda oma sõbra kunstniku nimel, siis ei julge ma midagi öelda. Võhiku arvamine on igale kunstnikule haavav, olgu see siis laitus või kiitus."

"Te olete tõenäoliselt kohanud kunstnikke," ütles ta.

"Ei, ma ei tunne selle pildi autorit. Kui ma ütlesin, et ta on üks mu noori sõpru, siis oli see lihtsalt automaatselt saanud väljendus, mis midagi ei tähenda. Mis ma aga siiski tahaksin öelda, on see, et minu arvates on kunst sama vähe asjatundjatele kui toit kokkadele."

"Kui midagi öelda — aga seegi pole oluline —, mul on tunne, nagu oleksin seda pilti varem näinud. Võib-olla küll mitte seda, aga midagi, mis mul sellega ühenduses meele tuleb. Kas sel pildil on mingi nimi?"

"Ainult number, aga see vaevalt midagi ütleb. Kuidas te ise seda pilti nimetaksite?"

"Ma ei leia kahjuks mingit nime. Kui mul oleks mingi ettepanek, siis oleksin sellega juba alguses tulnud. "Habe-meajaja" igatahes nagu ei sobiks hästi, see tähendab ju tegelikult midagi muud."

"Võib-olla."

"Ja siis pole mul aimugi, mis sundis kunstnikku just seda motiivi valima. See tähendab aga väga palju. Nagu näete, ma vaatan kunsti hoopis teiste silmadega kui kunstnik või kunstiharrastaja. Tulen kohe kirjandusest laenatud seisukohtadega, nagu peaks kunstnikul motiivi valikul olema mingi tagamõte, et situatsioon, mida ta kujutab, peab olema kuidagi erandlik või ainulaadne, isegi sümboolne, et selle kujutamist põhjendada. Tean küll, et see tegelikult nii ei ole. Teinekord isegi kadestan kunstnikke nende suurema vabaduse pärast. Muusikast rääkimata — olgugi seal vormireeglid, on sisu ometi täiesti vaba ja ma ei mõista kuidagi, kuidas ka seda saab tsenseerida."

"Võib-olla huvitab teid siis, missuguse nime mina sellele pildile olen andnud ja kuidas ma seda põhjendan. Ma tean sama vähe, kuivõrd see langeb ühte kunstniku enda kavatsusega — kuigi ma teda kogemata oma sõbraks nimetasin.

Kuidagiviisi olen sattunud samale rajale, kus olete teiegi, kui te arvate, et see situatsioon peab olema kuidagi ainulaadne. Minu meelest kujutab see pilt nimelt esimest habemeajamist. Ja ma olen pildile nimeks andnud "Lävel". Kui olla kaval, siis päästan ma oma sümbolistliku nime ka sellega, et sel on oma reaalne kate olemas. Nagu näete, on kunstnik näinud oma stseeni ukse raamis ja seal all võib tõepoolest aimata midagi, mis sarnaneb lävega. Aga see pole muidugi see, mida mina mõtlen."

Ta oli ilmsesti valmis seda pikemalt seletama, ootas aga väikest minupoolset ergutust või huviavaldust. Ta sai selle.

"Esimene habemeajamine on ju — või vähemalt võiks olla — suursündmus iga noormehe elus. Ma mõtlen tõelist, põhjendatud habemeajamist, mitte mängimist vahupintsliga ja noaga varases lapsepõlves, millel küll ka võivad olla tõsised ja isegi verised tagajärjed. Ma ei mõtle ka seda kerget udemekööbitsemist nina alt või kõrvade juurest. Ei, ma mõtlen tõelist habemeajamist kõige rituaaliga — nagu märkate, olen ma üle võtnud ja tarvitan teie sõna. See on suurem sündmus kui seda tavaliselt kujutellakse, võib-olla sellepärast, et see tegelikult toimub palju aeglasemalt, samm-sammult. Nii saab mu esimene habemeajamine isegi tegelikkuses koondatud ja sümboliseeritud tähenduse. Aga sel kujul on see suursündmus, saadetud tugevatest ja vastukäivatest tunnetest. Ühelt poolt on lõpuks ometi saabunud oodatud mehepõlv, ollakse jõutud täismeeste ridadesse. Aga teiselt poolt — kas pole seesama akt ise otsekohe põgene mine sellest mehepõlvest tagasi süütusse lapsepõlve, väliste tunnuste kõrvaldamine, mis avalikult näitavad, kuhu ollakse jõutud? Eks ole selles midagi kurb-koomilist? Oleme lõpuks saavutanud selle, mida ammu igatsesime, ja ruttame sellest kohe lahti saama või vähemalt varjama. Tühi lootus

muidugi — selle ühe korraga ei kõrvalda me midagi, see on ainult esimene samm pikal, sageli kogu elu kestval põgenemisteel, mis ometi kunagi ei vii sinna tagasi, kuhu tahetakse jõuda. See on võitlus looduse vastu rohkem kui ühes mõttes. See on omamoodi armastuse ja vihkamise mäng, mis toimub inimeses eneses. Võitlus mehepõlvega, mis ühelt poolt toob vabaduse, teiselt poolt aga ka vastutuse ja kannatused. Ma ei ole juhtunud midagi lugema, mis mu teooriat kinnitaks või ümber lükkaks. Aga ma olen mõelnud, miks näiteks mungad ja katoliku vaimulikud pidasid seda võitlust ka neil aegadel, mil kõik teised kandsid habet. Mitte alati nemadki — olen näinud piltidel habemikke paavste. Aga siiski — kas see pole katse olla nagu laps, Jumala laps, vaba vastutusest ja kohustustest kõigi muude, välja arvatud oma Taevase Isa vastu, keda muide alati on kujutatud habemega . . . Ma ei taha pidada tervet ettekannet, tahan ainult võtta teilt vastuvaidlemise võimaluse ja kohe ise öelda, et on muidugi ka vastupidiseid tendentse, eriti praegu. Võib märgata ka teist põgenemist — põgenemist habeme varju, välja vangistavast lapsepõlvest, mis mõne inimese külge on jäänud kleepuma. Puberteedihabemed, mida siin-seal võib kohata. Igatahes ei ole aga see minu antud nimi "Lävel" ainult ühesuunalise tähendusega — edasiminekuks, üleminekuks. See on samaaegselt vahest veelgi suuremal määral tõrkumine lävele jõudes, kunstlik seisak, katse salakavalal kombel vaenlast Aega seisma panna . . . Aga nüüd te vist unustasite küll pildi enese . . ."

Olin seda tõesti teinud ja olin sellepärast üllatunud, kui sinnapoole vaadates nägin, et pilt oli siiski täiesti endine. Ainult veelgi selgemaks olid muutunud selle kontuurid ja värvid. Mingil põhjusel olin arvanud, et see võiks olla tunduvalt muutunud, võib-olla hoopis kadunud. Olin millegi-

pärast elu ja kunsti segamini ajanud. Ütlesin seda ka oma kaaslasele.

Ta heatahtlik-irooniline naer oli mulle juba nii tuttavaks saanud, nagu oleksin seda aastate kaupa kuulnud.

"Ootate ikka veel liiga palju. Olen ju öelnud, et siin ei juhtu midagi üleloomulikku. Seda nimelt ei juhtu üldse — või kui päris täpne olla, siis juhtub seda nii harva, et statistiline tõenäolisus on peaaegu null. Seda te kindlasti ka olete lugenud. Ei olegi tegelikult midagi üleloomulikku, on ainult vähem ja rohkem haruldasi sündmusi... Ma ei mõista õieti, miks ootate just siin majas millegi ebahariliku juhtumist. Fantaasia ja tõelikkuse vahe ei ole tegelikult kuigi suur, kui seda üldse on. Mõlemad on seotud, üks välise looduseadusega, teine sisemise loomusega."

Tõusin ja läksin pildile lähemale, aga mida rohkem lähenesin, seda kaugemale tundus pilt nihkuvat, ta muutus järjest segasemaks ja udusemaks, kuni sealt enam midagi peale tuhmide värvilaikude ei olnud näha. See on ju üsna tavaline nähtus, et maalid lähedalt on ebaselged, aga see pilt tundus siiski eriti minu eest põgenevat.

"Kas otsite kunstniku nimetähti? Ma ei usu, et ta oleks jõudnud selle juba signeerida, pilt on veel väga värske. Aga kui soovite kõnelda kunstniku endaga, siis seda võin ma küll korraldada. Oodake ainult natuke aega..."

Ta läks välja ja äkki kustus valgus. See tuli nii ootamatult, et ma seda alguses isegi ei uskunud ja arvasin, et midagi oli juhtunud mu silmadega. Seisin pilkases pimeduses ja olin kaunis kohkunud, aga lohutasin ennast sellega, et see pimedus on ainult ajutine. Tõenäoliselt mõni kork, mis on läbi põlenud. Oleks mu sõber ja teejuht mänginud mulle sellise lapsiku vembu, siis oleksin selles vaikuses kindlasti kuulnud lülitaja naksatust.

Kui aga mitme minuti jooksul midagi ei juhtunud, muutus see vaikus ja pimedus oma tühjusega väljakannatamatuks. Oli mõttetu siin seista ja oodata, parem oli juba ise ennast aidata. Õnn muidugi, et ruumis ei olnud mööbleid, nii võisin siin hädaohutult liikuda. Teiselt poolt aga ei pakkunud tühi ruum mulle mingit pidepunkti ja mõjus peagi veel hirmutavamalt. Katsusin jõuda seinani, mida mööda edasiliikumine oleks olnud lihtsam. Läksin, käed ees, mitu sammu, lugesin neid juba kümme ja kakskümmend. Aga sein nagu oleks mu eest põgenenud. Ruum ei võinud ometi olla nii suur, et ma siin ringi käisin. Või siiski — millega seda muidu seletada? Iga samm, mille astusin, tundus viivat järjest kaugemale seinast ja üldse kõigest käegakatsutavast ja tõelisest. Jäin lõpuks seisma ja lihtsalt ootama, mis juhtub.

Mu vana hirm, mida olin tundnud tänaval, tuli tagasi. Ainult nüüd oli sel vähemalt oma konkreetne põhjus. Imelikul viisil olin seni siin majas liikunud väga rahulikult ja muretult, kuigi mu seisukord kogu aeg oli olnud väga kõikuv. Nüüd oli aga selle hirmuga ühenduses tunne, et see oli karistus millegi eest, millega olin, kuigi teadmata, hakkama saanud. Õieti mitte karistus ise, vaid pime vaikus, mis ennustas selle lähenemist. Olin võib-olla eksinud mõne selle maja seaduse vastu, mis oli seda kergem, et mul polnud neist aimugi. Olin kuidagi astunud üle piiri või vähemalt riivanud seda.

Üle piiri... Korraga tundus mulle, et tõenäoliselt olin juba majast väljas või välja sattumas. Ja sellest oli kahju, ma ei tea isegi, miks. See ei võinud olla ainult uudishimu — seda viimast olin püüdnud seni kogu aeg taltsutada. Ma ainult ei küsinud vähe, hoidusin isegi palju järele mõtlemast, mõistuslikke selgitusi ja seoseid otsimast. Olin aima-

nud instinktiivselt, et see oleks täiesti asjatu. Kui midagi on tabamatu, siis ei aita mingi kobamine ja otsimine, kui miski on ebaselge, siis ei saa see selgemaks, kui ka ninapidi selle juure minna.

Aga just siis, kui olin valmis alistuma, nägin valguskiirt kauguses, kui seda romantiliselt nimetada. Tegelikult oli see ainult valgustatud võtmeauk. Seal pidi järelikult olema üks — ükskõik kuhu, selle ukse taga oli ikkagi mingi valgus. Ettevaatlikult, väikeste sammudega, nagu kardaksin ka põrandat jalgade alt kaotada, hakkasin sinnera poole liikuma. Ruum näis olevat tööpoolest kasvanud, või olid mu sammud nii lühikesed, sest võttis tükk aega, enne kui viimaks ukseni jõudsin. Mu käsi pörkas ootamatult äkki vastu siledat, külma paneeli. Siis tabasin käepideme võtmeaugu kohal ja avasin ukse.

Kas ma olin üllatunud, et üks viis vannituppa? Kui mulle antakse valida üllatuse ja pettumuse vahel, siis valin igal juhul esimese. Sel puhul ma vahest oleksingi olnud üllatunud, kui mitte seal peegli ees ei oleks seisnud nii tuntud kuju. See oli noormees pildilt, täpselt samas asendis ja tegevuses. Üsna noor mees pidžaamapükstes ja palja ülakehaga, kes seisis peegli ees ja ajas habet, selg ukse poole.

Vabandasin ja tahtsin toast välja taganeda, kuid seljataga varitsev pimedus hirmutas mind, nii et jäin uksele seisma. Noormees ei lasknud ennast oma tegevuses segada, mis oli ka arusaadav, arvestades rituaali tõsidust. Seda enam, et ta habemeajamiseks kasutas mitte žiletti, vaid tavalist vanaaegset habemenuga.

See oli ruumikas vannituba selles stiilis, nagu see esines meil kodumaal. See tähendab, see ei olnud samaaegselt käimla — asjaolu, mis mind siin maal alati on häirinud, nii esteetilistel kui ka puhtpraktilistel põhjustel. Õhk toas oli hall aurust, mis langes udukorrana peeglile ja metallkraanidele. Sellepärast ei olnud mul võimalik näha habet ajava nooruki nägu, pealegi kui suurem osa sellest oli valge vahukorra all. Ometi tundsin, kuigi rohkem aimamisi, kohe ära noormehe, kes kontserdi ajal oli istunud mu kõrval ja kellel oli olnud nii kiire. See oleks igal juhul olnud rohkem aimamisi, sest ma ei mäletanud ta näojooni päris selgesti, ei olnud neid ka kunagi õieti näinud, sest ta oli istunud otse mu kõrval.

Vabandasin veel kord ja tahtsin selgitada, miks ma ei saa lahkuda. Aga ma tundusin endale korraga nii naeruväärne, situatsioon oli nii uskumatu, et sellest loobusin.

Ta kummardus nüüd pesukausi kohale ja loputas nägu. Kuigi ruum oli soe, väristas ta õlgu, nagu oleks tal külm, aga see võis olla ka lihtsalt mõnutundest, kui külm vesi pühkis näolt pealetungiva vanaduse jäänused. Siis sirutas ta kae tagasi nagu oodates, et ma talle ulataksin käteräti. Kui ma sellele otsekohe ei reageerinud, pöördus ta ümber ja ta näole ilmus naeratus, pooleldi üllatusest, pooleldi viisakusest võõrast inimest nähes.

"Ah see olete teie . . . Noh, hea küll — kas te võite mulle öelda, mis kell on? Ma ei näe oma kella, selle klaas on udu-
ne."

Vaatasin oma käekellale, kuid ka selle klaas oli nii udune, et ma midagi ei näinud. "Kahjuks . . ." alustasin kobamisi.

"Olgu peale!" ütles ta kiiresti. "Mul on kole kiire. Jäin kahjuks liiga kauaks magama, ja siin ma nüüd olen. Ma ei saa enam kuidagi selleks ajaks riidesse, kui teatrietendus algab. Ma kardan, et see ongi juba alanud. See on kõik nii pagana keeruline. Ma ei ole nimelt kunagi varem frakki kandnud. See on muidugi ekstra pidulik, aga tülikas. Kas te oskate siduda fraki kaelasidet? Siis võiksite mind aidata . . ."

"Ei. Ma ei ole ka kunagi frakki kandnud. Aga kas see peab tingimata olema frakk — ma nägin paljusid, kes olid ainult smokingis."

Kuidas mul endal sobis minna teatrietendusele oma igapäevases ülikonnas, ei teinud mulle üldse muret.

Ta naeratas jälle ja osutas sildile seinal, mida ma ei näinud lugeda tiheda auru tõttu. "*No smoking!*" ütles ta.

Kuigi see oli öeldud ainult nalja pärast, sundis edevus mind uhkeldama oma hiljuti omandatud teadmistega.

"See ei ole päris täpne — inglise keeles ei ole smoking üldse mitte smoking. Inglesed kutsuvad seda riietuseset *dinner-jacket*."

"See tähendab siis *mat-jacka*, eks ole?" tõlkis ta selle omamoodi vildakalt rootsi keele ja puhkes ise selle nalja üle nii südamest naerma, et tal pisarad silma tulid.

(Ma polnud teda kunagi nii südamest naermas näinud peale seda, kui ta kord katsus kiiresti öelda *svenskt kvistfritt kvastskraft*...)

"Igal juhul te aitate mind, eks ole? Olin nii rõõmus, kui kuulsin, et keegi tuli. Teised on kõik kuhugi kadunud, ma ei tea, kuhu. Nad oleksid vähemalt võinud mind õigel ajal äratada. Midagi näib olevat juhtunud, aga ma ei tea, mis nimelt. Olen selle lihtsalt maha maganud. Aga lõppude lõpuks ei ole ka midagi katki, kui ma ei jõua teatrietendusele. Võin sinna minna ka hiljem, see ei lõpe ju nii kiiresti. Aga laulatuseks pean valmis olema. Muidu tuleb skandaal."

"Laulatuseks?" Mul tuli meele, et Olle oli rääkinud midagi kihlusest. "Ma arvasin, et tegemist on ainult kihlusega."

"Siis olete teie veel rohkem ajast maha jäänud. Aga alguses ongi raske sündmustega sammu pidada. Jah, mõnikord arenevad asjad kiiresti. Me ei ela enam üheksateistkümnendal sajandil. Sellepärast olekski väga piinlik, kui ma laulatuse ajaks valmis ei ole... Nüüd ma ei tea ka, kuhu nad mu pesu on pannud!"

Et leevendada enda ja ka tema kohmetust, püüdsin jätkata jutuajamist endisel teemal.

"Ma olen tõesti veidi ajast maha jäänud ja võin eksida. Aga kas see on Bella, keda laulatatakse?"

"Bella? . . . Jah, muidugi, te mõtlete Amarüllist. Kes siis muu!"

"Amarüllis? See kõlab romantiliselt . . . Mis ta nimi siis õieti on, Bella või Amarüllis?"

"Kuidas soovite! Te võite anda talle ka mõne kolmanda nime, kui teile meeldib nimesid välja mõelda."

Ta ei öelnud seda tigidalt, aga ometi puudutas ta mu õrna kohta. Kui sageli olen kriipseldanud väljamõeldud nimesid paberilehele, mänginud tähekombinatsioonidega, koostanud akrostikone, ainult selleks, et mõnd nimetut varju niigi palju kinni püüda, endale alluma sundida. Ma ei taha selle juures enam pikemalt peatuda, mul hakkab häbi. Ma ruttasin jutuajamises edasi.

"Nägin Bellat alles üsna hiljuti ja ta ei olnud veel kaugeltki mõrsjariides. Tal näis olevat küllalt palju aega, sest ta ajas juttu ühe vana leinariides daamiga. Naistel võtab aga riietumine tavaliselt veel palju rohkem aega. Ja kas on kindel, et peigmeeski on rituaali selle osaga valmis?"

Ta naeratus oli kaval nagu väikese lapse oma, kes teeskleb, et ta usub jõuluvana.

"Ei, peigmees ei ole veel kaugeltki valmis. Peigmees olen ju mina."

Mul oli raske sedapuhku üllatust varjata. Olin pidanud poissi alguses kõige rohkem kuue-seitsmeteistkümneaastaseks, aga kui ma teda nüüd nägin, võis ta küll olla vanem. Varem riietes oli ta tundunud kitsam ja saledam, nüüd aga võis näha ta lihaste arengust ja karvakasvust rinnal, et ta võis olla üle kahekümnegi. Ta nägu ei olnud enam nii poisikeslik, kui ta ilme tõsines, ja habemetüükaga võideldes oli ta ennast lõua piiridel lõiganud, sealt imbus praegugi piisake tumepunast verd. Aga see polnud ainult ta vanadus, mis hästi ei tahtnud sobida.

"Kas ei olnud Bella kihlatud Allaniga?"

"Mu nimi on Allan," vastas noormees lihtsalt, ilma mingit imestust avaldamata selle üle, et ma sedagi ei teadnud.

"See oli uudis," ütlesin ma. "Arvasin kogu aeg, et see on keegi teine. Aga see pole ka ime, keegi siin ei võta õieti vaevaks ennast tutvustada."

Nüüd oli ta näol imestus.

"Milleks? See on ju täiesti üleliigne. Me oleme kõik vanad tuttavad."

See oli muidugi lihtne seletus ja selle abil võisin mõista, miks ta mindki oli kõnetanud nagu vana tuttavat. See oli võib-olla seletus ka sellele, miks ma siin nii endastmõistetavalt, ilma mingite uurivate küsimusteta või isegi küsivate pilkudeta olin võinud ringi rännata. Mul oli siiski tahtmine teda kergelt šokeerida.

"Kas tõesti kõik? Aga kui ometi juhtumisi siia satub mõni, kes on täiesti võõras? Välisuks on ju lahti. Ja et on vana-aasta õhtu, siis ei käitu inimesed alati just kombekohaselt."

Ta vaatas mulle otsa natuke teravamalt, aga ta pilgus polnud umbusku minu isiku suhtes, ta oli veidi üllatunud selle puhul, mida ma ütlesin. Ilmsesti polnud ta sellele võimalusele mõelnud, nii nagu ei kujutle mõned metsikud suguharud paradiislikul lõunamaal, et võib esineda midagi sellist kui vargus. Nägin sel puhul esmakordselt ta silmi, need olid pruunid, kuigi ta juuksed olid pigemini hele- kui tumeblondid.

"Ei, sellele ei ole ma tõesti mõelnud. Ma ei usu, et keegi, kes juba sees on, sellele mõtleb, et mõni võiks veel tulla. See oleks ju kaunis piinlik — pulma pärast ja veel rohkem sellepärast, mis sellele järgneb."

Kiuslikkuse paharett vedas mind kahemõtteliste naljade teele.

"Kas te kardate, et see oletatav sissetungija võiks segada pulmaöö rõõmusid?"

Ta raputas pead ja oli korraga muutunud nii tõsiseks, et mul hakkas häbi. Kuidas ma üldse olin tulnud selle vananaiseliku märkusega!

"Ei, ma mõtlen matust..." ütles ta.

Tõesti, ma olin ju kuulnud, et siin oli surnu majas. Imelik, et see siiski ei takistanud laulatust, et see koguni pidi toimuma enne matust!

"Andke andeks, kui ma solvasin teid selle sobimatu märkusega," ütlesin ma, ja ta ei pannud seda rohkem pahaks, vaid ulatas mulle naerdes oma ikka veel niiske käe. "Pole viga!" ütles ta. "Aga nüüd on mul tõesti kiire — kas me ei läheks nüüd?"

Avasin ukse pimedasse ruumi, kust olin tulnud, ja nüüd oli see jälle heledasti valgustatud. Aga see ei olnud siiski sama ruum. Pimedas olin nähtavasti pahaaimamatult läbi tulnud vähemalt ühest uksest, mis nüüd oli suletud. Vannitoa ees oli väike vaheruum, millest välja viisid kolm ust. Peale selle viis siit trepp üles. Kui ma aga tahtsin temaga koos trepist üles minna, pöördus ta äkki veidi tõrjuvalt ja, nagu mulle tundus, isegi kurvalt.

"Pean siiski üksi minema, ma ei tohi teid kaua kinni pidada. Teid oodatakse kindlasti teatrisaali ja see on praegu palju tähtsam. Võib-olla näeme üksteist hiljem, vaheajal."

Et ma olin nii rumal ega küsinud temalt teed teatrisaali! Nüüd oli ta läinud ja ma seisin nõutult väikeses eeskojas. Kuigi siin polnud palju valida — jäi tegelikult üle ainult kolmas uks, akna vastasseinas.

*Time to turn back and descend the stair,
With a bald spot in the middle of my hair...*

T. S. Eliot

Avasin ukse ja sain otsekohe säärase šoki, et mul sellest tükiks ajaks jäid sipelgad mööda selga jooksmas. Olin nimelt peaaegu astumas, aga mu jalg jäi seisma õhus, vähemalt neli meetrit põrandast kõrgemal, kui mitte veelgi rohkem. Inimesed all saalis tundusid nii väikesed, nagu vaataksin neid suurest kõrgusest. Õnneks sain siiski haarata uksest ja ühe hetke kõikusin seal ülal tasakaalutult, langemise külm tuul vastu nägu. Siis, ilma et päris selgesti teaksin, kuidas see mul õnnestus, olin jälle mõlema jalaga kindlal pinnal, ja enne kui ukse sulgesin, jõudsin näha, et see siiski ei olnud ainult löksuna mõeldud. Siit viis alla kitsas raudredel, midagi tulikahjuredeli taolist, võib-olla ka sellena mõeldud. Kuigi vahest oleks õigem unustada minu asend ja jälgida redelit teises suunas. Siis tuleks öelda, et alt saalist viis üles kitsas raudredel, punaseks värvitud, niisama nagu ka ukse saalipoolne külg oli helepunane. Kas sellest häda korral mingit abi oli, on raske öelda. Igatahes mina ei tundnud mingit kiusatust hakata seda kaudu alla saali ronima.

Pidin leidma mingi teise tee. Aga pärast seda kolmanda võimaluse ärajäämist ei olnud enam palju valida. Mul ei olnud mingit tahtmist minna tagasi pimedasse ruumi, ja vannituba oli umbtee, kust edasi ei olnud enam mingit võimalust. Kuigi vastumeelselt, tuli mul siiski minna samast trepist üles, kust Allan oli varem läinud, kuigi olin selgesti näinud, et see temale ei meeldinud.

Esmakordselt oma siin majas viibimise jooksul olin täiesti

ükski ja omapead jäetud, kui mitte arvestada seda pikka minutit, mis ma viibisin pimedas ruumis. Esmakordselt tundsin ka selgesti, et ma olin siin ebasoovitav. Ja kuigi nüüd kõik toad olid heledasti valgustatud, tundsin ennast sama abitult kui varem pimedas. Esimesed sammud omapead olin kohe joosnud ummikusse. Kuhu ma pidin nüüd minema, mida minult oodati? Kord tekkinud mõte, et olin kuidagi selle maja kommete vastu eksinud, ei andnud mind vabaks.

Pidi tulema mingi näidendi etendus... Muidugi, seal oli ju teatrisaal, sinna kogunes juba inimesi. Aga mul polnud aimugi, kuidas sinna pääseda, kui ei tahtnud kasutada tulikahjuredelit. See ei olnud igatahes mitte sama saal, kus varem oli toimunud kontsert, see oli palju suurem, kõrgem ja kõledam. Ma ei olnud jõudnud tähele panna, kas seal oli lava, olin näinud ainult punase plüüšiga kaetud tooliridu all pörandal, mis oli ühetasane, ilma mingi tõusuta.

Läksin trepist üles ja leidsin enda pikas, heledasti valgustatud koridoris, mille ühe külje moodustas pikk rida eesriietega kaetud aknaid. Eesriided nimelt olid just sellised, nagu olin näinud siin majas kõigi akende ees, rasked, tumepruunid, veidi roheka või ka kuldse helgiga. Teisel pool oli aga ainult lage õlivärviga maalitud sein, tühi sein ilma ühegi ukseta. Võiks veel lisada, et koridor ei olnud sirge, vaid kaardus kergelt, nii et võis arvata, et see käis ringi ümber kogu maja.

Mul tekkis äkki kiusatus aknast välja vaadata. Kuigi ma samal ajal tundsin, et seal midagi näha ei ole peale läbitungimatu pimeduse või ka otse vastas tõusva tule müüri. Astusin sellepärast lähema akna juure ja veidi arglikult puudutasin eesriiet, mis liikus raskelt. Vaatasin isegi kartlikult ümberringi, nagu oleksin kartnud, et keegi mind sel-

lelt keelatud tegevuselt tabab. See tunne tuli täiesti iseene-
sest ja mingi põhjenduseta, sest tööpoolest polnud mul
mingit alust oletada, et aknast väljavaatamist mingiks kuri-
teoks või eksimuseks peeti.

Ometi oleksin võinud seda teha mingi kartuseta. Eesriided ei varjanud nimelt aknaid, need ainult eraldasid koridori, mis tegelikult oli sama hästi rõdu, varem nähtud teatrisaalist. Olin trepist üles minnes ilmsesti kaotanud orienteerumise vasaku ja parema vahel ja pidasin maja välis-
seina sisemiseks. See oli siiski kuidagi mõistetav, rohkem üllat-
tas mind asjaolu, et kuigi olin läinud trepist üles, tundus
see rõdu palju madalamal kui uks, kust varem olin alla
vaadanud. Kuigi ka see pikapeale võis leida seletuse — et
ma lihtsalt oma esimeses ehmatuses olin ukse kõrgust üle
hinnanud.

Alla saali oli veelgi rohkem inimesi kogunenud, esimesed
tooliread olid juba peaaegu täidetud. See oli ilmsesti sama
publik, kes alguses oli istunud kontserdil, kuigi ma neist
vaevalt ühtki isiklikult ära tundsin. Siiski — just nüüd nä-
gin Bellat oma roosas kleidis, kes seisis varem nähtud valge-
päise vanahärra kõrval. Ilmsesti ei olnud tal mingit ruttu
laulatuseks ümberriietumisega.

Siit võisin näha ka lava või õigemini eesriiet, mis oli sama
rohekaspruuni värvi nagu kõik teisedki eesriided siin majas.
Kuid ma märkasin kohe, et lava siit kõrvalt ja kõrgelt kuigi
hästi näha ei olnud. Ilmsesti ei olnudki see rõdu publikule
määratud, miks muidu oli ta saalist nii kavalasti eraldatud.
Pidin kuidagi alla pääsema, ja korraks kippus mind kiusama
sama naeruväärne tung, mida olen tihti tundnud teatri
kõige ülemisel rõdul istudes: tahe alla hüpata. Kui see võib
tunduda vastuolus sellega, et ma alles mõne minuti eest olin
saanud peapöörituse tulikahjuredeli kohal, siis tuleb meeles

pidada, et esimesel juhul oli tegemist reaalsusega, võimalusega, mille kasutamine ennast otsekohe peale sundis, teisel juhul aga ebamäärase ja ebareaalse tungiga, mis millekski ei kohusta. Ma ei kujutle selle juures kunagi, et ma päris realistlikul kombel alla kukun ja kondid murren, vaid ikka, et ma hõljun alla nagu paberileht. Eriti ooperi puhul võib õhk mõnikord tunduda nii küllastunud muusikast (ma ei taha olla häbematu ja öelda lärmist), et see tundub olevat võimeline kandma ka inimest, kes ei kaalu just ülemäära palju. Teinekord kujutlen, et ma osava hüppega suures kaares lendan üle saali ja saan haarata kroonlühtrist ning jään sellega kiikuma kogu teatripubliku hirmsaks ja naudingurikkaks ehmatuseks. Raskem on siis juba seda kiikumist lõpetada, jälle mingit tasakaalu saavutada, kui see kord nii jõhkralt on rikutud.

Aga siin majas, kus ma isegi raskusseaduse olemuses polnud päris kindel, ei julgenud ma ennast kauemaks selle mõtte valdusse anda. Olin juba paar korda talitanud nii, nagu ma seda varem kunagi poleks teinud. Nägin nüüd, et just lava kõrval, ainult paar sambavahet siit edasi, viis kitsas keerdtrepp alla saali. See oli siiski kindlam jalgealune kui tulikahjuredel. Ja kuigi mul oli ebamugav tunne ennast sedamoodi kogu publiku ees paljastada, ei leidnud ma praegu teist teed alla saali jõudmiseks. (Miks ma pidingi sinna jõudma?)

Mul oli õnne niipalju, et kui ma just olin pannud jala esimesele trepiastmele, kustus osa valgusest, ja ma äratasin palju vähem tähelepanu kui ma olin kartnud. Üldises jutusuminas ei kostnud ka mu sammud trepi rautatud astmetel kuigi kaugele. Suurem osa tooliridasid oli juba täidetud ja ma hakkasin suruma vastu voolu tahapoole, et leida vaba koht kuski viimastes ridades. Publikut ei olnud

nii palju, et mul poleks õnnestunud leida tooli, kus keegi ei istu mu kõrval.

Aga ma ei pääsenud kaugele, kui mulle vastu tuli noormees, kes varem kontserdil oli laulnud ja keda ma seni millegipärast olin Allaniks pidanud. Ta oli nüüd palju vähem suure kutsika moodi kui varem esinedes, juba oli ta jõudnud kuidagi kangestuda mingisse poleeritud väärikusse, nii nagu enamik noori mehi siin maal, kui nad on jõudnud üle kahekümne aasta piirist. Päris täiskasvanud selles mõttes ta siiski veel ei olnud — ta haaras mind käsivarrest ja ütles ilma kombekohase vabanduseta:

”Kuhu nüüd? Te liigute ju vale kätt. Te ei mõtle ometi põgeneda? Selleks pole mingit põhjust — teile ei juhtu niikuinii midagi. Ja koht on teile seal ees reserveeritud. Küllalt väärikas koht, seda võite uskuda. Selle eest on Bella hoolitsenud — ta oli juba mures, et te mingipärast hoopis jääte tulemata...”

Ma ei olnud sellest eriti üllatatud, ka mitte sellest, et noormees ilmsesti ei olnud eriti puudutatud, et Bella nüüd pidi abielluma teisega. Inimesed, kes trügisid meist mööda, olid surunud meid nii lähedale üksteisele, et ma selgesti tundsin ta viinalehalist hingeõhku. Võimalik, et see oligi ta kiire lohutus. Rohkem automaatselt esitasin küsimuse:

”Miks?”

”Ma ei tea,” ütles ta lihtsalt.

”Ma ei saanud varem tulla,” püüdsin seletada. ”Tuli kustus korraga ja ma eksisin ära.”

”Ma tean — see on väga rumal lugu. Keegi ei tea, kuidas see juhtus. Keegi pidi seda tegema — võimalik, et mõni, kes salaja väljast sisse tuli. Aga sellest ei tohi õieti rääkida — seda uurib praegu politsei. On juhtunud veel muudki

sel ajal — aga nüüd ma räägin liiga palju! Palun, tulge mu järele!”

Oleksin veel hea meelega tahtnud küsida, kuidas ta mind ära tundis, kuna me ju kordagi varem polnud kokku puutunud. Aga ma ei julgenud hästi, tundsin loomusunniliselt, et siit läks uudishimulikkuse piir. Miks küsidagi seda just nüüd, kuna peaaegu kõik teised samuti näisid mind tundvat, kui nad ainult suvatsesid seda näidata.

Noormees oli juhtinud mind esimesse ritta, kus oli üks vaba koht. Ja muidugi oli see kahe auväärse vana daami vahel, kelle kohevil riided ja ruuminõudev kõrkus peaaegu täitsid ka minule määratud tooli.

Sedapuhku otsustasin protesteerida.

”Kas see on tingimata vajalik, et ma just siin pean istuma? Seal tagapool on ju küllalt vaba ruumi. Pealegi — kus on Bella? Ma sain sellest nii aru, et ta ootab mind.”

Saali poolvalguses ei saanud ma kindlasti aru, kas Allani naeratus oli irooniline.

”Bellal on kahjuks praegu muud tegemist — ma ju ütlesin, et politsei on asunud asja uurima. Bella ja admiral on mõlemad seal. Aga esimeses reas tuleb teil igal juhul istuda — see on autori koht.”

”Ja mina arvasin, et autoril on suuremad vabadused kui ühelgi teisel!”

”Seal — teinepool eesriiet, jah. Aga mitte siinpool. Siin on publik see, kes valitseb.”

”Kes ütleb, et ma olen praegu autor? Miks ei võiks see olla kordki ümberpöördukt? Ma loobun hea meelega oma eesõigusest laval, kui ma selle eest võin saalis ise endale koha valida.”

”Selle küsimuse otsustamine ei kuulu kahjuks minu

võimupiiridesse. Vaevalt isegi Bella saaks seda muuta. See on peremehe korraldus.”

”Ja peremees, nagu ma aru saan, on surnud?”

Ta pilk oli vali ja uuriv, samaaegselt eemaletõrjuv. See oli pilk, millega vaadatakse välismaalasele.

”Ma ei ole seda öelnud.”

”Ütlesin seda ainult selleks, et ei jääks lootust peremehe poole apelleerida. Surnud ei saa ju enam oma korraldusi muuta. Masinavärk, mis kord käima pandud, käib omapead kord antud suunas edasi ja seda ei peata keegi. Kõik on ette määratud ja seal ei ole enam midagi muuta. Eks ole?”

”Ma ei tea,” ütles noormees ja tõmbus tagasi. Kõlas gong ja saal pimenes. Eesriie hakkas aeglaselt kahele poole lahti liikuma. Allan läks kiiresti publiku eest läbi, pea õlgade vahele tõmmatud, nagu loodaks ta sellega vähem segada.

Vaevalt olin jõudnud istuda, kui daam minust vasakul sosistas:

”Kas te soovite eeskava? Ärge seda ainult temale edasi andke!”

Rutuga pilku heites kavalehele nägin seal, nagu olin aimanudki, autori kohal oma nime. Otsisin näidendi nime, aga seda ei olnud samal leheküljel. Siis tuli pimedusest mu naabri pikk, konksutaoline sõrm terava lakitud küünega, mis hämaruses tundus süsimust, ja osutas energiliselt reale, kus seisis: ”Kolmas pilt: Punane tuba.”

Punane tuba? Olin selle unustanud rohkem kui kahekümne aasta jooksul. Aga nüüd nägin seda jälle selgesti, punase tindiga kirjutatud ridu kaubandusaritmeetika vihu ruudulistel lehekülgedel, kuhu kogemata olin teinud tindi-pleki, nii et seda ta õigeks otstarbeks enam ei saanud tarvitada. Kolmas pilt näidendist, mis pidi endasse haarama kogu

kosmose, millest aga kunagi ei valminud rohkem kui osa kolmandast pildist, mille nimi otsekohe selgeks teeb, mis-sugust elusektorit see käsitles. Miks ma alustasin just sealt — küsige teistelt seitsmeteistkümne-aastastelt, kes tahavad leida kogu kosmost ühest raamatust!

Ma ei olnud sel ajal lugenud Strindbergi, mul polnud aimugi, et tal oli samanimeline teos. Aga olin lugenud Maeterlincki "Sinilindu" ja värvidel oli sel ajal tugev tundetooniline ja isegi müstiline tähendus. See võis olla ka mõni ajalehe joonealune romaan, mis laenas nime. (Kas on mõni teinegi tundnud seda omapärast võlu lugeda üksik romaanikatkend ajalehest, millest tervikuna pole mingit pilti? Tegelased ilmuvad äkki lavatagusest pimedusest, ütlevad oma repliigid, armastavad või tapavad. Nad käituvad küll täiesti mõistlikult ja reaalselt, aga et meil puudub side nii tagasi kui ka edasi, on selles kõiges midagi mõistmatut, salapärast ja irreaalset.)

Siis tuli mul korraga meele nimi Amarüllis. Kas polnud naistegelase nimi mu näidendis Amarüllis? Või oli see lihtsalt Daam ja talle nime leidmine jäi edaspidiseks? Noormehe nimi oli arvatavasti Roland, aga sedagi ma ei saa millegagi tõestada. Parema ja kindlama on teda juba nimetada lihtsalt Noormeheks. Ja nüüd ootavad kindlasti juba paljud näidendi algust. Tasa!

P u n a n e t u b a

(Suur ruum ülekaalukalt punastes värvitoonides, tume-punased eesriided, punane vaip põrandal, punase kattega toolid. Tagaplaanil vasakul lai otoman, millel pooleldi lamavas asendis Daam valges kreekapärases rüüs. Ta rasked mustad juuksed langevad kosena alla, ta alabastervälge nägu on liikumatu ja ilmetu. Paremal kahepoolne klaasuks,

mille taga võib aimata taevast. Seal astub sisse Noormees. Ta on õhtuülikonnas, valgejuukseline ja väga noor. Ta on kurb.)

Daam: Te tulete hilja, mu sõber!

Noormees: Ma ei saanud varem. Kohustused pidasid mind kinni.

Daam: Miks tulite siis üldse, kui kohustused on teile tähtsamad kui mina?

Noormees: Te kutsusite mind. Vabandage, kui lasksin teid oodata.

Daam: Ma ei oodanud teid üldse. Ma ei oota kunagi kedagi. Need, kes minu juure tulevad, tulevad ootamata.

Noormees: Kas ma pean jälle minema?

Daam: Ei. Tulge siia, tulge lähemale! Miks te seisate seal, nii kaugel, nii et ma pean karjuma. Seda, mis meil on üksteisele öelda, saab ainult sosistada.

Noormees (läheb esimese tooli juure ja istub ettevaatlikult selle servale. Ta ei tea, kuhu käsi panna.): Võiksin karjuda kogu maailmale, et ma armastan teid!

Daam: Rumalus! Ma ei taha, et kogu maailm kuuleks, mis teil on minule öelda. Kõige vähem tahaksin, et mu mees seda kuuleks. Kas te ei karda?

Noormees: Ma ei karda kedagi, kui te ütlete, et ka teie mind armastate.

Daam: Ometi kardate mind. Miks te ei tule lähemale? Tulge, istuge siia! (Osutab madalale istmele oma jalgade ees.)

Noormees (läheb ja istub sinna. Ta tundub nüüd veel kahvatum, sama valge kui nelk ta nööpaugus.): Olen teie käsutuses.

Daam: Ärge öelge nii! Ma ei taha, et te laseksite ennast kohelda nagu sülekoera.

Noormees: Öelge ainult, millisena mind soovite. Olen valmis kõik tegema.

Daam: Miks?

Noormees: Sellepärast, et armastan teid.

Daam: Aga kui ma ei taha, et te mind armastate? Kui ma käsin teid mind mitte armastada?

Noormees: See on ainus käsk, mida ma ei saa täita. Ma ei saa kunagi loobuda teid armastamast.

Daam: Kõigest on võimalik loobuda. Aga kõike ei ole võimalik teha käsu peale. Minu mees nõuab, et ma peaksin teda armastama. Aga ma ei saa seda käsku täita.

Noormees: Te olete õnnetu. Te olete õnnetu, sest te ei armasta kedagi. Armastage, ja te saate õnnelikuks.

Daam: Kas teie olete õnnelik?

Noormees: Mina? Ei! Kuidas ma saaksin olla õnnelik?

Daam: Näete nüüd! Mis kasu on teil teie armastusest, kui te sellele vaatamata ei ole õnnelik?

Noormees: Ma ei ole õnnetu sellepärast, et ma armastan. Olen õnnetu sellepärast, et teie olete õnnetu.

Daam: Kas te tahaksite, et ma oleksin õnnelik? Kas tahaksite teha mind õnnelikuks?

Noormees: Annaksin oma elu selleks...

Daam: Kas oleksite valmis olema mu armuke?

Noormees: Te ei mõtle ometi...

Daam: Miks mitte? Teie ei ole ometi enam laps, olete mees. Miks tulite üldse siia, kas selleks, et vaadata koos päikesetõusu? See on veel kaugel...

Noormees: Te pilkate mind. Kuidas võite nii rääkida, kui te ei armasta mind?

Daam: Selleks ei ole vaja armastada. Parim armuke on see, kes ei armasta. Teie ei saaks kunagi olla ideaalne armuke.

Noormees: Miks lasksite siis mind kutsuda?

Daam: Ma ei lasknud teid kutsuda, seda olete lihtsalt välja mõelnud, viisakaks ettekäändeks. Mõelge järele! Te tulite sellepärast, et te ei suutnud oma armastusele vastu panna, ja siis mõtlesite midagi välja, millega ennast vabandada.

Noormees: Te olete julm!

Daam: Olen naine ja olen õnnetu. Ka teie olete õnnetu. Kas usute, et kui kaks õnnetust kokku panna, võiks sellest saada õnn?

Noormees: Ma usun seda — praegu.

Daam: Te olete hirmus noor. Mis meist niimoodi saab — me ei pääse ju üldse edasi.

Noormees (vaikib ja vaatab nagu abiotsivalt ringi).

Daam: Miks te ei ütle midagi?

Noormees: Ma ei tea, mida öelda.

Daam: Öelge midagi ilusat. Te pole mulle öelnud ainsatki komplimenti.

Noormees: Ma armastan teid!

Daam: See ei ole kellegi kompliment. See on kõige rohkem ainult vabandus teile endale, et te üldse olete olemas.

Noormees: Teil on kaunid õlad. Ja teie kael on — haruldaselt väljendusrikas...

Daam: Kui rumal! Varsti jõuate mu silmadeni ja juusteni — ja siis on jälle lõpp.

Noormees: Enne tuleb teie suu — kuidas janunen teie suu järele!

Daam: Miks te ei suudle siis mind?

Noormees: Ma ei saa. Kui me suudleme, ei saa me rääkida, ja siis läheb kõik segamini. Oleks parem, kui see oleks film. Siis ei tarvitseks midagi öelda.

Daam: Ärge unustage, et helifilm on juba tulemas.

Noormees: Sel pole kunagi lootust läbi lüüa. Aga miks te meelitate mind osast kõrvale? ... Olen valmis suudlema teie jalgu!

Daam: Jalgu? Ja siis on jälle lõpp. Te olete lootusetu!

Noormees: Mida ootate siis ühelt seitsmeteistkümneaastaselt? Ma pole teid kunagi rohkem näinud kui praegu. Naine, see on abstraktsioon. Enamasti ainult nimi — Amarüllis, Bella, Clara ...

Daam: Clara Bow! Oh jumal küll! Kas usute, et keegi publiku hulgas veel mäletab, kes oli Clara Bow?

Noormees: Ta meenutas üht tütarlast, keda kord uisuteel kohtasin.

Daam: Te käisite uisuteel tantsimas?

Noormees: Jah — see tähendab, mitte mina. Te ajate mu täiesti segamini.

Daam: Kas mina? Kas pole pigemini nii, et te ise tunnete, kuidas iga lause, mis te peate ütlema, on nii lõpmatu rumal ja naiivne? Ja te pole kuigi hea näitleja, kui te ei saa öelda lihtsalt kakskümmend seitse, nii et rahvas saalis kas nutab või naerab, nii nagu te soovite.

Noormees: Ma võiksin surra!

Daam: Ei, seda te ei või, sest see on komöödia.

Noormees: Komöödia? Kuulen seda esimest korda. Kas te siiski ei eksi? Või on teie arvates kõik ainult komöödia?

Daam: Ei, mitte kõik. Aga me satume ju sedaviisi täiesti kõrvale näidendist enesest.

Noormees: Kas pole aeg juba lõpetada? Näete, inimesed saalis hakkavad juba lahkuma!

Daam: Miks nad ei peaks seda tegema? Nad ei saa ju midagi aru. Nad ei mõista sõnagi sellest, mida me räägime. Ainus, millest nad aru saaksid, oleks, kui te nüüd mind

suudleksite. Kaua ja tuliselt, nii nagu suudlevad seitsmeteistkümnendaastased noormehed — kui nad kirjutavad.

Noormees: Ja siis läheks lava pimedaks...

Daam: Te hoiate mind oma käte pigistuses, kõvasti, hingematvalt, kui pimedus meid mõlemaid neelab.

Noormees: Pimedus — see on armastus...

Daam: Pimedus — siis näevad isegi pimedad. Pimedus on kõigile ühteviisi arusaadav. Valges ei taha keegi midagi näha, aga pimeduse saladust tahavad kõik välja uurida.

Noormees: Pimedus — see on teadmine.

Daam: Pimedus on usk sellesse, et me teame, või et me kõik teada saame, sest pimeduses ei ole kättesaamatuid kaugusi ega hirmutavaid sügavusi. On ainult see, mida saame käega katsuda. Kõik on lihtne ja siinsamas.

Noormees: Pimedus — see on elu.

Daam: Pimedus — see oleme meie. See olen mina ise.

Noormees: Meie — see ei ole midagi muud kui mina ise, kes kõneleb teiste eest.

Daam: Lase mind olla mina ise! Kustuta tuli!

(Lava läheb pimedaks.)

Nii see pidi olema kavakohaselt, oleks juba ammugi pidanud olema. Aga kõik oli kuidagi segamini takerdunud, mitte ainult näitlejad, vaid ka valgusmeister oli haaratud mingist kiuslikkusest. Selle asemel et lava pimendada, lülitas ta sisse kõik helgiheitjad, nii et lava lõi leekima heledas valguses, milles punased eesriided kahvatasid pleekinud roosaks. Pimestunud näitlejad tõmbusid üksteisest eemale ja vahtisid juhmide nägudega saali. Siis hakkas eesriie kokku lainetama, aga seegi jäi kuhugi kinni ega sulgunud kunagi täiesti.

Tundsin äkki, nagu oleksin vastutav sellegi eest, ja jooksin üles lavale, et eesriiet käsitsi kokku rebida. See võib tõesti tunduda uskumatu, et ma ennast nii tähelepanuärataval viisil segasin sündmuste käiku. Sellepärast pean täiendavalt selgitama, et etenduse jooksul oli olukord tõepoolest muutunud, ja praegusel momendil ei pööranud keegi vähematki tähelepanu lavale. Selle solvava huvipuuduse põhjus oli mulle ka selge — nad ei mõistnud tõepoolest sõnagi sellest, mis laval kõneldi, sest etendus oli toimunud eesti keeles.

Ometi oli see mulle suureks kergenduseks, kui eesriie saali ja minu vahel oli sulgunud. Nägin nüüd enda ees üsna lähedal näitlejaid, kes püüdsid piinlikkusest üle saada sellega, et nad puhkesid naerma.

Siis sirutas naisnäitleja mulle käe. "Täna, et tulite meile appi!" ütles ta.

"Kahjuks jäin üle kahekümne aasta hiljaks," vastasin häbenedes.

"Meie ka," lohutas mind meesnäitleja.

Nad olid nüüd hoopis erinevad neist inimestest, keda varem olin näinud eemalt. Näitlejanna odavast riidest kokkutraageldatud kleit oli kortsunud, kuid need kortsud olid lavavalgustuses paistnud ta kreeka rüü voltidena. Mehe juuksed ei olnud valged, vaid hõbehallid, ja ta nägu oli kaetud tihedate kortsudega.

"Mulle on paljugi arusaamatu," rääkisin edasi, arvates, et ometi kord võin rääkida puhtast südamest. "Ma ei saa aru, miks te esinesite just selle näidendiga ja pealegi keeles, mida keegi peale minu siin majas ei mõista. Aga igatahes olen meeldivalt üllatatud siin viimaks kaasmaalasi kohates."

"Ärge tehke endale asjata illusioone," ütles näitlejanna

järsult. "Meid ei maksa üldse arvestada, me esineme siin ainult raha eest. Tegelikult ei kuulu me üldse siia."

"Ka mina mitte — olen kutsumata külaline."

"See on iseasi. Ka kutsumata külaline on ikkagi külaline. Aga meie peame minema — meil on täna veel mitmes kohas esineda."

"Ega ometi mitte sama näidendiga?"

"See oleneb autorist."

"Nüüd ei taipa ma päris selgesti, aga see on vist ükskõik. Ma ei tea ka, kas ma pean teid tänama selle eest, et te selle surnud lapse korraks ellu äratasite. Mul oli seda vaadates kaunis õudne tunne. Selgub, et surnud, kui nad ellu ärkasid, ei ole siiski needsamad, kes nad elades olid. Eriti kui nad surevad noorelt. Ka surnud vananevad, nagu näha — keegi ei pääse aja peatamatust voolust..."

Näitleja ilme oli pilkav, natuke kahtlustavgi.

"Ega te ometi jälle ei kirjuta mõnd näidendit? See kõlab niimoodi."

"Kas teil on midagi selle vastu? Te ei ole ju sunnitud selles kaasa mängima."

"Palun, ärge saage minust valesti aru — mul ei ole midagi selle vastu, et mõnes teie näidendis kaasa mängida. Vastupidi, oleksin õnnelik, kui mõnel juhul ka minul võimaldaksite kord veel ellu ärgata."

"Ma ei saa midagi kindlasti lubada, ma ei julge..." ütlesin ma ja tundsin, kuidas mingi okas torkas südamesse. See oli nii hiljuti, kui olin kuulnud just samu sõnu. Kas tõesti need pidid olema viimased sõnad?

"Minu jaoks teil ei ole vist kunagi mingit osa?" küsis näitlejanna veidi solvunult, ta hääli oli nutuselt kare nagu noore tütarlapse oma, kelle poisid jalgpallivõistlusel viieks minutiks unustavad.

"Miks arvate seda?"

"Te ei näi mind ju üldse mäletavat — nagu poleks mind kunagi olnud. Ainult abstraktsioon — naine, isegi mitte suure algustähega."

"Palun väga, ma ei nimeta teid mitte naiseks, vaid koguni daamiks!"

"Seda halvem! Aga miks me tülitseme nüüd, kus niikuinii tuleb lahkuda. Meie läheme — ja teie jääte siia — esialgu."

Ja veidi nukra jumalagajätku-naeratusena lahkusid nad, minnes alla kitsast keerdtrepist, mis viis otse lava alla.

*If I or she should chance to be
Involved in this affair,
He trusts to you to set them free,
Exactly as we were.*

Lewis Carroll

Sedapuhku mul ei tarvitsenud pead murda selle üle, kuhu nüüd minna või mis ette võtta. Vaevalt oli näitleja valge pea pöranda alla kadunud, kui keegi puudutas mind õlast. Vaatasin tagasi — see oli üks teenritest, kes varem oli ukse juures seisnud. Ta liikumatu nägu ei olnud just headtõotav.

”Palun, tulge kaasa!” ütles ta kareda, kuidagi kõlatu häälega. ”Politsei on kohal.”

Läksin ta kannul läbi lavataguse ruumi, kus mitmesugused kulissid olid seinte najal püsti, mõned libisenud pörandale, aga neist marssis ta hoolimatult üle. Läksime jälle piki koridori — neid näis siin olevat palju ja nad olid kõik üksteise sarnased, nii nagu pikad, tühjad, ootamisega täidetud tunnid.

Mõtlesin intensiivselt, mida enda vabanduseks öelda, sest ma arvasin teadvat, mida see tähendas. Kas see oli lõppude lõpuks nii suur kuritegu minna sisse lahtisest uksest? Aga ma teadsin sama hästi, et mida väiksem eksimus, seda valjem on politsei. Miks peakski politsei olema teistest inimestest erinev selles suhtes!

Teener peaaegu lükkas mind enda ees ruumi, kus politsei ootas, ja pöördus ise kohe tagasi. Kohe ukse juures võttis mind enda hoolduse alla pikk, atleetilise kehaehitusega ja filminäitleja näoga politseinik täies vormis, mõõgaga ja muuga, ja viis mind üle pika tühja toa selle tagaseinas

asuva laua juure, mille taga istus erariietes paks keskealine mees unise ilmega.

"Laske ta istuda," ütles ta. "Ma ei taha rohkem mines-tamisi täna õhtul."

Mu valvur tõi seina äärest raske tugitooli, ja ta ei jätnud kasutamata juhust oma musklite tugevust demonstreerida, mängitades tooli ühes käes. Kui ma istusin, jäi ta seisma mu seljataha, käed tooli seljatoel, nagu tahaks ta valmis olla mind iga silmapilk jõuga takistada põgenemast.

Mees laua taga jõi klaasist vett ja hakkas siis ühetoonilise, unise häälega rutiiniküsimusi vuristama.

Neile küsimustele on olnud võimalus vastata suuliselt ja kirjalikult nii palju kordi, et peab imestama, et ikka veel leidub ametusikuid, kes neid küsimusi peavad esitama. Võiks juba jätkuda ainult ühest numbrist, mis juhataks vastava kartoteegi juure.

"Kui kaua olete siin olnud?"

Vastasin oma kulunud "seitse aastat", see on vastus, mis vähemalt kord aastas muutub, kuigi ka siin on variatsioonidel ühel päeval lõpp.

Mees laua taga vaatas imestades üles.

"Siin — selles majas?"

Instinktiivselt vaatasin käekellale, kuid oma ehmatuseks märkasin, et seda enam ei olnud. Sattusin sellest nii segadusse, et tahtsin püsti tõusta, aga politseiniku laiad kämblad surusid mu tagasi. Pistisin siis käe taskusse, kuid pihku hakkas ainult numbrilapp, mille olin saanud riidehoidjalt majja tulekul.

"Jah, andke mulle see, see ongi kõige parem," ütles ülekuulaja ja sirutas käe. Kui olin numbri ta kätte andnud, kirjutas ta tähekombinatsiooni enda ees olevale lehele ja

pöördus siis ühe teise vormiriides politseiniku poole, keda ma enne ei olnud jõudnud märgata.

"Palun, andke mulle viimane köide!"

Politseinik tõi talle riulilt paksu raamatu sisselõigatud tähtedega ja vähese lehitsemise peale oli vastav tähekombinatsioon ilmsesti leitud. Siis sulges mu ülekuulaja ilmse rahuldustundega raamatu ja vaatas mulle mõni aeg uurivalt, aga juba tunduvalt sõbralikumalt otsa.

"Mul oli õigus — te olete viimane tulija... Ja nüüd, palun, rääkige kõik, mis te sellest asjast teate!"

Kuigi ma oleksin tahtnud olla avameelne, ei olnud see nii lihtne. Ma ei taibanud õieti, mida ta mõtles. Esialgne arvamine, et kogu ülekuulamine puudutas mu ebaseaduslikku viibimist siin majas, ei paistnud olevat õige.

"Ma ei tea midagi," ütlesin sellepärast ja püüdsin hoiduda, et see vastus kõlaks kuidagi trotsivalt. "Ausalt öelda, mulle on enamik asju arusaamatu, aga ma ei oska isegi seletada, mis suhtes nimelt. Võib-olla on parem, kui saan konkreetseid küsimused. Katsun siis neile vastata oma võimetele vastavalt."

"Hea küll. Kõigepealt — kus te olite sel silmapilgul, kui valgus kustus?"

"Kunstinäitusel." Kui ma märkasin ta imestavat pilku, püüdsin kohe täiendada. "See on tuba, kus üks pilt... Ma ei oska seda lähemalt selgitada — igatahes on see üks tühi tuba üheainsa pildiga, mille keegi kunstnik sinna välja pannud."

"Ja kes oli sel ajal veel samas ruumis?"

"Allan — see tähendab, tema pilt... Kui see nüüd üldse oli tema pilt, sest nägu ei olnud näha..."

"Palun küsimust tõsiselt võtta — see pole mingi nali. Me peame roimari tingimata kätte saama ja veel täna õhtul.

Nagu ma aru saan, ei olnud sel puhul ühtki hinge teiega koos samas ruumis. Teil pole sellega ühtki tunnistajat, kes teie alibi tõestaks?"

"Ei, kahjuks mitte. Mu lahke Vergilius oli just lahkunud. Ma arvasin alguses, et see on tema, kes tule kustutas."

"Vergilius — kes see on?"

Nüüd võttis sõna politseinik mu seljataga.

"Härral on kombeks fantaseerida, eriti kui tegemist on kriminaalprobleemidega. Ta on isegi mitu korda kavatsenud ise kriminaalromaani kirjutada."

"Ah nii, siis jälle keegi väljamõeldud tegelane nagu see Allangi. Nojah, miks mitte. Kui te suudate selle probleemi lahenduse välja mõelda, on see meilegi suureks abiks. Aga seni peame siiski jääma ainult kuivade tõikade juure. Ja esmajoones peame kindlaks määrama, kus keegi viibis sel momendil, kui valgus kustus. Teie kohta peame kahjuks jätma küsimusmärgi, sest teil ei ole kedagi tunnistajat."

"Kas see tähendab, et ma olen kahtluse all? Kahjuks ei saa ma isegi sellest aru, miks see tule kustutamine nii suur kuritegu on, et sellega politseid vaevata."

"Selles osas ei saa me teile kahjuks täiendavaid andmeid anda. Võin ainult niipalju öelda, et asi ei seisa ainult tule kustutamises. See oli ainult vahend... Aga et te olevat huvitatud kriminaalprobleemidest, siis peaks teil olema kerge seda omal käel uurida. Teate ju peaaegu sama palju kui meiegi, võib-olla isegi rohkem, sest te olite sel ajal siin."

Ta süvenes enda ees laual olevaisse paberitesse ja ma järeldasin sellest, et ülekuulamine oli lõppenud. Tõusin püsti, aga et ma polnud kindel, kas ma võin välja minna või kas ma koguni polnud vahistatud, vaatasin küsivalt

oma kaitsepolitseinikule otsa. Häbematu naeratus kiskus ta kauni filminäitleja-näo tükk maad inetumaks.

”Kui see asi teid huvitab, siis võite ju olla ka järgneva ülekuulamise juures. Vahest annab see teile võimaluse geniaalseks lahenduseks. Olge head, tulge siia!”

Toa nurgas oli üks osa ruumi riidega eraldatud, meenu- tades garderoobi või valimislokaali eraldatud osa, kus valija teistele nähtamatult võis oma valimissedeli ümbrikusse pan- na. Juhtides mind sinna tuli ta ise kaasa ja tõmbas eesriided kokku, nii et võisin näha ainult läbi kitsa pilu, mis piiras mu vaatevälja ainult selleks ruumi osaks, kus asus ülekuula- tava tool. Riidetagune oli nii kitsas, et siin oli vaevalt ruu- mi kahele, aga ma mõistsin, et mind ei usaldatud üksi siia jääma.

Ometi oli see usaldus teiselt poolt küllalt suur, sest järgmised ülekuulatavad olid sõjaväelased, ja ma olin mitte ainult eraisik, vaid peale selle ka välismaalane. Isegi kui siin oli küsimus kuriteost, mis oli toimunud väljaspool keelatud sõjaväelist piirkonda, siis võisid nad oma vastustes puudu- tada küsimusi, mis paljastasid sõjaväelisi saladusi.

”Palun, istuge, härra admiral!”

Ülekuulatavaile määratud tugitooli oli istunud pikk valge- juukseline vanahärra, keda varem olin näinud koos Bellaga ja keda olin pidanud kas majaperemeheks või tema asetäit- jaks.

”Kõigepealt lubage tänada vastutulelikkuse eest,” ütles politseinik laua taga, keda ma oma peidukohast üldse ei näinud. ”Püüame teha nii kiiresti kui võimalik. Aga mui- dugi oleneb see ka teie meestest, kui avameelselt ja tõetruult nad vastavad.”

”Minu meeste avameelsuses ei ole teil mingit õigust kahelda,” ütles admiral. ”Peale selle — nagu ma korduvalt

olen tähendanud, ei ole nad üldse kohustatud vastama, sest nad on seotud sõjaväelise vaikimiskohustusega, mis tuleb esimeses järjekorras. Ainult et tänane öö on erakorraline. . .”

”Ka kuritegu on erakorraline, ja seda on üldse raske otsustada, kas see kuulub tsiviil- või sõjaväekohtu alla. Kõik oleneb sellest, missuguse tagamõttega roimar tegutses. Aga ärge kartke, ma ei kahtlusta teie mehi, palusin luba ülekuulamiseks ainult sellepärast, et mõni neist võis tähele panna midagi, milleks tsiviilisikuil ei ole võimalust.”

Nüüd marssis sisse kaheksa mereväelast, rietatud sellisesse vahiteenistuse vormi, mida olen mõnikord tähele pannud kuningliku lossi juures. Nad jäid seisma laua ja selle ees istuva admiraliks nimetatud vanahärra vahele, seljaga viimase poole. Ma ei näinud neid eriti selgesti, sest nad seisisid profiilis ja peale selle varjasid üksteist. Aga et sõdurid sageli on üksteisega väga sarnased, ja mitte ainult ühtlase vormi tõttu, siis arvan, et see, kes seisis mulle kõige lähemal, võis samal ajal olla nende kõigi esindajaks.

Ülekuulamise esimene osa toimus nii vaikselt, et ma ei suutnud aru saada ei küsimustest ega vastustest. Kuulsin ainult admiraliks nimetatud vanahärra sõnu, kui ta kohe alguses protesteeris:

”Teil ei ole mingit õigust nende nimesid ja muid andmeid kirja panna!”

”Vastamine on täiesti vabatahtlik,” tuli seepeale vastus ülekuulavalt ametnikult. ”Ma usun, et igaühel neist on ka oma kodanlik nimi, mille kohta vaikimiskeeld ei kehti.”

See ettevalmistav osa võttis kaunis kaua aega, mis tundus mulle vahest selletõttu pikemana, et ma seisin oma peidukohas kaunis ebamugavalt. Et vabamalt seista, oleksin pidanud toetuma pooliti politseiniku najale. Mulle on aga iga-sugune füüsiline kontakt seaduse ja korra esindajatega sel-

lest peale vastumeelne, kui kord poisikesepõlves üks liiklemispolitseinik mind kinost välja tulles käsitsi õigele teele juhatas. Selles kontaktis juba nagu oleks mingisugune karistus, kurjategijaks tembeldamine.

Siis kuulsin, kuidas ülekuulaja juba valjema häälega lausus:

"Ja nüüd võime asuda asja juure. Kas te võite öelda, kus te olite sel ajal, kui kuritegu toimus?"

Mehed vaatasid üksteisele otsa, keegi ei vastanud. Admiral kõhatas ja tõstis käe nagu keegi, kes koosolekul sõna soovib.

"Ma protesteerin! Küsimus on selge insinuatsioon. Nad ei või ju teada, millal see toimus."

"Nad pidid ometi märkama, millal valgus kustus."

"See ongi just, mida nad ei saanud märgata. Valgustus neis ruumides on teisiti korraldatud. See ei kustunud korragi."

"Siis ei jää mul muud üle kui küsida, kus keegi kogu õhtu jooksul on viibinud. See ei tohiks just eriti raske olla, sest nad on parajasti auvalves — teie mehed."

"Mitte kõik — ainult neli korraga. Ülejäänud neli on vabad."

"Sel puhul pean nõudma igaühelt täpset aruannet kõigi sammude kohta. Ja võimalikult täpseid ajalisi andmeid."

"Viimane on kahjuks võimatu — kõik kellad majas seisavad. Mingi rike keskjaamas nähtavasti. Kellad jäid seisma juba enne valguse kustumist."

"Aga härradel on ometi käekellad..."

"Kui need on usaldusväärsed... Teie umbusu juures võib ju arvata, et te seda kuigi tõsiselt ei võta. Oma ajanäitajat võib igaüks ise reguleerida."

"Imelik, et keegi seni ei ole midagi rääkinud sellest, et

kellad seisavad. Arvatavasti ei ole keegi seda lihtsalt tähele pannud. Kas keegi teab, mis ajal kellad seisma jäid?”

”Seda võite ju kontrollida otsekohe kella järgi seal seinal.”

Sealt, kus ma seisin, oli võimatu näha kella ja ma kumardusin ettepoole, aga politseinik mu kõrval tõmbas mind tagasi. Ta ei usaldanud mind enam ja hoidis kogu aeg mu käsivarrest kinni.

”Siis on parem seada küsimus nii — kus te olite, kui kellad seisma jäid?”

Sedapuhku oli vastaja üks meestest.

”Neli meest oli auvalves puusärgi juures.”

”Missugused neli?”

Mehed vahiteenistuse vormis astusid veel ühe sammu ettepoole, nii et nad peaaegu kadusid mu nägemispiirkonnast. Ma ei kuulnud mingit korraldust — see pidi olema ainult käeliigutus, mis lubas neil rivitult kõrvale astuda, ja nad läksid neljakesi ukse poole, kuhu jäid seisma poolhämarusse. Üks meestest võttis taskuräti ja pühkis sellega higi. Tuba oli tõepoolest kuum, seda tundsin ma isegi.

Järgmised neli, kes oma kohale seisma jäid, olid ilma peakatteta ja vöörihmata. Mul oli korraks tunne, nagu oleksin ma noormeest, kes seisis nüüd äärmisena rivis, enne näinud. See oli tema, kes nüüdsest peale küsimustele vastas.

”Ja kus olite teie sel ajal, kui küsida tohib?” Millegipärast oli ülekuulaja toon äkki kaotanud oma isaliku ametlikkuse ja muutunud korraga norivaks, pilkavalt viisakaks.

”Olime kõrvalruumis. Vahetus pidi toimuma tunni aja pärast. Aga nüüd oli ju võimatu otsustada, millal just.”

”Ja mis te tegite seal kõrvalruumis?”

”Kas see on ka oluline?”

"On küll. On oluline, et keegi ruumist ei lahkunud."

Noormees heitis pilgu seljataha, vanahärrale, kes oli sulgenud silmad, nagu ei tahaks ta midagi enam näha.

"Meie — mängisime kaarte... Bridži..."

"Nojah, see ei kuulu minu otsustada, kas see oli käesoleval puhul sobiv ajaviide või mitte. Aga kui te mängisite bridži, siis tähendab see ju, et üks mees oli teatava aja vaba ega tarvitsenud mängust osa võtta, vähemalt mitte aktiivselt. Kas te võite öelda, kes see neljas mees just sel ajal oli?"

"See olin mina."

Ta oli pöördunud veidi, nii et ma selgemini nägin ta nägu — poisikeseohtu, peaaegu lapselik, mis soojusest ja vahest ka piinlikkustundest oli roosalt õhetav. Aga ta kohmetus, vabandavas naeratuses oli samal ajal sügavamal peituvat pilkavat trotsi, mis on omane noortele, kes ennast ka kõige lootusetumas olukorras võivad lohutada sellega, et nende aeg veel tuleb, et see siin on ainult mööduv.

"Ja te ei lahkunud sel ajal ruumist?"

"Kahjuks — seda ma just tegin. Kasutasin juhust väljas käimiseks."

Kuuldus kerge naksatus, nagu oleks hiirelõks kinni langedud, aga ma ei võinud näha, millega ülekuulaja seda heli tekitas.

"Ahah! Kus nimelt? Ja milleks?"

Noormehe pea nõksatas kõrgemale ja jonn ta naeratava suu nurkades tõusis pinnale.

"Ma käisin kusel."

Admiral silitas aeglaste, sunnitult rahulikkude tõmmetega oma varrukad, nagu tunneks ta oma sõrmede all olematuid auastmetunnuseid.

"Täna sõjameheliikult selge ja ühemõttelise vastuse eest! Aga ma pean kahjuks küsima veelgi täpsemalt. Kui kaua

see kestis? Või kui seda on raske otsustada, siis kui kaugel on teie toast vastav ruum?"

"See on otse üle koridori. Aga — see oli kinni. Ja mul ei olnud võimalik oodata — mitte ainult kaardimängu pärast. Läksin sellepärast üles järgmisele korrale. Seal — see oli küll lahti, aga see oli liiga lahti, selle ust ei olnud üldse võimalik kinni panna. Ja parajasti oli samas koridoris seitse-kaheksa tütarlast, kes seal edasi-tagasi sõelusid, ma ei tea, miks. Igatahes mul oli piinlik sinna sisse minna. Sõitsin sellepärast liftiga veelgi kõrgemale üles."

"Oodake nüüd! Te ütlesite liftiga? ... Nojah, olgu pealegi. Palun, jätkake!"

"Te imestate muidugi lifti pärast — sedasama tegin minagi. Ma ei olnud kunagi varem siin majas lifti märganud, ja ma peaksin ometi seda maja tundma — olen juhtumisi siitsamast pärit. Praegu ei oskaks ma ka kedagi selle lifti juure juhatada. Aga võib-olla häda korral ... Igatahes ei olnud mul aega imestamiseks. Sõitsin üles, nagu ütlesin. Aga liftil pidi olema mingi viga — see ei peatunud. See ei peatunud enne, kui oli lõpp — kui olin katusel."

Politseinik mu kõrval haaras tugevamini mu käsivarrest, sest olin teinud ettevaatamatu liigutuse, mis pani meid varjava eesriide lainetama. Olin tundnud ära lifti, mida ma nii sageli olen unes näinud. Selline lift oli siis ka tegelikult kuski olemas.

"Ja siis saite oma asja ära õiendada?"

"Kahjuks mitte — vähemalt mitte täiesti. Seal ülal on ju tuul — te mõistate. Ja tuul majade vahel, see keerutab ringi. See puhus igast suunast vastu ..."

"Hm — jah. Igatahes ei saa öelda, et teie alibi oleks just veekindel ... Vabandage, ma ei kavatsenud nalja teha, see ainult kukkus nii välja."

Üldine rõkkav naer tundus pingelist meeleolu lõdvendavat. Ainult admiral istus kangelt, nagu sügavais kortsudes, millest kerge naeratus üldse poleks välja paistnud. Siis aga tõstis ta jällegi käe sõna soovides.

"Alibi või mitte — kas te siiski ei leia, et on hoopis groteskne süüdistada just minu tütrepoega. Ma ei leia mingit mõtet..."

"Kui teil oleks vähegi kogemusi politseitöö alal, siis teaksite, et iga kuritegu on mõttetu. Sellepärast seda kuritööks nimetataksegi. Meie ülesanne ongi mõttetusi ära hoida. Või kui see pole võimalik, kui me hiljaks jääme, siis sellele hiljem mingi mõte anda. See on juba meie mure ja ülesanne, sellepärast ei tarvitse teised oma pead vaevata... Ma saan muidugi aru, et teil on raske kujutella oma tütrepoega sellises olukorras. Aga mulle näib, et teil on isegi raske kujutella teda oma loomulikke tarbeid rahuldamas, kuigi see pole kaugeltki mõttetu. Et ta selles nii tõsisel ülesandes võis aega viita kaardimänguga, on teile vastuvõetavam, kui et tal võis olla väga tavaline inimlik vajadus."

"Lubage tähendada, et ta on sõdur."

"Ka sõdurid on kunagi olnud harilikud inimesed, vähe-malt mõned. Teisiti ei saaks ta ju olla teie tütrepoeg... Aga me ei või ometi sinna üles katusele, igalt poolt puhuva tuule kätte jääda. Te tulite muidugi jälle alla. Kas liftiga?"

"Jah. Ja nagu ma ütlesin, oli lift korrast ära — kui see kord liikuma hakkas, ei saanud seda enam peatada. Seekord see ei peatunud enne kui keldris. Või oli see veelgi sügavamal — igatahes ei olnud seal enam mingit võimalust liftist välja pääseda."

"Aga kuidas siis? Kuidagi te ometi pidite välja pääsema."

"Ma ei pääsenudki välja — mitte harilikul viisil. Ma — ärkasin üles."

"Ärkasite üles? Millest?"

"Unest muidugi, mitte millestki muust. Olin vahtkonnaruumis sohval. Aga häda oli mul nagu ennegi."

"Nii et see oli ainult unenägu? Miks te seda siis kohe ei öelnud? Miks te üldse tulete siia oma unenägu jutustama?"

"Ma ei teadnud seda ju isegi alguses. See selgus alles siis, kui ma ärkasin."

"Tähendab — tegelikult te ei lahkunud siis kunagi ruumist teiste juurest?"

"Siiski — ma pidin ju väljas ära käima. Nagu ütlesin, ei olnud mitte kõik ainult unenägu. Ja nüüd oli asi veel pakilisem kui varem. Aga õnnetuseks oli WC otse üle koridori kinni ja mul ei olnud aega oodata. Jooksin üles teisele korrale. Seal oli trobikond tütarlapse otse ukse juures, aga ma oleksin siiski nende vahelt läbi trüginud, kui mitte ukse poleks olnud midagi viga, nii et seda ei saanud üldse täiesti kinni panna..."

"Aitab sellest!" ütles ülekuulaja järsult. "Pärast räägime edasi. Nüüd ma pean ka teisi küsima."

Sedapuhku kõhatas admiral käe tõstmise asemel. Ta kõneles, silmad maas ja tasase häälega, nagu oleks tal väga piinlik, et teised teda kuulevad.

"Mul on raske paluda mingit erandit, eriti veel oma sugulasele. Aga ma paluksin siiski, et teda lubataks väheks ajaks välja minna."

"Kas ta siis kunagi ei saanud oma häda ära ajada?"

"Ei, see ei ole sellepärast. Aga aeg on käes — ta peab laulatusele minema."

"Kas see on absoluutselt vajalik?"

"Ma ei tea..." alustas noormees kõhklevalt. Ta ei paistnudki olevat sellest eriti vaimustatud.

"See on absoluutselt vajalik," ütles admiral. "Meie perekonna traditsioonid..."

"Noh, hea küll. Te võite minna. Me jätkame ülekuulamist kell..." Ta hakkas kogeleva ja lisas natukese aja pärast: "Hea küll, ükstakõik!"

Noormees tervitas sõjaväeliselt ja lahkus ruumist. Politseinik mu kõrval laskis mu käe vabaks ja müksas mu õlga.

"Minge talle järele ja ärge laske teda silmist! See võib olla meile suureks abiks. Võtke nüüd kõik oma detektiivioskus kokku!"

Mul oli piinlik niimoodi oma peidukohast välja tulla ja otse ülekuulatavate sõdurite vahelt läbi minna, aga nad ei pannud mind üldse tähele. Samal ajal arvasin, et see oli täiesti lootusetu ettevõtte, sest vanade kogemuste põhjal oletasin, et selleks ajaks, kui ma madrusele uksest järele jõuan, on ta juba ammugi kadunud. Aga et see peaaegu tundus käsuna, siis polnud mul tahtmist vastu vaielda. Pealegi olin kaotanud esialgse huvi selle ülekuulamise vastu, mis vähemalt minule ei olnud andnud mingisugust pidepunkti. Lauast mööda minnes olin korra näinud selle nurgal raamatupakki, rihmaga kinni seotud, kõige pealmise raamatu nimi "Loogika" selgesti loetav. Selle raamatupaki siin nägemine äratas minus uue huvi laulatuse vastu. Isegi kui ma olin oma madruse silmist kaotanud, siis oli laulatus niivõrd suur sündmus, et ma ühel või teisel viisil ikkagi sinna teed leidsin. Kuigi ma ei olnud enam nii kindel, et need, keda laulatatakse, on just need inimesed, keda ma arvasin.

*But let me tell you, that to approach the stranger
Is to invite the unexpected...*

T. S. Eliot: The Cocktail Party

Üllatus on vahest liiga nõrk väljendus, ehmatus jälle liiga tugev. See oli midagi vahepealset, mida tundsin, hetkeline kangustus ja instinktiivne tahe tagasi tõmbuda, kui lükkasin ukse järsku lahti ja astusin heledasti valgustatud ruumist poolhämärasse koridori. Seal seisis noor madrus, keda pidin jälitama, seisis, nagu ootaks ta mind. Ta isegi naeratas äratundvalt ja tõstis käe tervituseks.

Seda juhtub mõnikord, kuigi väga harva, et mingi soov täitub ootamatult ja hoopis teisiti kui oleme plaanitsenud, ja siis viib see meid veel rohkem segadusse kui ebaõnnestumine.

"Doctor Livingstone, I presume?" ütles ta.

Ma ei tea, mis Livingstone sel puhul ütles. Ta üllatus võis minu omast veelgi suurem olla. Igatahes ei öelnud ta:

"Seda küll. Ja kui ma ei eksi, on mul au rääkida Stanley'ga."

Stanley, mõtlesin ma kiiresti. Stanley, mu noorpõlve sõber. Miski tegi mind rahutuks, miski nagu ei sobinud. Mis oli õieti Stanley'ga? Õige jah, Stanley suri ju Buuri sõja ajal tüüfusse. Kuidas oli see siis nüüd võimalik?

"Stanley," ütlesin ma, "sa oled ju surnud."

Ta naeratas ja ütles:

"Sina ka."¹

¹ Kursiivkirjas osa on vaba ümberjutustus A. Conan Doyle'i lühijutust "See juhtus nii", mis ilmus kunagi "Esmaspäevas".

Ma ei suutnud enam imestada, mulle tundus, et siin polegi midagi imestada. See lihtsalt oli nii. Ta oli vastanud repliigiga, millest selgus, et ta oli lugenud sama novelli, sest kuidas ta muidu oleks sellele tulnud. Oli võimatu mõelda, et ta oleks kunagi lugenud sama ajalehte, tõenäoliselt oli ta lugenud seda hoopis mujalt ja siis sellega siia tulnud, et nüüd mind siin koridoris, ukse juures, kohata.

"Aga kuidas sa tead, et ma olen Livingstone? Kui ma äkki ei olegi see, kelleks sa mind pead?"

"Ma ei tea, ma ainult oletan. Sina ka, eks ole? Nime esimene pool tähendab ju "elav", eks ole?"

"Ja siis?"

"Ei midagi. Väga rõõmustav, nagu teil on kombeks öelda tutvustamise puhul. Seda ei juhtu sagedasti, et mõni elav inimene satub siia."

See oli ju ainult nali, mäng, palliviskamine sõnadega. Sellepärast oli mul julgust jätkata.

"Ja kui see on eksitus — kui ma ei olegi elav? Võib-olla ei oleks ma elavana kunagi siia sisse pääsenud."

"Igatahes oled sa siin uus — ja surm ei tule nii järsku nagu tavaliselt arvatakse. *Non omnis moriar* ... eks ole? Sa oled ise seda kunagi varem tsiteerinud. Elu on nii keeruline kompleks, et see ei saa korraga kaduda. Eriti kui ei ole tegemist loomuliku surmaga, kui keegi tuleb üle piiri ilma loata."

"Tähendab, sa tead, et ma olen põgenik?"

"Miks ma ei peaks seda teadma, ma olen ju sõdur. Olen olnud ka piirivalves, õigemini valvelaevas, ja me võtsime vastu mitu põgenikepaati. Aga vaevalt on sul vaja kuulda seda minult, et põgenikud ei aklimatiseeru nii kiiresti, et nad pooliti ikka on alles oma vanal kodumaal."

Ta tundus olevat õpetatud noormees. Oleksin seda või-

nud kohe märgata, teadsin ju, et sinikollane pael varrukal tähendas, et oli tegemist üliõpilasega. Ja meie vestluse kerge toon julgustas mind küsima asju, mis mind aegamööda olid hakanud natuke vaevama — on pikapeale raske olla uudishimulik ainult meeltega ja mitte mõistusega.

”Kui kõik siin on nii surnud, et mulle langeb au olla Livingstone, siis vahest võib paluda selgitust, miks siin ikka ja jälle mainitakse üht surnut? Tõepoolest — sa isegi ju seisid auvalves selle surnu juures. Mispoolest on ta siis rohkem surnud kui teised?”

Ka mäng võib teinekord muutuda tõsiseks — kui sellest midagi oleneb. Stanley muutus äkki tõsiseks, see muutus tuli nii järsku, et ta seni naeratav võrukaelanägu tundus korraga vananenud, karm ja kurb. Ta raputas pead vaevaltmärgatavalt, aga selles tundus seda tõsisem hoiatus.

”See oli ju ainult sõnade mäng, seda ei maksa nii täht-tähelt võtta. Ma ei tahaks uskuda, et sa oled mängurikkuja, see oleks mulle suur pettumus. Milleks rääkida matustest — miks sa ei küsi parem pulmadest, sest ka sellest on juttu olnud.”

”Muidugi, jah! Sa pidid ju ruttama laulatusale. Ega ma sind ometi ilmaaegu kinni ei pidanud? Muidugi olen ma huvitatud pulmadest, ja ma mõtlesin just sulle järele joosta, sest siin majas on kerge ära eksida.”

”See pole mingi ime — enamik inimesi siin on eksinud ega tea õieti, kuhu minna. Aga ega täna öösi sellest keegi hooligi. Omal ajal, kui see maja ehitati, võis siin ju igal trepil ja käigul, igal ruumil ja uksele olla oma otstarve, aga aja jooksul on kõik muutunud, ja nüüd see vaevalt vastab neile uutele oludele, mida maja ehitajad kindlasti ette ei näinud. Sellest kõik see segadus — aga kus see asi parem on!”

”Mulle tundub, et siin valitseb segadus mitte ainult sel-

les osas. Mitte ainult toad, vaid ka inimesed on teinekord kuidagi segamini, vähemalt minu meelest. Nii näiteks on siin mingi segadus peigmehega. Olen neid kohanud juba mitu tükki. Viimaks oled sa isegi peigmees, kui sa nii ilmingimata pead laulatuse juures olema. Võib-olla on su nimi hoopis Allan?”

”Ei, seda võin vähemalt puhtsüdamlikult kinnitada, et mu nimi ei ole Allan. Ei, mu nimi on tõepoolest Stanley, ja see oligi, mis mind meelitas naljatama doktor Livingstone’i nimega. Ja kui sa oled huvitatud laulatusest, siis ei ole muidugi mingit takistust, et sa ei võiks kuski nurgas seista ja pealt vaadata. Kui sa ainult jõuad õigel ajal õigesse kohta. Sest mina ei saa midagi lubada. Nagu sa vahest oled kuulnud, võin ka mina mõnikord siin majas ära eksida. Mu sõduripõlv ei ole olnud kuigi pikk, aga ometi olen jõudnud siin juba natuke võõraks jääda. Aga kui sa oled huvitatud noorpaari magamistoast ja pulmavoodist, siis võin sind mööda minnes sinna juhatada, sest see on siin lähedal.”

”Ma ei tea, kas see on sobiv . . .”

”Muidugi mitte. See on täiesti ebasobiv. Aga kas see oli sobiv, kui sa võõra võtmega muukisid lahti pööninguukse ja läksid salaja tuppa, kus olid raamatud . . .”

”Ei, sobiv see ei olnud. Seda võiks isegi pidada kuriteoks, kui nüüd järele mõelda. Võiks öelda, et olen kunagi olnud murdvaras . . . Aga see oli põnev. Ja mingit kahju sellest kellelegi ei sündinud. Pealegi ei saanud ma neist raamatutest midagi aru — need olid võõrkeelsed. Aga hea oli istuda nende hulgas ja mängida, need olid igatahes raamatud.”

”Noh, tule siis!”

Ta tõmbas mind familiaarselt endaga kaasa ja me läksime marssides mööda koridori selle lõpuni, kus peatusime

kõrge valge ukse ees. See oli lukus. Stanley vaatas mulle küsivalt otsa.

”Kas sul juhtub olema mõni võti? Mul ei ole taskuid.”

Olin isegi üllatunud, kui leidsin taskust vana võtme, ei tea enam, missuguse korteri oma, kus ma varem kunagi olin elanud. Stanley võttis selle ja proovis, see sobis tõepoolest. Uks vajus iseenesest lahti ja noormees palus mind liialdatud viisakusega ees sisse astuda.

Ukse lukustamine tundus täiesti ebakohane, sest ruum ise näis olevat rohkem avalikuks näitamiseks, isegi õhk selles oli muuseumi õhk, ebainimlikult puhas ja hügieeniline. Stiili vanamoelisuus ja esemete, eriti riide uhiuudsus kokku jätsid mulje ameerika värvifilmi kulissidest.

Ligemale poole kogu ruumist täitis suur baldahhiiniga voodi. Ma ei olnud päris kindel, kas see pidi kujutama koopiat Marie Antoinette'i magamistoast, ma ei tea isegi, kust ma selle mõtte võtsin. Vaatamata suure voodi meelitava mugavusele tundus tuba ise võrdlemisi kõle oma kivi-parkett-põrandaga ja vähese mööbliga — ainult üks valge marmorlaud, kaks ebamugavat rokokootooli ja valge tülliga kaetud peegel kahe kõrge, raskete eesriietega varjatud akna vahel. Kristallkroonlühter laes näis olevat ainult dekoratsiooniks, sest tõeliselt tuli valgus nähtamatust allikast ja tundus sama elutult värvitu, nagu seda varem olin märganud saalis, kus see valgus seni seletamatul kombel oli kustunud.

Selles steriilses ümbruses ei pääsenud pulmavoodi holly-woodilikult rõhutatud sensuaalsus üldse mõjule. Drapeeringud roosast siidist ja samavärviline tekk kiiskasid külmalt ja eemaletõukavalt, õisvalged padjad ja linad tundusid targeldatud-kanged. Kogu sisseseadele andis aga teatava

koomilise ja nagu vabandava ilme voodi alt pooleldi välja-
paistev suur kuldornamentidega ööpott.

"Luksuslik, eks ole?" ütles Stanley. Ta irooniline naeratus tundus olevat mu enda tunnete peegeldus.

"Ma ei mõista, miks see ruum on suletud — see näib ju otse publiku jaoks välja ehitud," ütlesin sellest julgustatult.

"Aga nii see ju ongi. Ruum ei ole sugugi suletud." Ja ta osutas uksele vastasseinas, mis oli pärani lahti. "Ainult et meie tulime sisse varest uksest."

Õieti ei olnud küll ette nähtud, et uudishimulik publik siia sisse tuleks, sest lahtisele uksele oli nõör ette tõmmatud — tõepoolest nagu muuseumis. Nii et teatud määral olime siiski keelatud pinnal.

"Kui juba nii kaugel olla, siis ei või ometi juhust kasutamata jätta," ütles Stanley. "See on siiski midagi muud kui sõdurivoodi." Ja ta viskus voodisse nagu sukelduja vette. Arvestades iga vaibavoldikese millimeetrilise täpsusega korraldatud asendit oli see selline pühaduse teotamine, et ma tundsin peanahka tõusvat. Ma ei usu ka, et ta kingad oleksid täiesti puhtad olnud. Mõnuldes keeras ta ennast ühelt küljelt teisele. Võimalik, et ta ei pääsenud voodiga seotud assotsiatsioonidest, sest ta põskede puna oli veidi tõusnud ja silmad omandanud erilise uduse sära, mida võib märgata opaali juures. Aga siis viskus ta jälle püsti järsu, vetruva hüppega ja püüdis ebamäärase käeliigutusega midagi ära pühkida.

Ruttasin voodi juure, et niipalju kui võimalik kuriteo jälgi kaotada, aga ma pidin märkama, et neid jälgi peaaegu polnudki. Voodi eemaletõrjuv esinduslikkus, linade absoluutne puhtus ja vaiba läikiv siledus olid nii ligipääsmatud, et isegi kõige hoolimatum käitumine neid ei suutnud rikuda. Ma ei leidnud siin õieti midagi korda seada ega paran-

dada, ennemini võisin ise oma õiendamisega selle korrapärasust rikkuda. Selle poolest meenutas see voodi ameerika filmitähti, kes lähevad läbi džunglikoleduste või kõrveliiva, ilma et ükski karv nende soengus kohalt liiguks või vähimgi märk jääks värvitud nukunäole — nagu oleks neil kogu aeg tsellofaanist kaitse ümber.

Stanley seisis, käed puusas, ja vaatas mind heatahtliku irooniaga.

”Kas sa ei soovi ka ise voodit proovida?”

”Milleks?”

”Ma võin ju eksida, aga mulle tundus, nagu oleksid sa natuke armunud Bellasse.”

”Sa mõtled Amarüllist? See oli väga ammu, olin selle pea-aegu unustanud. Seda tuba ja voodit ma ei mäleta üldse.”

”Ainult kolm aastat,” ütles ta.

”Kuidas nii — kolm aastat?”

”Livingstone oli kadunud ainult kolm aastat.”

”Mulle on jäänud mulje, et ta polnud kuigi vaimustatud, kui Stanley ta leidis.”

”Ta leiti siiski, kuigi vastu tahtmist. Nii et see ei olene enamasti meie eneste tahtmisest.”

”Ei maksa siiski paralleelidega liiga kaugele minna. Ma ei taha sugugi öelda, et mul oleks midagi meie kohtamise vastu. Hoopis vastupidi — ma pole üldse varem nii kerge südamega siin majas ringi käinud.”

”Ainult ettekujutus! See kohtamine oli ainult juhus ja me lahkume üksteisest varsti. Mul on koguni tunne, et su tõeline teejuht on lähedal, ja on vahest parem, kui ma kaon. Ma tean, et ta on patsifist ega salli sõdureid.”

”Ma ei salli patsifiste. Olen ise olnud patsifist.”

”See, mis oli lapsepõlves, ei tähenda palju — need olid

teiste sõnad, mis sulle suhu pandi. Kordasid neid, ilma et oleksid neist üldse aru saanud.”

Tal oli õigus, sest kui ma natuke järele mõtlesin, leidsin palju sellelaadilisi juhuseid. Nüüd siit vaadates nägin nagu kedagi hoopis võõrast inimest, kes oli öelnud midagi, mis minust oli väga kaugel. Ainult — sõnad on alles, kuigi inimest ei ole enam.

Stanleyl oli õigus — mu teejuht oli lähedal. Kui ma vaatasin lahtise ukse suunas, ilmus sinna maestro kahvatu ja veidi murelik nägu, mille ilmest näis, nagu otsiks ta kedagi. Mind nähes ei olnud ta aga sugugi rõõmus, pigemini irriteeritud.

”Ah siis ikkagi olete kohanud!” ütles ta, ja ta etteheide näis olevat peamiselt suunatud minule. ”Ma ei tahtnud seda hästi uskuda, kui ma sellest kuulsin.”

Kuigi ma ei leidnud, et ta etteheide oleks millegagi õigustatud, tundsin ennast kuidagi süüdlasena. Ja mul ei õnnestunud seda süütunnet samal kombel kui mu kaaslasel häbematu naeratuse varju peita.

”Ma ei teadnud, et see on keelatud,” püüdsin ma nõrgalt protesteerida. ”Ma ei ole enda teada midagi teinud . . .” Aga tundsin samas kohe, kui lapsik see oli — niisama lapsik kui mu protest kunagi algkoolis, kui mind õpetaja käsi äkki õlast kinni haaras ja teistega koos nurka sundis, kuigi ma polnud muud teinud kui koridoris seisnud. Ma ei olnud isegi täpselt jälginud, mida mu saatuskaalased olid teinud, mul polnud üldse aimu, mille eest neid või mind karistati. Ja niisama pilkavalt nagu mu õnnetuskaaslased, vaatas mind nüüd mu keelatud teejuht. Tundsin ennast võrdlemisi viletsana, kui ma ukse vahele tõmmatud nõörist üle ronisin.

”Ma hoiatasin sind,” ütles Stanley endiselt naerdes. ”Ma ütlesin, et ma ei ole praegu teenistuskohuste täitmisel.”

"Ja mis see siia puutub?" küsisin ma tõusva jonniga.
"Üldse, mis puutub see minusse?"

"Kõik, mis me teeme, puutub meisse — kuidas oleks teisiti võimalik. Ja mitte ainult see, mis me teeme, vaid ka see, mis meiega juhtub," seletas vanahärra isalikult. "Ootasin teilt tõepoolest rohkem. Arvasin, et teate piiri, millest te ei tohi üle minna."

"See ongi, mida ma just ei tea. Nähtavasti oodatakse minult rohkem kui mulle on öeldud. Kaunis raske on sedaviisi nõuetekohaselt elada. Kui mitte võimatu..."

"Ometi peame kõik nurisemata sellele seadusele alistuma."

"Seadusele, mida me ei tunne?"

"Seaduse mittetundmine ei vabanda. Esimene samm on alati seaduse tundmaõppimine. Ja see on nii igal pool, see on nii kõigi loodusseadustega. Kui keegi on sündinud pime ja jookseb vastu kapinurka, siis saab ta sealsamas oma karistuse. Keegi ei küsi sellest, et tal selle kapi olemasolust ei olnud aimugi. Muidugi, see härra seal inimesetapja mundris ainult muigab, ja minupoolest ta võib seda teha. Sõjaväe seadused on teised — aga seal ei ole kellelgi ka mingit vabadust. Seda hinda te ometi ei taha maksta, eks ole?"

"Ma ei tea..."

Võimalik, et ma oleksin selle küsimuse üle pikemalt vaieldud, kui mitte Stanley poleks siinsamas mind maha jätnud. Hooletult tervitades pöördus ta ümber ja läks sihilikult rõhutatud meremehekõnnakul uksest välja, samast uksest, mille kaudu me olime pruutpaari magamistuppa tulnud. Tundsin nüüd, et mul polnud mingit muud tuge loota, kui mu endine teejuht, ja oli parem teda mitte pahandada.

"Otsisin teid igalt poolt," jätkas ta. "Praostiproua tahab teiega rääkida."

"Mul ei ole au praostiprouat tunda. Oleks kena, kui saaksite mind juhatada — muidu satun võib-olla jälle laiale teele."

"Vabandage, kui ma olin veidi äge! See oli rohkem teisel põhjusel. Väikesed eksisammud on alati võimalikud. Seda juhtub meilegi, kuigi me siin oleme harjunud liikuma. Maja vajaks põhjalikku ümberehitust — ta ei vasta enam ammuigi oma otstarbele."

"Siis on ju seda mõistetavam, et uustulnul peaks alati olema oma Vergilius kaasas," ütlesin ma ilma midagi erilist mõtlemata.

Vanahärra peatus äkki ja pöördus nii järsku, et ta nägu tuli mulle väga lähedale — nii nagu seda mõnikord võib näha kinolinal lähivõtete puhul. Ma usun, et pörkasin samu võrra tagasi.

"Kuidas te seda teate?"

"Mida?" Kuski pidi mõni aken või uks lahti olema, sest läbi koridori lõõtsus külm tuuleil.

"Mu nimi on muu seas ka Vergilius — mu vanemad olid suured klassilise kultuuri austajad. Aga selle nime olen ma seni alati maha salanud. Tarvitan ainult oma esimest nime — Sixten."

"Ka sellest mul ei olnud aimu. Palun andeks, kui ma ütlesin midagi ebaviisakat!"

"Oh, nii hull see asi ka ei ole. Ainult see tuli nii ootamatult. Ja siis olite ju koos selle — mis nime ta teile ütles? Kust ma tean, mis ta kõik jõudis teile rääkida... Aga nüüd tulete juba ise toime — siin pole võimalik enam eksida. Minge ainult otse edasi — seal koridori lõpus väikeses hallis istubki praostiproua. Te tunnete ta kindlasti ära — ta kannab leinariideid."

*Se kalpea nuori vainaa
eli veljenä majassain.*

Uuno Kailas

Ta istus päris üksi pikal kõval sohval, ees väike ümmargune laud — see kõik meenutas mingit kõledat ootetuba. Ta polnud mulle päris võõras, see vana daam leinariietes — kontserdil oli ta istunud mu kõrval. Ma olin veidi pettunud, et see oli tema, et see polnud keegi muu. Kas tõesti olid võimalused siin majas nii väikesed, et ma juba hakkasin ringi käima, et kohtamised hakkasid korduma? Alguses tekkinud ebatõelisuse tunne hakkas jällegi haihtuma, tõelisuse igav leigus ennast igalt poolt peale suruma. See oli ju nagu elus ikka, see polnud midagi muud. (Nagu sellest selgub, olin juba jõudnud unustada, mis mind õieti siia majja ajas, et see oli tegelikult hoopis midagi muud kui igavus.)

"See on hea, et te tulite," ütles ta. Ta ei vaadanud seejuures minu poole ja ma ei teadnud sellepärast, kas ta mind ära tundis. Ta mõlemad valged, närtsinud käed olid laual risti ja nende vahel hoidis ta ikka veel lauluraamatut. Ta näoilme oli väga tühi ja ükskõikne, ja kuigi ta silmad olid lahti, tundus ometi, nagu magaks ta. "Ma oleksin heameelega tahtnud teiega rääkida."

"Kahjuks sain seda alles nüüd teada," püüdsin ennast vabandada.

"Palun, istuge ometi!" Ja kui ma istusin, jätkas ta: "Miks te ei võtnud osa õhtusöögist?"

"Ma olin ju seal — olin kohal, kuhu mind juhatati. Selles väiksemas ruumis..."

"See ei olnud teie õige koht. Te pidite istuma minu kõr-

val. Nüüd oli see kogu aeg tühi ja see oli mulle väga valus. See tuletas mulle alati meele teda, keda enam ei ole.”

Nüüd vaatas ta minu poole, kuid ta pilk oli endiselt tühi, nagu ei näekski ta mind.

”Nii see on. See tühi koht tuletas mulle meele mu poega. Temast ma tahtsingi teiega rääkida. Ootasid teid kogu õhtu — rääkisid sellest Bellaga, ta pidi teile edasi ütlema. Kas te ei ole Bellaga rääkinud?”

”Ei. See tähendab, mitte sellest. Rääkisid temaga ainult üks kord ja see oli enne õhtusööki. Me rääkisime ühest noormehest — haigest noormehest. Kas see on teie poeg?”

”Minu poeg? Mis jutt see on? Minu poeg pole kunagi haige olnud. Ma ei tea üldse, missugusest noormehest te räägite. Ma ei tunne teda. Siin on nii palju võõraid inimesi täna õhtul — ma ei tea, kust nad kõik on välja tulnud. Muidugi, nüüd on uued ajad, nüüd tahetakse kõigiga läbi käia. Ma mäletan veel seda aega, kus isegi kõik sugulased ei saanud kutset. Ma olen ju ise kadunuga kaugelt sugulane. Aga meid ei ole kunagi varem pulma kutsutud, ainult matusele. Sellepärast ma ei osanudki tulla teisiti kui mustas. Ma ei ole kunagi teises riietuses siit uksest sisse astunud.”

”Arvasin, et kannate leina oma poja pärast,” ütlesin ma.

”Õige jah, ma pidin ju teiega rääkima oma pojast, aga nüüd sattusin rääkima kõigest muust. Ootasid teid juba ammu, aga nüüd ma enam ei oodanudki. Jõudsin vahepeal ise valmis mõelda, mis te pidite mulle ütlema. Aga kui teil on aega ja kui te tahate kuulata, siis võin nüüd teile rääkida, mis ma õigupoolest oleksin pidanud teilt kuulma.”

Nad räägivad alati heameelega, need vanad daamid. Ja ma kuulan. Kui kõik need aastad kokku arvata, siis saab tuhat aastat ja rohkem. Ühes kriminaalromaanis (*Stieg Trenter: ”I dag rød ...”*) selgub ohvri lahkamisel, et ta

kopsud lõhnavad parfüümi järgi — millest teravmeelne detektiiv järeldab, et ta on uppunud vannis. Kujutlen, et minu rinnakorv oleks paksult täidetud naftaliiniga. Mõnikord võiksin isegi välja hingata nii palju seda auru, et see valgete kristallidena langeb potililledele ja väikesele aknale, moodustades seal jääroose keset palavat suve.

"Siis te mõistate ka, miks ma ei kanna leinariideid enam oma poja pärast," jätkas ta. "Mitte et see oli nii ammu. Ma ei loe aastaid, kui ma mõtlen Christerile. Minu meelest oleks ta nagu eile surnud. Muu seas — ta saatis sel puhul kaastundetelegrammi — ma ei unusta seda kunagi."

"Vabandage, ma ei jälginud küllalt tähelepanelikult — kes saatis telegrammi?"

"Ma ütlesin ju — rohkem ma ei saa öelda. Palun, ärge segage mind. Mul on raske niimoodi rääkida, kui te kogu aeg vahele segate. Nüüd ütlesingi midagi valesti. Ma ütlesin, et Christer suri, aga see ei ole õige. Oleksin pidanud ütleva, et ta langes, sest nii seisis ka telegrammis. Ta sai nimelt surma lennuõnnetusel. Aga sellest te olete muidugi lugenud. See seisis ju kõigis ajalehtedes."

"Ma ei tea. Lennuõnnetusi juhtub nii sageli ja alati on sellest midagi ajalehtedes."

"Ärge nii öelge! See polnud mingi harilik lennuõnnetus. Seal oli veel midagi muud. Seda te lugesite kindlasti."

"Kas see oli hiljuti?"

"Hiljuti — jah. Vaevalt paarkümmend aastat. Või oli see kolmkümmend. Nagu ütlesin, ma ei loe aastaid. Minu jaoks jäi aeg siis seisma, samuti nagu jäi seisma ka Christeri aeg."

Ta hääl oli omandanud sellise ühetoonilise, laulva kõla, nagu on vanadel inimestel, kui nad loevad raamatust. Aga kui need polnud tema enda sõnad, kelle sõnad need siis

olid? Kas need oleksid võinud olla minu sõnad, kui me oleksime varem kokku saanud ja ta oma jutuga minust poleks ette jõudnud?

"Te arvasite, et ma kannan musta oma poja pärast, ja ma ütlesin, et see on ainult harjumusest. Aga ma võiksin ka öelda, et see on mu piduriie. Mul ei ole tõesti teist paremat kleiti, mis sobiks pidulikul puhul selga panna. Olen ainult vaene lesk, kes elab üksi omaette. Ma ei liigu palju seltskonnas, ma ei jõua enam. Aeg on hakanud minu jaoks liiga kiiresti minema, ma ei jõuagi enam kuhugi. Inimesed liiguvad ja räägivad nii kiiresti, nad isegi mõtlevad nii kiiresti, et ma jään paratamatult maha. Mõnikord paistab, et ma ei näegi neid enam õieti, nad ainult vilksatavad mööda, nagu varjud."

Vaatasin poolkogemata käekellale, kui mul meele tuli, et seda ju enam ei olnud. Ja alles siis tuli mul meele, et olin sellega olnud praostiproua vastu ebaviisakas.

"Kas ka teil on kiire? Mul ei ole nüüd enam kiire, kui ma olen arusaamisele jõudnud, et ma niikuinii kuhugi ei jõua. Olen sellega rahul, mis mul on, ma ei taha enam isegi uusi riideid. Mu poeg Daniel — mul on veel teine poeg, ta on täna õhtul siin . . . Kas te olete teda kohanud?"

"Ma arvan, et olen." Kas see pidi olema pastor Roth?

"Siis te mõistate ka, et talle sugugi ei meeldi, et ma kannan musta, mida tema peab leinavärviks. Ta ütleb, et mul pole mingit õigust leinata. Ta räägib alati, et inimestel ei ole õigust seda või teist teha, või jälle, et nad peavad seda ja seda tegema. Ta on nimelt vabameelne, väga vabameelne. Aga see ei puutu siia, sest ma ei tahtnud rääkida mitte temast, vaid oma pojast Christerist. Daniel võib teiega ise rääkida. Võimalik, et ta seda juba ongi teinud."

"Oh jaa!"

"Kas ta ütles ka teile, et teil ei ole õigust seda või teist teha?"

"Ta ütles, et mul ei ole õigust eksisteerida."

"Sellest ma ei saa aru. Aga see ei puutu minusse. Ja teil ei maksa sellest hoolida, mis Daniel ütleb. Ainult ühes asjas on Danielil õigus — ta ütles, et me sureme niikuinii, et ka Christer oleks kord ikkagi surnud. See oli väga ammu, kui ta seda ütles, ja seekord oli tal õigus. Christer oleks igal juhul surnud, ta oleks nüüd olnud vahest niisama surnud kui Daniel. Ta oligi juba hakanud surema, üsna natuke küll, nii et seda ei märganudki. Aga ta oleks surnud tükk-tükilt, nii nagu inimesed kõik surevad. Paistab, et elu polegi midagi muud kui üks pikaldane suremine. Seda märkavad vanemad kõige paremini, nad näevad ju oma lapsi iga päev ja armastavad silmad näevad väga selgesti, kui keegi sureb, kas või üsna natuke. Võib-olla sellepärast ma kannangi pidevalt leinariideid, see polegi nii pentsik mõte, kuigi see tuli mulle just praegu. Ma oleksin kaotanud oma poja igal juhul. Iga samm viis teda minust eemale, iga järgmine silmapilk oli ta minust palju kaugemal."

"Ma saan aru, mis te mõtlete. Et lapsed surevad oma vanematele, kui nad hakkavad elama oma elu. Aga kas seda võib pidada surmaks? Kas võib võtta seda nii egoistlikult? Võib-olla et nad samal ajal sünnivad mõnele teisele."

"Sündimine ei tee surma olematuks, need on mõlemad kogu aeg olnud üksteise kõrval, algmisest saadik. Sündimine ei ole midagi muud kui surma algus. Keegi sureb alati, me kõik sureme alati. Aga mis teate teie sellest, te ei ole ju ema. Te ei tea, mis see tähendab, näha oma last suremas, aastaid, aastakümneid... Siis on tõesti parem, et see sünnib järsku. Nii nagu see juhtus Christeriga — ta langes alla, kui ta lendas üle meie maja. Ta tegi seda selleks, et mind tervita-

da. Ja selle tervitusega ta lahkus — ja sellega jäigi ta mulle alles. Ta oli oma mõtetega minu juures viimse silmapilguni. Ma seisin õues ja lehvitasin taskurätiga, sellesamaga siin, mida ma kannan nüüd alati endaga kaasas. See juhtus nii äkki, et ma midagi aru ei saanud. Kestis mitu kuud, võib-olla mitu aastat, enne kui ma hakkasin sellest aru saama. Mu mees elas siis alles, ta rääkis minuga palju, aga ma ei mõistnud midagi. Ma mäletan ainult seda: ”— teie juures maailma otsani.” Ma olen hiljem selle üle palju järele mõelnud, võimalik, et ma varsti saan sellest aru. Aga ma tahaksin nii hea meelega, et ka mõni teine sellest aru saaks. Mu poeg Daniel — mitte kunagi. Ma ei tahagi, et ta sellest aru saaks, nii võõraks on ta mulle jäänud. Kuigi ta on vaimulik nagu ta isagi, on ta mulle ometi võõras. Ta teenib üht võõrast jumalat, keda ma ei armasta, keda ma isegi ei karda. Ta jumal on nii väike, ainult mingi ülemus või leivaisa, nagu politseiülem või kohtunik. Ainult selle vahega, et politsei ja kohtu ülesanne on kurjategijaid karistada, Danieli jumala ülesandeks on aga neile andestada. Ja niisama nagu politsei ja kohus jääksid tööta ja leivata, kui ei oleks enam kuritegevust, nii kaotaks ka Danieli jumal oma olemasolu mõtte, kui ei oleks enam pattu. Sellepärast ongi ta peamine ülesanne hoolitseda selle eest, et oleks pattu. Ta ütleb küll, et patt on vajalik inimese enda pärast, et inimene leiab tee jumala juure ainult patu kaudu. Aga see on ainult ettekääne. Tegelikult mõtleb ta ainult oma leivaisale ja seda kaudu iseendale. Mul ei ole enam midagi sinna lisada, olen sellest liiga palju rääkinud ja see polnud üldse, millest ma tahtsin teiega rääkida, aga te panite vägisi mulle sõnad suhu.”

Ta kahvatukollastele põskedele olid ilmunud roosakad plekid, nagu ennist kontserdil, ta hingas kiiresti ja nagu

vaevaliselt, ja ta pigistas musta raamatut käte vahel, nii et ta sõrmed naksusid.

"Õieti tahtsin ainult rääkida Christerist. Lootsin, et vähemalt teie temast aru saate. Te tundsite ju teda, eks ole."

Me ei olnud siin päris segamata. Otse sohva taga oli balustraad, mis eraldas meid trepist. Trepp viis alla saali, kus piduseltskond oli kogunenud tantsuks, ja parajasti alustas orkester avavalsiga "Roosid lõunast". Muusika tõusis siia üles nagu soe õhk, mis esimesel tõelisel kevadpäeval natuke üllatavalt ja võõralt puhub vastu nägu.

"Jah, ma tundsin teda," andsin ma leplikult järele.

"Ma tahaksin ka, et te saaksite aru minust," ütles praostiproua Roth.

Oleksin heameelega tahtnud mõista tedagi, sest midagi ta sõnades tundus kummaliselt sugestiivne. Aga ta ise mõjus mulle häirivalt, surma õhkkond ta ümber oli liiga tugev. Me ei sure ometi selleks, et üks teine inimene meid lõplikult enda omaks saaks pidada, pigem vastupidi.

"On väga raske, et kaks inimest millestki päris ühte viisi aru saaksid," püüdsin ma kõrvale pöigelda.

"Siin ei ole teil jälle õigus," vaidles ta noorusliku ägedusega vastu. "On ainult üks tee ja üks tõde. Seda ütles mu mees alati. Sedasama mõtles ka Christer, kuigi ta seda ei öelnud. Aga see väljendus ta tegudes, kõige rohkem selles viimses."

Pidin peaaegu ütlema, et sedasama ütleb ka Daniel, et see on nähtavasti Rothide perekonna ühine joon. Aga mis õigus oli minul siin majas kellelegi tõsiselt vastu vaielda?

"Olen ikka kindlamini hakanud uskuma, et midagi ei ole juhuslik ja mõttetu, et midagi ei sünni õieti vastu meie tahtmist. Olen juba uskuma hakkamas, et Christeri surmgi ei olnud juhuslik, õnnetu sündmus, et see tõepoolest oli

midagi, mida ta pidi tegema. Ainus võimalus. Alguses olin ma kaugel sellest arusaamisest. Heitsin talle isegi ette, et ta oli olnud kergemeelne, et ta niisama heast-paremast oli oma elu ära visanud. Ma ei teadnud siis veel, et elu ei olegi midagi, et see on ainult ettevalmistus, sest see on ainult ajutine. Et ainult surm on jääv ja igavene.”

”Kui nii, siis peaksite ju olema rahul ja õnnelik. Siis ei ole ju enam mingit põhjust leinaks.”

”Kas ma ei öelnud, et see ei ole leina-, vaid piduriietus. Ja siis on ju siin surnu majas, ja see on midagi hoopis muud. Aga sellest ei kõlba meil praegu rääkida. Te olete kindlasti märganud, et keegi ei räägi sellest... Mul pole õigust rääkida millestki muust kui sellest, mis on minu oma.”

”Kas tohin omalt poolt esitada ka ühe küsimuse? Miks räägite seda kõike mulle, täiesti võõrale inimesele?”

”Kellele peaksin siis rääkima? Igaüks, kel midagi on, tahab ise sellest rääkida. Ainult see, kel endal midagi ei ole, kellel pole, millest rääkida, võib teisi kuulata. Ja peale selle arvan, et ka teie peate surma elust kõrgemaks.”

”Ja kui seegi on ainult eksitus? Kui ma tegelikult hoopis käin ringi ja otsin ust, mis viib ellu, mitte surma? Kui me kohtame küll lävel, aga meie suunad on vastupidised?”

Ta segane, ekslev pilk koondus teatud pingutusega mu näole, ta näis olevat veidi kohkunud.

”Aga Daniel ütles ometi... Ei, seda ei sobi vist öelda...”

”Ütles ta, et ma olen igavesti kadunud? Või elavalt surnud — ma ei tea alati, missuguseid sõnu ta tarvitab.”

”Kuidas te seda teate?”

”Ma olen teda kohanud, nagu ütlesin. Niipalju kui me üldse kohata saame.”

”Aga siis peaks ju... Sellepärast ma tahtsingi teiega rääkida. Tahtsin näidata, et on veel teine tee.”

"Kahju, aga ka see teine tee ei meelita mind eriti. Võib-olla on veel kolmas või neljas. Olen liiga vana selleks, et loota, aga liiga noor selleks, et resigneeruda. Olgu kuidas on, aga ma ei saa elada ainult sellest, mis mul juba on, mida ma endaga kaasas kannan. Põleda ainult iseenesest, sellest ei jätku kuigi kauaks. Viimaks on ometi kõik otsas, kõik põlenud. Ja siis on külm."

Praostiproua tõusis kobamisi nagu vana inimene.

"Mul ei ole kunagi külm. Mõnikord on mul isegi liiga soe. Ja siis ma tunnen, et Christer on üsna lähedal, lähemal kui ta oli oma eluajal. Täna teid, et te siiski võtsite vae-vaks mind kuulata. Ja kui teil mõnikord on aega, astuge minu poole sisse ja jooge tass kohvi."

Täna sin ja teadsin, et maa kombe kohaselt on meie jutt ja ka tutvus sellega lõppenud.

*"Lie down, lie down, young yeoman;
What use to rise and rise?
Rise man a thousand mornings
Yet down at last he lies,
And then the man is wise."*

A. E. Housman

Kui ma trepist alla läksin, võttis mind vastu "Ramona" õhtuvaikne, karge sentimentaalsus. See meloodia on mind alati võlunud, võib-olla sellepärast, et see tuli nii hilja, vähemalt viiskümmend aastat pärast oma aega. Ja ometi ei ole ta vana, vastupidi, ta on just nii leerilapselikult noor — nagu laps, kes on kasvanud väga vanade inimeste hulgas.

Aga ma märkasin ka sealsamas, et see muusika tantsijate kehaades kuidagi transformeerus ja sealt välja kiirgas tugeva sensuaalse hõõgusena. Saalipõrand oli tantsijaid tihedalt täis ja veel läbitungimatumaks muutis selle nendevaheline magnetiline väli, mis iga vööra sissetungija otsekohe tagasi surus. Oli sellepärast paratamatu, et ma jäin seisma trepi alumisele astmele ja leppisin sunnitud pealtvaataja asendiga.

Need olid eranditult noored inimesed, vähemalt esimesel silmapilgul tundusid nad väga noored. Aga nende riietus, eriti tütarlaste oma, tundus kuidagi vanaaegsena, nagu kannaksid nad kostüüme kahekümnendaist aastaist. See mulje süvenes, kui ma märkasin, et värvid tundusid kuidagi pleekinud, pastellvärvid, mis alguses ei olnud nii kahvatud. Ja tantsijad isegi tundusid lähemal vaatlemisel kuidagi pleekinud ja ähmunud nägudega, nagu pildid perekonnaalbumis. Erutus, mis nii tuntavalt välja kiirgas nende kehadeest, ei suutnud ühelegi neist vereroose põskedesse tuua, nad olid kõik väga kahvatud ja nende naeratuses oli

midagi valulist — mitte nukrat, sest nad näisid samal ajal kõik oma tantsust naudingut tundvat.

See ebatõelisuse loor, mille läbi vaatasin tantsivat saali nagu mingit vaatepilti või filmi — kolmemõõtmelist filmi sel juhul —, kärises äkki, kui ma tantsijate hulgas nägin tuttavaid nägusid. Seal oli Rolf, kes tegi mulle vandeseltsliku grimassi — ta tantsis ühe punajuukselise tütarlapsega, keda varem olin näinud pastor Rothi jalgade ees. Tütarlaps ei võinud mind näha ühelgi juhul, ta silmad olid kinni ja ta näol oli tuntud ühtaegu ihar ja põlastav naeratus. Tõepoolest, kas ei liikunud isegi ta lõuapärad midagi närides?

Sedapuhku ma ei saanud neid kauem jälgida, sest samas haaras keegi mu käest — nägin ja tundsin alguses ainult pikki punaseks värvitud küüsi, mis käeraudadena sulgusid mu randme ümber. Siis märkasin, et küüned kuulusid tegelikult pehme roosa kápakese juure, millest ma kunagi poleks oodanud sellist jõudu. Ja siis vaatasin Toto õhetavasse näkku, mis oli nagu üliküps, veidi närtsinud roos kuumas päikesepaistes. Lõhnav tolmupilv lehvis selle ümber nagu aura.

"See on ju tore, et me ometi kord jälle kokku saime. Te võlgnete mulle vähemalt ühe tantsu."

"Kahjuks ma ei tantsi üldse. Mu jalad . . . Mu süda vahest on olnud noor, aga mu jalad mitte kunagi."

Toto ei võtnud seda nii traagiliselt. Ta ei olnud solvunud ega nõudnud ka, et ma tema pärast vähemalt ühe tantsu nüüd kohe ära õpiksin. Mitte just enam esimeses nooruses oleva daami kohta oli ta haruldaselt vähenõudlik.

"Siis joote vähemalt minuga ühe klaasi . . ."

"Viski-grokki?" küsisin naljatoonil.

"Miks mitte. Mu keel on nii kuivanud, et ma vaevalt saan sõna suust. Ja mul on nii palju teile rääkida."

Miks ma ei võinud juua üht klaasi koos Totoga? Rolf oli ju oma bakhandi küüsis ega pääsenud sealt niikuinii. Aga just siis, kui ta usalduslikult võttis mu käsivarrest, haaras keegi mu teise kää, ja see haare oleks pidanud õigupoolest palju rohkem meenutama käeraudu. Seal seisis mu vana sõber politseinik ja naeratas kõigi oma kolmekümne kahe filmitähehambaga.

"Tulge nüüd! Me oleme lähedal lahendusele ja kindlasti olete sellest huvitatud. Nagu kombeks, kutsume sel puhul kõik asjaosalised ühte tuppä kokku."

Toto laskis mu kää lahti ja taganes hirmunult pool sammü.

"Mis see siis nüüd on?"

"See ei ole midagi teie jaoks, armuline proua," ütles politseinik. "Ärge laske oma pidutuju segada!"

"Jah, nagu näete, on mul mõndagi südämetunnistusel, mida esimesel pilgul ei teaks aimatagi," katsusin omalt poolt meie ootamatut lahkumist pehmendada.

"Mehed on kõik suured lapsed!" ütles Toto emaliku üleolekuga. "Alati peavad nad millegagi mängima, olgu siis tuli või tuleriistad. Mulle see ei meeldi."

Ja nagu auväärne kuninganna Victoria ("*I am not amused*") tegi ta hapuvõitu grimassi ja tõmbus väärikä tagasi.

Politseinik juhtis minu tuppä, mis sarnanes koosolekuruumiga. Veel enam kui seisnud tubakasuitsu lehka õhkus siin pikkade ja igavate kõnede ja vaidluste järelhõngu. Pika laua ümber olid asetatud kõvad, ebamugavad toolid. Juba enne kui istusid, tuli tahtmine ennast kergitada. Seinad olid poolest saadik kaetud tumeda paneeliga, sellest kõrgemal ebamääräse pruuni tapeediga, millel rõskusplekid vähe, aga seda inetumalt silma paistavad. Ühes toa otsas

oli suur kamin ja selle kohal pilt või peegel — seda polnud võimalik näha, sest see oli kaetud musta krepiga. Kaminal märkasid kaht viieharulist küünlajalga, kuid küünlad olid kooldunud ja muutunud seinaga ühte värvi pruuniks, ilma et neid kunagi oleks süüdatud. Selleks polnud kunagi tarvitud olnud, sest niikuinii oli tuba kahe suure elektrilühtriga küllaltki valgustatud. Mulle tundus, et siin majas üldse armastati eredat valgust, aga ma ei saa öelda, et sellepärast midagi selgemini oleks näinud. Vastupidi, see hele valgustus tundus isegi takistavat nägemist.

Kui ma toas kedagi peale enda ei näinud, vaatasin küsivalt politseinikule otsa. Kas oli see sellepärast, et tuba meenutas koosolekuruumi, et kõik teised hiljaks jäid?

Politseinik naeratas sedapuhku üsna mõistvalt-sõbralikult. Ta oli ilmsesti sellega harjunud, et on raske inimesi kokku saada.

”Palun, istuge aga — teised tulevad kohe. Ärge ainult teie ka jälle ära kaduge. Pole sugugi kerge inimesi nii suures majas kokku otsida.”

Ma ei tea, kas ma andsin talle mingi lubaduse. Igatahes läks ta jälle välja, aga ma ei istunud. Niikuinii saan ma siin küllalt kaua istuda. Käisin selle asemel kord ümber laua ja läksin siis akna juure ning puht kiusu pärast tõmbasin eesriide kõrvale.

Aga ma ei näinud siiski midagi. Aknad avanesid arvata-vasti hoovi poole ja otse vastu mingit müüri, nii et nägin ainult absoluutselt musta pimedust. Ainsad valgustäpid selles pimeduses pärinesid mu enda võrkkilelt.

Siis kuulsin, kuidas keegi tuli uksest. Pöördusin võpatades, nagu oleks mind moosivarguselt tabatud. Aga see ei olnud keegi ”asjaosalistest”, nagu politseinik neid oli nimetanud. See oli Bobby, kes tõi kandmikul grokiklaasid

ja pudeli viskiga — "Mountain Music". Olin kindel, et ta ei võinud kuuluda kahtlusealuste hulka, sest ta kuulus teenijaskonda.

Ta asetas kandmiku väikesele lauale akna juures, otse minu kõrval, ja ütles oma tumeda, veidi käheda häälega, mis kõlas, nagu oleks ta külmetanud:

"Kas tohib olla üks klaas?"

Miks mitte? Võtsin selle lahke pakkumise tänuga vastu. Tõstsin klaasi ja Bobby noogutas mulle naeratades, kui mitte eriti intelligentselt, siis vähemalt puhtsüdamlikult. Ja sellest julgustatult andsin järele hetkelisele tujule.

"Ma ei saa nii üksipäini juua. Kas te valaksite ka endale?"

Bobby raputas kahetsedes pead.

"Ma ei tohi."

"Ometi ei tõrkunud te sugugi, kui proua Randall andis teile oma magustoidu."

"Seda ma ei mäleta enam. Ma ei oleks vist ka seda tohtinud... Aga et see oli proua ja seda võis võtta nagu käsku..."

"Ärge püüdke ennast välja vabandada — ma märkasin, et te sõite isegi suure naudinguga."

"See ei ole võimalik!" protesteeris ta õnnetult. "Ma ei armasta üldse magusat — mulle on magusa söömine isegi keelatud. Aga kui te just nõuate — siis peame minema kõrvaltuppa. Siin võib iga silmapilk mõni tulla..."

"Miks mitte — olen igal ajal minema kõrvaltuppa. Kuulun isegi rohkem sinna kui siia. Sobin üldse rohkem köögiuksest käima."

"Siin majas ei ole üldse köögiust," ütles Bobby. "Ja kui te arvate, et ma kuulun teenijaskonda, siis te eksite. Ma ainult aitan kaasa, muud midagi. Aga see ei tähenda mui-

dugi midagi, vahe on siiski olemas, võib-olla veelgi suurem vahe. Kuigi me tuleme ja läheme kõik samast uksest.”

Kõrvalruum oli väike, ma usun, et seda nimetati serverimisruumiks. Siin oli küll laud, aga mitte ühtegi tooli. Istusime kumbki oma lauanurgale ja lõime klaasid barbaarsel kombel kokku. Bobby hakkas kohe pärast esimest lonksu köhima ja aevastama ja läbi sellele järgneva naeruhoo sai ta vaevalt öelda:

”Te usute kindlasti, et ma olen vaimuhaige. Aga ma lihtsalt ei ole sellega harjunud.”

See kahtlustus oli mulle täiesti üllatav ja ma püüdsin selle vastu protesteerida. Aga ta ei paistnud mind kuulavatki, ta oli korraga muutunud ülitõsiseks ja peaaegu pidulikult võttis ta taskust kortsunud paberilehe, nagu oleks see mingi tähtis dokument.

”Kas teil on pliiatsit? Ma tõestan selle kohe.”

”Mida te tahate tõestada?” küsisin ma pliiatsit otsides.

”Et kõik on lõppude lõpuks ükskõik,” ütles ta endise tõsidusega.

Mul oli tõepoolest isegi enda teadmata pliiatsijupp taskus, ja kui andsin talle selle, rebis ta paberi küljest väikese tüki ja kirjutas sellele midagi. Tal olid tõmbid parkunud pruunide plekkidega sõrmed nagu kellelgi, kes töötab laboratooriumis. Olin sama teadmatu selles, mida ta kavatses, nagu publik silmamoondaja etendusel. Enamik inimesi on alati samas teadmatuses.

Ta andis mulle pliiatsijupi tagasi ja lükkas paberilehe minu poole.

”Kirjutage nüüd üks kolmekohaline arv,” ütles ta.

Mõtlemata kirjutasin 327.

”Kirjutage nüüd sama arv tagurpidi.”

Hakkasin aimama, kuhu ta sihtis, aga nüüd oli juba liiga hilja.

"Ja nüüd lahutage suuremast arvust väiksem."

Nii olin saanud paberile järgmise aritmeetilise tehte:

$$\begin{array}{r} 723 \\ - 327 \\ \hline 396 \end{array}$$

"Kirjutage nüüd saadud arv tagurpidi."

"Ja siis liidan mõlemad arvud, üks ole?"

"Te tunnete seda trikki?" küsis ta natuke pettunult.

"Olen seda kunagi tundnud, aga unustanud," ütlesin ma. Mul oli kahju, et olin valmistanud talle pettumuse. Ta oli ilmsesti selle üle ette nii palju rõõmu tundnud. "Ma ei mäleta enam, millega see lõpeb."

$$\begin{array}{r} 396 \\ + 693 \\ \hline 1089 \end{array}$$

Ta võttis paberilipaka, mille ta vahepeal oli rinnataskusse peitnud, ja sirutas mulle võidurõõmsalt. Vahepealsel väikesel pettumusel ei lasknud ta oma lapselikku rõõmu segada. Paberitükile oli ta kirjutanud suurte koolipoisinumbritega 1089.

"Näete nüüd — ükskõik missuguse arvu te ka oleksite kirjutanud, on lõpptulemus siiski seesama."

"Siiski — päris nii see ei ole. Kui ma näiteks oleksin kirjutanud 363, oleks juba esimese tehtega tulemus olnud 0 ja mäng oleks sellega olnud lõppenud."

"Jah, aga miks te ei kirjutanud 363?" küsis ta natuke kaheldes, nagu ei teaks ta ise õieti, kui oluline see oli, mis

ta ütles. Või kes teab, vahest teadis ta siiski palju rohkem kui ma arvasin. Muidugi on meil igal ajal võimalus kirjutada niisugune arv, mis mängu keskel selle äkki nulliks muutes ära lõikab. Aga kui palju on neid, kes seda võimalust kasutavad? Ja kas me õieti tahaksimegi? Kas me tahaksime mängu rikkuda, isegi kui ette teame, et me lõpuks kaotame?

"Kas te teate veel mõnd niisugust trikki?" küsis ta siis, ja ma märkasin, et olin päris omavoliliselt pannud sellesse, mis tegelikult oli ainult mäng, palju raskema sisu. "Või mõnd matemaatilist probleemi? Ei ole midagi huvitavamalt kui niisugused probleemid."

Mul ei tulnud midagi kohe meele. Ja pealegi pidin mõtlema sellele, mis mind ootas. Tõenäoliselt olid teised nüüd juba vähemalt osaliselt kogunenud. Kuigi ma pean tunnistama, et praegusel hetkel huvitas mind selle detektiivprobleemi lahendus palju vähem kui mõni üsna lihtne ja lapsik matemaatiline trikk või probleem.

(Kui tagasi tulla selle probleemi juure, mis mind oli mõtlema pannud, siis olin midagi umbes sellist teinud koolipõlves. Hommikul kooli minnes olin sageli valinud vahelduse mõttes uue tee — kord Harju tänavalt, kord Väike-Karja tänavalt, kord Kloostri tänavalt Börsi käigu ja Saiakangi kaudu, kord jälle tavalist teed mööda Nunna tänavat ja "Päevalehe" juurest mööda. Vanaeided, kes Saiakangi all lund rookisid, vahtisid mind vihaselt, nagu oleksid nad teadnud, et mul seal polnud midagi otsida ja et mu päristee käis hoopis mujalt. Aga kõik need teed viisid lõpuks siiski samasse kohta ja isegi samaks ajaks, kuigi üks tee võis olla teisest veidi pikem. Mis oleks juhtunud, kui ma ühel päeval oleksin läinud hoopis vastupidises suunas ja jätnud kooli minemata? Ma ei tea. Aga ma ei

usu, et see lõpuks oleks midagi oluliselt muutnud. Muidugi ei eita ma vaba tahet, aga enamasti näib see ainult pilkeks olevat pakutud, nagu kõik ilusad teoreetilised võimalused, mida sõpradele soovitatakse. Vaba tahtega võime küll oma elupäevi lühendada, aga me ei saa neile minutitki lisada.)

"Kardan, et oleme mõlemad oma kohustused unarule jättnud," ütlesin nüüd ettevaatlikult, et mitte Bobbyt solvata.

Talle oli jook ilmselt mõjunud, ta polnud sellega nähtavasti tõesti harjunud. Ta käeliigutused olid räpakalt hoogsad ja ta hää l hoopis kõlavam kui varem.

"See ei tähenda midagi. Mul ei ole mingisuguseid kohustusi. Võin igal ajal jätta kõik siia paika ja minna."

"Ja miks te ei tee siis seda?"

Ta ei vastanud, vaatas äkki mujale, nagu poleks ta mind kuulnudki. Ja küsis siis: "Kas te tõesti ei tea mõnd probleemi?"

"Jah — kõrvaltoas ootab mind üks probleem. Pean nüüd sinna minema."

Ta näis tõesti veidi solvunud, kui ta ütles, et ta ei taha mind takistada, et ta palub vabandust, kui ta on mu kallist aega raisanud, ja nõnda edasi. Ja kui ma tegin ettepaneku, et ta kaasa tuleks — ettekäände selleks leiaks ta alati oma teenriülesannete tõttu, lõi ta ainult käega ja lahkus kiiresti hoopis teisest uksest.

See kõnelus ei oleks õieti tohtinud palju aega võtta, mulle oli see tundunud ainult mõneminutiline. Aga ometi näis kõrvaltoas kõik juba olevat lõppenud. Toolid olid nüüd tõstetud üles lauale, nii nagu restoranis, ja ma olin ust avades peaaegu ümber lükanud veeämbri, mille kohale kummardunud koristaja-vanaeit enese nüüd sirgeks ajas ja mulle üpris vihaselt otsa vaatas.

"Näete ju, et siia ei saa tulla!" ütles ta.

"Mind on kästud..." püüdsin ennast vabandada. "Siin pidi olema koosolek..."

"Kui te leiate siit mingi koosoleku, siis olge heaks," ütles ta tuntud kohanaiseirooniaga. "Ega minagi ei tee muud kui täidan käsku. Aga kui mind ei lasta oma tööd teha, siis ma võin ju minna."

Mul polnud mingit tahtmist teda pahandada, sama vähe kui ükskõik keda. Aga kui inimese olemasolu kedagi teist pahandab, siis ei saa sinna palju parata. Vaevalt siin isegi mingi vabandus oleks palju aidanud. Tõmbusin sellepärast sõna lausumata tagasi ja panin isegi ukse väga tasakesi kinni. Midagi naissoo vanadest eesõigustest võib ju neile jääda.

Kas mul oli kahju, et olin ilma jäänud kriminaalprobleemi lahendusest, et ma kunagi ei saanud teada, kes kustutas tule ja miks ta seda tegi? Ma ei saa eitada, et see mind teatud määral küll häiris. Mitte niipalju minu enda kui teiste pärast, kes seda oleksid teada tahtnud. Pealegi arvad paljud endal lausa õiguse olevat seda minult nõuda. On mõndagi, millest ilmajäämine meid palju rohkem häirib teiste kui iseenda pärast. Olgu see siis palgakõrgendus või ainult pilet jalgpallivõistlusele.

Oli see nüüd tingitud mu sattumisest köögipoolele või ka ainult üksijäämisest, aga ma tundsin ärkavat väikest mäsumeelsust. Ma ei hoolinud sel hetkel eriti palju sellest, mis mulle siin majas oli lubatud või mis kombekohane. Otsustasin kord talitada hoopis omapead. Minna kord vastupidist teed igahommikusele kooliteekonnale ja vaadata, kuhu ma sel viisil välja jõuan.

Sel majal ei olevat köögisissekäiku, oli Bobby öelnud. Aga ma tahtsin seda ise näha.

*For each man kills the thing he loves,
Yet each man does not die.*

Oscar Wilde

Tean küll, et mu käitumine nüüdsest peale vajaks pike-mat põhjendust või vähemalt seletust. Niikaua kui olin läinud ainult sinna, kuhu mind viidi, võisin kõik süü endalt ära veeretada, nii nagu reisija laeval ei kanna vastutust laeva kursi eest. Kummatigi pean tunnistama, et ma seda selgitust ei saa anda, isegi mitte nüüd, kui mul on küllalt aega olnud selle üle järele mõelda. Olen ise väga hästi teadlik, et katse ennast vabandada sellega, et mu edaspidi-negi tee oli teatud määral ette määratud juba maja plaaniga, on väga nõrk vabandus. Ja ma näen selgesti lugeja umbusklikku naeratust. See on sama üleolevalt andestav kui Võipsi-ema naeratus, kui ma püüdsin seletada, et see oli kana, kes käis hernepeenra kallal ja jättis tühjad kaunad peenravahele maha. "Jajah, on ka kahejalgseid kanu..."

Enda üllatuseks ei sattunud ma kööki, vaid mingisse kitsasse esikusse, kust viis trepp nii alumisele kui ka ülemisele korrale. See oli must ja kitsas tagatrepp, sel polnud midagi ühist nende pidulikkude valgustatud treppidega, mida olin varem näinud. Kõrge kitsas aken vasakul oli ilma eesriideta, aga see oli kaetud ruudulise paberiga, nagu vanitoa aknad vanades majades. Paremal oli poolavatud uks, mis liikus, nagu oleks sealt keegi hiljaaegu rutuga läinud, aga see võis olla ka lihtsalt tuuletõmbest. Olen nii tüdinud pikkadest, külmadest ja hämaratest koridoridest, kus ma olen pidanud kaua ootama, aga ometi valisin just selle tee. Võimalik, et mind meelitas hele valgus, mis paistis koridori

teisest otsast ja mis peaaegu sarnanes päikesevalgusega. Ma ei mõelnud sellele, et see igal juhul ei võinud olla loomulik päike. Arvasin koguni kuulvat sealt kaugelt valguse suunast lindude vidinat. Ja kuigi ma ei imestanud selle üle, alateadvuses pidin siiski tundma selle nähtuse ebatõelisust.

Kas polnud ma kogu aeg olnud ooteelevuses, oodanud midagi ebaharilikku, midagi ebatõelist? Kas polnud see salajane ootus mõjutanud mind nii, et isegi kõik päris reaalsed elamused seni olid saanud mingi ebareaalsuse varjundi, kõige labasemad sõnad ja laused mingi vaevaltaimatava sügavuse? Ja see tunne, et sammud mingil kitsal rajakesel tõelisuse ja selle teise piiril, oli tekitanud selle kerge pööratustunde, mille annab teatav alkoholi hulk, mis nüristab inimese tasakaalumeele.

Koridor ei olnudki nii pikk kui see alguses oli tundunud. Võimalik, et see tundus pikemana selletõttu, et seintes ei olnud ühtki ust, et see oli kuidagi nagu üleliigne, arhitekti oskamatuses või hoolimatuses tingitud. Igatahes sai see ebaloomulik päikesevalgus peagi oma lahenduse — ebaloomulik ta nimelt oligi. Koridori lõpus oli nimelt samasugune esik kui eelminegi, vahest ainult veidi avaram, kust viis klaasuks keskmise avarusega, väga kõrgena tunduvasse saali. Mitte ainult uks, vaid kogu vahesein oli klaasist, ja sealt tuli ka see valgus, mida alguses olin pidanud päikesevalguseks, mis aga tegelikult tuli neonlampidest. Mulje elavast valgusest oli sellega olnud petlik, valgus siin oli sama surnud, kui mitte veelgi rohkem surnud kui see oli olnud teistes ruumides.

Ma ei olnud eksinud ka linnulaulu suhtes. Uks saali oli nimelt avatud ja sealt see laul kostiski. Suures traatpuuris, sellises, nagu võib näha zoologiamuuseumides, oli vähemalt paarkümmend lindu, erinevad nii suuruse, värvi ja liigi

poolest, ja ometi nii sarnased, nagu kõik vangid üksteisega sarnanevad. Kuigi pidi olema südaöö, olid nad väga erksad, hüppasid õrrelt õrrele ja oksalt oksale (kuivanud, surnud puu luukerepaljaste okstega) ja vidistasid sellise rõõmuga, nagu oleks suvistepüha hommik. Kunstlik valgus oli neid siiski petta suutnud, nende ajaarvamise segamini ajanud, neid harilikust veelgi rohkem erutanud.

Otse linnupuuri vastas oli suur uks või pigemini väike portaal, mis hoopiski ei sobinud siia kurbkainesse ruumi. See sarnanes pigemini kirikuuksega — tumedast, raskest puust, nikerdustega ja metallist kaunistustega. Valges õlivärviga kaetud seinas tundus ta rohkem selle najale asetatud kui tõeline uks, mis viis kuhugi.

Et see siiski oli tõeline uks, selles võisin kohe veenduda. Olin just läinud ukse juure, et seda lähemalt uurida, kui see ootamatult avanes. Tõmbusin instinktiivselt veidi kõrvale ja sellepärast ma ei näinud päris selgesti ruumi teisel pool. Võisin ainult näha hämarat, kollast, veidi värisevat valgust, mis meenutas kirikut. Võimalik, et mu mõtted viis kirikule ukse kuju, võib-olla aga veelgi rohkem seltskond, kes seal välja tuli.

Kuigi ma varem mitu korda olin kuulnud eelolevast laulatusest, olin siiski omajagu üllatunud. Esimesena väljus uksest nimelt pruutpaar — ma nägin neid alguses ainult poolest kehast saadik, nagu oleksid nad enne ukseni jõudmist trepist üles tulnud. Mõrsja, kellele mu tähelepanu koondus esiteks, ei olnud Bella, ei olnud seda kunagi olnud. Seda tütarlast nägin nimelt hoopis esimest korda. Ta oli väga noor, vaevalt seitseteist, võib-olla veelgi noorem. Palju kergem oleks olnud teda pidada leerilapseks. (Miks ma jälle mõtlen nelipühile, rohelistele pühadele?) Ta oli väikest kasvu, ta juuste heledat sära ei olnud juuksurid

veel hävitada ja asendada jõudnud, erutuspuna ta põskedes oli värske ja voogav. Ta oli nagu õis, mis keldrihämärupest valguse kätte jõudes lootusrikkalt puhkeb, aimamata, et see ei ole ehtne päikesevalgus. Aga kui ta oli ukseni jõudnud, nii et ma võisin näha ka ta keha, märkasin, et see oli moondunud viimasesse järku jõudnud rasedusest, et isegi mörsjakleidi ja looride kuuvalgeline kate seda varjata ei suutnud. Ja ta silmad olid tumedad, väsinud ja läiketa.

Ka peigmees oli keegi, keda ma enne ei olnud näinud. Tal oli punetav, jämedajooneline nägu, punakad juuksed ja väikesed, aariasinised seasilmad. Kui ta oli üles jõudnud, oli ta kasvanud peaaegu hiiglaseks — suur ja tüse, veidi kohmakas liigutustes, frakk ta seljas tundus vägisi ta tõrk-satele õlgadele riputatud. Ta näoilmes väljendus eriline nürimeelne pahatahtlikkus, mis on omane purjus vanameestele, kuigi ta ise ei võinud olla rohkem kui kolmeküm-nendais aastates. Lapselikult õrna mörjsa kõrval tundus ta kiviaja-inimesena, kes oli oma naise röövinud, ja sellest tundest ei saanud ma lahti ka siis, kui nad ukse vahele seisma jäid ja suudlesid. Eriti jäid mul meele ta käed — suured, alati veidi konksus sõrmedega ja lühikesevõitu varrukaist väljaulatuvate karvaste randmetega. Kõik kokku tundus kuidagi vägivaldne ja loomuvastane. (Tean väga hästi, et see on ainult minu isiklik mulje, et kõik teised just selle olukorra leidsid olevat loomuliku ja legaalse.)

Nende kannul tuli kaks väikest jalul vankuvat tütarlast valgetes kleitides ja hirmunud nägudega. Nad käisid nagu unes, aga ometi nii kindlalt, nagu oleks keegi teine nende jalgu sammudeks seadnud. Siis järgnes pulmaseltskond, mis oli juba värvikam ja mitmekesisem, ja nüüd tunglesid nad noorpaari ümber, et pääseda neile õnne soovima. Aga siis

nägin ka üht tuttavat — see oli pastor Roth. Ta oli veidi tagasi tõmbunud, et oma nägu ja paljast pealage taskurätikuga kuivatada, ja kui ta äkki nägi mind, heitis ta mulle väljaviskava pilgu. Ma ei hoolinud sellest — kui mul oli keelatud siin viibida, siis võis ta tulla ja seda mulle öelda. Miks ma alati pean väljaviskamist juba teiste silmist lugema? Aga nüüd juhtus midagi, mis ei võimaldanud kellelegi minu juuresolekuga tegelda.

Peigmees nähtavasti oli tüdinud sellest tunglevast rahvahulgast ja nende õnnesoovisõnadest, mis ta õnnele midagi juure ei lisanud. Äkki tõstis ta mõrsja nagu väikese lapse üles oma pea kohale ja oma laiade, brutaalsete õlgadega murdis ta rahvahulgast läbi — kuigi ta seejuures möödus minust vähemalt ühe meetri kauguselt, tundsin siiski ta jõudu, nagu oleks ta mullegi külge tõuganud, ja ma astusin selle mõjul sammu tagasi, otse linnupuuri kõrvale. Siis panin tähele, kuidas mõrsja, kes jällegi peigmehe kõrval põrandal seisis, üksisilmi minu poole vaatas. Ta värises üleni, nii nagu kuuvalgus teinekord hallaööl väriseb, ja ma arvasin alguses, et see oli peigmehe tugevate käsivarte elektriseerivast jõust. Aga ta näole langes ehmatuse valge vari, ta silmad muutusid hirmust veelgi tuhmimaks, roosa õhetus oli hoopis kadunud ta põskedest. Mul oli ebamugav seista selle pilgu ees, aga ometi ei julgenud ma ennast liigutada. Mul oli tunne, et ta on ainus, kes mind praegu näeb, aga kui ma ennast liigutan, siis näevad mind teisedki.

Ta ütles midagi, mida ma alguses ei mõistnud, kuigi kuulsin. Ma ei mõistnud seda enne, kui olin jõudnud meele tuletada, kus ja millal ma varem olin sellest kuulnud. Ka sõnad on teinekord nagu mingi meloodia, me tunneme nad ära, aga me ei mõista neile mingit nime anda, kuni kõik, mis sellega ühenduses, ei ole meile täiesti selgeks saanud.

(Näiteks üks suveõhtu Skansenis, käsi valges kindas, mis silitab virsikpehmet lõuga, ja silmade magusvaluline pilk.)

Siis taipasin, et ta ei vaadanud mind, et ta mind tõenäoliselt kunagi ei näinud, vaid et ta pilk oli suunatud linnupuurile mu seljataga. Linnud olid selle uue sündmuse tõttu veel enam erutatud ja nende laulutrillerdused olid muutunud lausa hirmukisaks.

"Linnud!" ütles mõrjsa ainult. Ta hääli oli madal ja kähe, nagu poleks tal rohkem jõudu. "Ma ei taha enam! Ma ei taha enam! ... Aita mind ometi! Aita mind!"

"Ära ole rumal!" ütles peigmees. Tal oli sügav, aga veidi artikuleerimata tarzanihääli. "Ära ole rumal! Kannata nüüd veel natuke!"

Aga ta julgustussõnad ei aidanud. Mõrjsa pöördus ta poole, tõstis käed tuge otsides ta õlgadele, aga vajus siis minestanult kokku.

Ei tekkinud üldse nimetamisväärsset segadust, nagu oleks võinud arvata. Appiruttamise asemel tõmbus seltskond isegi veidi tagasi. Ainult pastor Roth lähenes aeglaselt ja nagu kartlikult. Kuid siis tuli juba arst — ta tuli kustki mujalt, seltskonnas teda ei olnud varem märgata. Ta lahtise valge kitli hõlmad lehvisid ja ta kingad kriuksusid igal sammul. Teda olin ma kindlasti varem näinud, aga ma ei viitsinud praegu mõtlema hakata, kus see võis olla. Robustse sõbralikkusega tõukas ta pastori kõrvale.

"Jäta nüüd, armas vend! Sina oled oma osa mänginud, nüüd on minu etteaste."

"Kas tõesti on juba nii kaugel? Miks seda minule ei räägitud?"

"Kas see oleks midagi muutnud?"

"Ma ei räägi sellepärast, et midagi muuta."

"Siis võid olla rahul, kõik läheb oma ettemääratud rada,

vahel kiiremini, vahel aeglasemalt. Öeldakse küll, et loodus ei salli hüppeid, aga mõnikord juhtub seda siiski.”

”Sel, mis on ebaloomulik, ei peaks olema midagi tegemist loodusega.”

”Olgu nüüd, meil ei ole praegu aega vaielda. Ma usun, see oli ehmatuse süü. Mis linnud need on?”

Hele tütarlapsehääl seletas:

”Me toome nad talveks tuppa sooja . . .”

”Seda te ei peaks tegema,” kõlas jälle pastor Rothi pahane hääl. ”See on Jumala armunõu vastu. Ilma tema tahtmata ei tohi ükski varblane katuselt kukkumisest pääseda.”

Aga juba olid sanitarid kandraamiga kohale jõudnud ja mõrsja kanti välja. Arst jäi uksele seisma ja tõrjus tagasi pastor Rothi.

”Mine nüüd! Tead küll, et sind on praegu hoopis teises kohas vaja.”

Aeglaselt, tõsiste nägudega nagu matuselised, hakkas seltskond liikuma vastassuunas, omavahel surutud häälel rääkides. Ainult peigmees seisis veel ja vaatas juhmi näoga klaasukse poole, mille läbi võis näha, kuidas kandraam mõrsjaga koridoris kaugenes. Viimasena kustusid arsti kriuksuvad sammud. Siis pöördus temagi ja läks pulmaseltskonna järele, suure valge taskurätikuga silmi pühkides.

Mõlemad väikesed tütarlapsed olid tulnud linnupuuri juure ja alustasid lindudega juttu oma erilises laste- ja linnukeele segus. Aga siis tuli pastor Roth äkki pikkade sammudega, haaras neil mõlemal käest kinni ja pooliti vedas nad endaga kaasa.

”See on igasuguse sündsustunde vastu!” torises ta. ”Ma ei saa aru, kus on vanemate silmad! Need ei ole pealegi meie maa linnud!”

*Though you forget the way to the Temple,
There is one who remembers the way to your door:
Life you may evade, but Death you shall not.
You shall not deny the Stranger.*

T. S. Eliot

Olin jällegi üks. Isegi linnud mu seljataga puuris olid vaikinud, nagu oleks see viimane erutus neid lõplikult väsitanud.

Ma tarvitasin just sõna "lõplikult". See tuli nagu iseene-sest, esile kutsutud sellest erilisest lõplikkustundest, mis mind oli vallutanud. Seda kirjeldada saab ainult üsna kaudselt, kõik võimalikud võrdlused on hoopis teiselt pinnalt, moonutatud ja lamedad nagu varjud. Tundsin, et midagi oli paratamatult möödas, lõppenud. Aga see ei olnud kevad või pühapäev, mis vähemalt teatud mõttes uuesti kordub.

Ei saa öelda, et oleksin tundnud sellest eriti kahju. Oli ainult kerge tühjustunne, nii nagu pärast sooritatud eksamit või valmissaanud tööd, kui oodatud rõõm või kergendustunne jääb tulemata. Kui kõik need, kes sind kogu aeg töö juurest on katsunud eemale kiskuda, nüüd äkki on kadunud, kui sul lõpuks on nende jaoks aega ja ka tarvidus.

Mul ei olnud korraga enam kuhugi minna. Pulmaseltskonnale järele minna ei tulnud mul mõttessegi. Ma ei oleks ka osanud täpselt öelda, missugusest uksest nad olid läinud — seal oli kolm kõrvuti asetsevat ust, kõik ühteviisi valged ja suletud. Teises seinas ei näinud ma nüüd ühtki ust, kuigi ma teadsin, et see peab seal leiduma, aga see oli tõenäoliselt nii peidetud ja seinaga ühte värvi, et seda ainult asjassepühendatud võisid leida. Ja ma ei tahtnud ka

minna uksest, kust pulmaseltskond oli välja tulnud, pealegi arvasin päris kindlasti teadvat, et see nüüd oli jälle lukku pandud. See uks ei olnud tõenäoliselt üldse sisseminekuks, vaid ainult väljatulekuks, ja tõeline sissekäik laulatuskabelisse pidi olema kuski mujal, arvatavasti alumisel korral.

Jäi üle võimalus minna tagasi mööda seda pikka, igavat koridori, kus nüüd tundus teravat desinfektsioonilõhna nagu haiglakoridoris. Astusin isegi mõned sammud selle määrdinud kivipõrandal, aga ülepääsmatu vastikustunne sundis mind tagasi pöörduma. Linnupuuri kõrval leidsin väikese ukse, mis viis ainult pimedasse kapitaolisse ruumi, mis lõhnas musta pesu ja tööriiete järele. Mul oli isegi veidi piinlik, et ma selle ukse olin avanud, ja ma sulgesin ta jälle kiiresti. Vaatasin isegi ringi, et kas keegi mind juhtumisi ei näinud.

Siis imestasin isegi, miks mul seni ei olnud mõttesse tulnud lihtsalt trepist üles minna. Kuid see mõte on vist üldse inimesele võõras — ainult kassid ja filmikurjategijad põgenevad alati ülespoole, kuni nad lõpuks sealgi lõksu satuvad. Rohkem kui kolm võimalust ei ole meile antud.

See oli suur lai kivitrepp, mis viis nii alumisele kui ka ülemisele korrale. Kuid ma polnud siiski kindel, kas ma allapoole minnes ei satu hoopis keldrisse, ja seepärast otsustasin ülemise korra kasuks. Ainult see asjaolu, et trepiastmed viisid täielikku pimedusse, pani mind hetkeks kahtlema. See ei olnud midagi, mida oleks võinud otsekohe hirmuks nimetada, ainult mingi ebamugav teadmatustunne, segatud siiski ka kerge uudishimukihelusega.

Läksin trepist üles. Sammude kaja selles ääretus vaikuses (vaikus nagu Kolesuures Koobasmaas — kahjuks on seda võrdlust juba varem kulutatud, aga see ei vähenda selle väikese kollasekaanelise raamatu tähtsust, mis mu lapse-

põlve unenägude piiri ka ärkvelolekule laiendas) häiris mind veidi, katsusin astuda nii tasa kui võimalik. Seegi on üks harjumusi vanast-vanast ajast.

Kui jõudsin järgmisele korrale, ei olnud seal siiski nii lõplikult pime, kui ma alguses olin arvanud, sest aknad olid eesriieteta, ja kuigi nad avanesid hoovi poole ja vastu müüri, pääses neist siiski niipalju valgust sisse, et ma ei joosnud otse peaga vastu seina. Pealegi olin jõudnud pimedusega juba harjuda. Igatahes võisin niipalju märgata, et sinne eesruum ei olnud nii lage ja kõle kui alumisel korral, et siin oli mõnevõrra mööbleid, ja sammude sumbumisest võisin järeldada, et siin oli vaip põrandal.

Siis hakkasin kuulma mingit häält, esialgu kuuldus see lihtsalt nagu mingi ebamäärane undamine, nagu kauge udusireen. Siis aga muutus see selgemaks, valjemaks ja sarnanes üha rohkem muusikaga. Kuulsin oreli tumedat, rahulikku pörinat ja üsna vaikselt hakkas sellega kaasa helisema flöödi kõrge, abstraktne hää. Tean, et on labane tuua võrdluseks sfääride muusikat, aga see tuli mul paraku meele. Nagu põgenedes sellest mõttest hakkasin otsima muusikale mingit mõistlikku seletust, ja ma ei teadnud muud paremat, kui et see tuli alumiselt korralt, sellest ruumist, mida ma olen nimetanud kabeliks ja kus oli toimunud laulatus. Igatahes mõjus see mulle kuidagi julgustavalt, võiks öelda, et muutusin peaaegu rõõmsaks — nii nagu olin tundnud seda alguses, kui olin hakanud kuulma muusikat tänaval.

Kuigi ruum ei olnud päris kottpime, olid seinad siiski nähtamatud ja isegi aimamatud, nagu oleks pimedus just seinte ümber tihedam. Liikusin sellepärast ettevaatuse mõttes käsi ees hoides. Mu käed ei pörrganud aga mitte kindla seina vastu, vaid takerdusid pehmesse riidesse. See ei olnud

riidega kaetud sein, see tundus olevat mingi eesriie, sest see andis järele ja hakkas kergelt lainetama. See eesriie pidi iga-tahes olema väga suur ja moodustas nagu poolkaare, sest käisin tükk aega piki eesriiet ilma mingit ava leidmata. Viimaks sattus mulle kätte umbes väikese sõrme jämedune punutud nõör, ja kui ma sellest tõmbasin, avanes eeriie väga kergesti ja peaaegu hääletult.

Eesriie või vaheriie, ma ei tea praegugi, kuidas seda nime-tada. Mida rohkem ma selle üle järele mõtlen, seda raskem on mul leida seletusi ja definitsioone selle öö sündmuste ja elamuste jaoks. Mida lähemale ma neid pilte katsun tuua, et neid uuesti näha ja kirjeldada, seda ähmasemaks ja sõnul tabamatumaks nad muutuvad. Eesriie või vaheriie — see võib ju tunduda lihtsalt sõnade närimisena, ja ometi aiman, et sel on väga suur tähendus.

Eesriie (vaheriie) ei avanenud mitte täiesti. Aga mulle jätkus sellest, kui ma sealt läbi pääsesin. Ruum teisel pool oli valgustatud, kuigi mitte heledasti, siis ometi küllalt meelitavalt mu senise pimedusega võrreldes.

See oli suur, kõrge ja süngevõitu ruum võlvitud laega, kust rippus alla raske kroonlühter. Aga ükski küünal kroon-lühtris ei põlenud. Valgus tundus tulevat kustki altpoolt ja viskas varje ülespoole. Nii võis isegi mulje võlvitud laest olla ainult petlik valguse efekt. Ma ei astunud nimelt ruumi, vaid rõdule, mis ringikujuliselt palistas ruumi en-nast, nii et see tundus kaevuna või tsisternina. Rõdu ise oli võrdlemisi lai, nii et ruumi keskmine, sügavam osa ei olnud eriti suur võrreldes selle üldmõõtudega.

Kuid mu esimene mulje, mis laskis seda keskmist osa "kaevuks" nimetada, oli ekslik. Seda nägin kohe, kui olin läinud rõdu ääreni, mida piiras madal balustraad, nii madal, et sellele ei saanud isegi käsi toetada. Rõdu kõrgus pöran-

dast võis olla kõige rohkem paar meetrit, kui sedagi. Selles oli nähtavasti süüdi see petlik hämaruse ja valguse mäng, mis oli alguses lasknud tunduda kõik hoopis kõrgemana ja kättesaamatumana. Nüüdki ei saanud ma öelda, et oleksin kogu ruumi selgesti näinud. Mu kirjeldus peab jääma vägagi poolikuks ja suurest laastust lööduks.

Keset ruumi seisis katafalk ja sellel avatud puusärk. Selle musta värvi hallikas toon laskis seda paista veelgi raskemana ja süngemana. Mõlemal pool katafalki seisis kõrged küünlajalad põlevate küünaldega. Küünlaid oli seitse kummalgi pool ja nende valgusest jätkus, et surnu nägu heledasti valgustada. Võib-olla just selle elava valguse mõjul tundus mulle see nägu hoopis elavamana kui mõnedki elavate näod, mida olin õhtu jooksul näinud. Alguses tundus see nägu isegi kuidagi tuttav, aga ma teadsin samal ajal, et ma seda inimest kunagi polnud näinud. Vähemalt mitte surnuna, lisaksin ettevaatuse pärast. Elava inimese nägu on palju raskem meeles pidada, sest see on alati liikuv ja muutlik, mispärast ka kaks pilti ühest ja samast inimesest ei ole kunagi päris sarnased. See oli tugev, kandiline nägu, siledaks raseeritud ja ilma kortsudeta, eriti torkas mul silma ta kõrge lauba peaaegu poleeritud siledus. Ma oleksin isegi võinud öelda, et tal olid hallid silmad, kui need poleks olnud suletud. Ja kui ma ütlesin (võimalik, et ma pole seda veel öelnud), et see oli vanamehe nägu, siis eeskätt sellepärast, et ta juuksed olid hõbevalged, aga ka mingi erilise kindla tunde mõjul, mis mulle ütles, et ta oli täpselt 76 aastat vana.

(Augustinus oli 76 aastat vana, kui ta suri, nii lugesin "Ristikoguduse ajaloost". Ja üks mu sugulane väitis, et talle on ennustatud, et ta saab 76 aastat vanaks. Ta suri tegelikult palju varem, vaevalt 50-aastasena. Mulle endalegi on

kaua aega tundunud, et ma saan 76 aastat vanaks, aga see on tõenäoliselt sama petlik iseennustus — ma ei tea kedagi oma suguvõsas, kes oleks nii vanaks saanud.)

Nüüd võisin ka näha, et valgus neist elavaist küünaldest oli ainus valgus kogu ruumis. Ja kui ma ütlesin, et see oli elav valgus, siis ei tähenda see veel, et küünlatuled oleksid liikunud — tegelikult põlesid nad ühtlaselt ja liikumatult, polnud vähematki tuuleõhku. Ometi ei see ega ka sügav vaikus ei meenutanud niipalju surma kui ainult rahu.

Ruumis oli neli elavat inimest. Kummalgi pool katafalki seisis kaks sõdurit auvalves, sedapuhku olid need maaväelased sammalrohelistes mundrites, mille värv täpselt ei ühtinud ühegi sõjaväe värviga, mida seni olin näinud. Neil olid kiivrid peas, aga nad olid relvastamata. Ja nad näisid omavahel nii sarnased, et neid oleks võinud pidada mitte ainult vendadeks, vaid nelikuteks. See oli selline nägu, mis ilmub, kui kümme erinevat näopilti kokku kopeerida üheks "keskmiseks" näoks. Ja nagu kord varem, pidin ka nüüd nentima, et ilu mõiste on palju lähemas ühenduses keskmisega kui äärmusega. Mis muidugi ei tähenda, et keskmine iseenesest oleks sama, mis tavaline.

Seisin seal, usaldamata ennast liigutada, et mitte seda sügavat rahu segada. Tagantjärele võib selline suur arvamine iseendast tunduda küll naeruväärsena — nagu oleks mina üldse olnud suuteline seda rahu segama. Et ma nii paigal seistes ei võinud näha üksikasju küllaldase selgusega, on loomulik. Me teame ju, kui palju maailma nägu muutub, kui me selles liigume, ja kuidas asjad meile teisest küljest vaadates hoopis uutena paistavad. Rääkimata sellest, kuidas pilt meie kaasinimesest oma sügavuse saab alles ajas edasi liikudes. (See, nagu palju muudki, saaks kindlasti veel hoo-

pis õigema näo, kui meil oleks võimalik ajas liikuda edasitagasi nagu ruumiski.)

Rõdu vastaspoolsest küljest viisid trepiastmed alla — see oli ka minu nähes ainus võimalus sinna pääseda, sest ma ei näinud ühtki ust. Kuigi pean tunnistama, et mind sel puhul üldse ei kiusanud küsimus, kuidas siia ruumi sisse pääseda. Kui ma oma silmadega otsisin ust, siis mõttega siit välja või edasi pääseda, ja ma olin samaaegselt pettunud ja ka rahuldatud, kui seda võimalust ei olnud, ja ma leidsin, et olin tõepoolest jõudnud selle maja viimasesse ruumi.

Nii nagu Kelleri Rohelist Heinrichi ta lapsepõlves vaevas blasfeemiline tung just õhtupalve või jumalateenistuse ajal, nii kiusas mind kogu aeg katafalki nähes kujutlus varem nähtud pulmavoodist. (Seetõttu on teatav joon pastor Rothi juures mulle nüüd hiljem rohkem mõistetav, kuigi ma ikka veel kahtlen, kas ta selleski oli aus. Seda kahtlust kinnitab nimelt ta sallimatus, mis on eelmise komponendiga täielikus vastuolus.) Katafalgi asend ja ka üldkuju, eriti seda varjav baldahhiin, võisid kergesti tekitada selle mulje. Ainult värvid olid erinevad — roosa asemel must, valge asemel hõbehall. Kuid mul oli tunne, et teistsuguses valguses, näiteks hommikuses päikesevalguses, siingi võisid puhkeda hoopis teised värvid, nii nagu meie keldris hoitud amarüllis lihavõttemommikul oma tulevärviliste õitega lõi leekima.

Vasakus seinas oli ka laud, mis vastas umbes tualettlauale magamistoas, ja sellel küünlajalg küünaldega, aga need olid süütamata. Laual oli avatud raamat, mida aga keegi ammu polnud lugenud, sest kõik arvasid teadvat, mis seal raamatus seisab. Laua kohal oli midagi raamitud, kas pilt või peegel, ei saanud ma teada, sest see oli musta riidega kaetud. Sellest kummaldi pool olid mõõgad, mille terad kollakalt

helkisid — need olid ainsad helkivad esemed kogu ruumis, sest ka sõdurite kiivrid ja nõöbid olid tuhmid.

Sealt tõmbas miski mu pilgu vastasseinale, selle kõrge-male osale, mis asus juba rõdust kõrgemal. Mul oli tunne, nagu oleks seal midagi liikunud. Aga kui mu pilk oli jõud-nud seal asetsevale vapi, mis tõenäoliselt ka oli olnud kae-tud musta looriga, mis aga nüüd oli alla langenud ja ainult üht nurka pidi rippus, ei liikunud seal enam midagi. Või-malik, et see oli olnud musta katte langemine, mida ma silmanurgast olin näinud, võimalik ka, et see juba ammu varem oli langenud. Igatahes mõjus selle vapi nägemine minusse kuidagi šokeerivalt, vahest küll ainult selletõttu, et selle tugev värviskaala oli nii teravas kontrastis ruumi musthalli rahuga. Vapi ülemine osa oli punane ja sellel pu-nasel põhjal oli valge hunt.

(“Valgekihv” — mõtlesin ma alguses. Kas see polnud samal kevadel, kui amarülliski oli öitsema hakanud? Ei, see oli hiljem, vähemalt aasta, kui mitte kaks hiljem. Siis tuli mul meele “Stepihunt” — ja see äratundmine läbistas mind nagu elektrilöök. Miks olin kogu aeg tundnud, et olen nagu keelatud pinnal, keelatud majas, et see pole õieti mitte mina, kel on õigus siin olla? Kas see polnudki äkki lahendus — et olin tegelikult Hermann Hesse ja tema Stepihundi majas “Ainult hulludele”? . . . Olen sellele hiljemgi mõelnud, roh-kem kui üks kord, ja ma olen lõpuks rahunenud. Muidu ei oleks ma ju seda lugu kunagi kirja pannud. Ma ei või mui-dugi mitte kinnitada, et see siiski ei ole sama maja, aga ma olen nüüd kindel, et me ei tulnud sisse samast uksest, et me ei liikunud samas suunas, pigemini hoopis vastassuunas, nagu olid vastupidised ka meie eesmärgid. Ja ma ei ole isegi kindel, kas me nii vastassuunas liikudes üldse kohtasime, sest seda episoodi viimases ruumis ma ei saa enam nimetada

kohtamiseks. See hunt oli siiski ainult vapiloom, stiliseeritud kuju, ja sellisena üsna juhuslik.)

See nägemus üksi jõudis mind siis juba küllalt masendada, nii et vapi alumine osa lisas küll veel häbi-, mitte aga masendustunnet. Seal oli nimelt sinisel põhjal kaks loomulikes värvides tervitavat kätt, nii nagu vanadel piltpostkaartidel, ja neid ümbritses kirev lillepärg. Lõikav kontrast nende kahe vahel oli nii piinlik, et ma hetkeks silmad sulgesin ja siis pea kõrvale pöörasin, et seda mitte enam näha.

Olen kindel, et sulgesin silmad piinlikkus- ja häbitundest — peapööritus ja nõrkus järgnesid sellele hiljem. Kui ma nüüd neid ridu kirjutan, on mul isegi natuke raske mõista selle masenduse sügavust. Veel vähem suudan seletada selle põhjust. Aga siis tundus mulle korra, nagu oleks mitte ainult selle ruumi pörand avanenud, vaid nagu oleks kogu maja hakanud kuhugi vajuma. Ja nagu oleks samal ajal kellegi nähtamatu nägu mulle vastu irvitanud, üleolevalt ja kurjalt. See oli irvitus ilma näota, aga inimese, mitte muinasjutu-kassi oma. Tundsin, nagu oleksin ka puhtfüüsiliselt kokku kuivanud, kääbuseks muutunud, kes ei ulata isegi endast kõrgemale nägema. Ja ma olin korraga üksi, nii üksi nagu ma kunagi pole olnud, sest mul polnud enam seltsi isegi neist, keda eemalt nägin — sest et ma häbi pärast ei julgenud neid näha. Mul ei olnud seltsi ka neist, keda olin ise endale seltsiks välja mõelnud, sest ma teadsin nii piinliku selgusega, et neid ei olnud. Või kui nad oleksid olnud tõelised, siis poleks nad minust tahtnud midagi teada, nii palju suuremad ja tähtsamad olid ka kõige tähtsusetumad neist võrreldes minu endaga.

Mul ei olnud seejuures siiski kunagi tunnet, et ma kukun. Vastupidi, kõik mu ümber tundus kukkuvat, varisevat, mina aga jäin paigale. Aga ma võisin samal ajal tähele pan-

na, et see midagi ei muutnud, et hirm oli täpselt samasugune ja sama suur. Ei ole olulist vahet, kas hukkub maailm meie ümber või meie ise. Lõpp on igal juhul lõpp.

Selles pimeduses, mis mõnevõrra sarnanes pimedusega pildigaleriis, mis aga sellest oli palju sügavam, masendavam ja lõplikum, sest see oli minus eneses ja sellega mulle palju lähemal, tundsin millegi lähedust, millest ma alles nüüd olen hakanud arvama, et see oli surm. Siis ma ei tulnud sellele mõttele, mul oli üldse raske sellest tühjusest mingi mõttega kinni haarata. Igatahes oli see midagi uut, tundmatut, ja kuigi ma olen alati tundnud hirmu kõige uue ja tundmatu ees, isegi siis, kui see oli aimamisi meeldiv, siis tundus see hirm nüüd suurem kui kõigi varasemate hirmude summa. See oli hirm, mis ei pannud liikmeid võbisema, see oli külm ja tarretav hirm. See oli millegi lõpp, ja sel hetkel tundus mulle, et see oli kõige lõpp.

Kui raske on kujutella surma lõplikkust! Alati, kui ta varem minust on möödunud, viies ära selle ja teise, on see tundunud uskumatuna ja võimatuna. Kuski teadvuse taga kestab elu edasi, eriti tugevasti unenägudes. Nii on aegamööda võimalik isegi harjuda sellega, harjuda surmaga, millest siiski kuski sügavamal tunned, et see ei ole täielik. Et miski ega keegi ei sure täiesti.

Esmakordselt tundsin nüüd, kuidas minust möödus surm, mis oli lõplik ja täielik. Ja imelik, et see surm ei tundunud siiski tühjusena, kuristikuna, vaid pigemini sellest kuristikust kerkiva hiigelsuure ja hävimatu massiivina. Hiiglaslik must massiiv, külm ja igavene (kõik liigub maailmas absoluutse nulli poole), nagu tohutu graniidiblokk, mis hauale veeretatud, hauasammas surmale endale, aga mitte tema mälestuseks, vaid tema igavese kestvuse auks.

Tean nüüd, et sel tundel polnud midagi ühist pildiga,

mis ma just enne seda olin näinud, et see oli juhuslik kokkusattumine, aga päriselt ei saa ma sellest kunagi lahti, et üks pilt kutsub esile mälestuse teisest. Mul ei ole aga praegu ei aega ega tahtmist selle lähema selgitamisega vaeva näha.

Mis ma selle katastroofi puhul tegin, oli instinktiivne ja seetõttu loomulik — nii on talitanud ja talitavad kõik samas olukorras. Katsusin näha, suunata pilku millelegi, hoida sellest kinni, nii nagu me kukkumise puhul püüame millestki kätega kinni haarata ja hoida. Otsisin mingit kindlat punkti, kahe kokkujooksva joone lõikepunkti (nii nagu punkti kujutatakse ka geomeetrias). Kaks lõikuvat joont — kust leida neid? Kuski siin ruumis pidi ometi leiduma kaks joont, mis lõikusid, või kui ma ei leidnud neid mujalt, võisin moodustada need oma kätest, sõrmedest, või ka ainult kujutella diagonaalidest põrandal või seintel. (See ei ole ainult ajalooline traditsioon, mis on loonud ristikuju, me kohtame risti mitte ainult kirikus, vaid ka näiteks nii ratsionaalsete esemete nagu optiliste riistade juures.)

Siis oli see kõik möödas, niisama äkki, nagu see oli tulnud. Midagi ei paistnud alguses olevat muutunud. Küünlatuled olid sama liikumatud nagu sõduridki. Surnu lamas seal oma endises olekus, ainult ta nagu ei näinud ma enam nii selgesti nagu olin näinud — või arvanud nägevat — varem. Kõik näis olevat muutunud udusemaks ja kuidagi abstraktsemaks. Midagi tundus siiski olevat põhjalikult muutunud. See oli tunne, nagu oleksid parem ja vasak äkki oma kohad vahetanud, aga ka mitte päriselt.

Kui ühel esemel oleks võimalik hüpata meie kolmemõõtmelisest maailmast neljadimensioonilisse, võiks näiteks parema käe kinnas muutuda vasaku käe kindaks. Kas see tähendab, et ma olin vahepeal viibinud neljadimensioonilises ruumis? Tõrjusin selle mõtte juba siis kui naeruväärse kohe

tagasi. Ükskõik, milline võis olla lahendus, nii lihtne ja nii fantastiline ta ei olnud. Ma ei saa isegi uskuda, et on võimalik ajas tagasi liikuda, nii nagu J. W. Dunne seda püüab tõestada. Aeg võib muuta tempot — see tähendab, meie tempo ajas võib muutuda —, aga liikumise suund jääb endiseks. Ma tundsin kogu aeg seda liikumist ja teadsin, et mul korraiski polnud võimalik tagasi minna ja midagi parandada või midagi mahaunustatut ära tuua.

Pidin minema edasi. See ei tundunud enam võimatu nagu varem. Ja see ei tähendanud ka mitte tagasiminekut, kuigi ma pidin ümber pöörduma. Nägin kohe, et see ei olnud vana tee tagasi, sest ma ei näinud enda ees vaheriit, kust kaudu ma olin tulnud. Nägin enda ees ust, mis sarnanes mingi tagavaraväljapääsuga. Ja kärsitult, mõtlematult (ma ei oska ennast küllalt süüdistada) ei otsinud ma ühtki teist ust, kuigi sellel seisis:

VÕÕRASTELE SISSEKÄIK KEELATUD!

Lugupeetud proua!

Kõigepealt lubage tänada kõigi nende sõbralikkude ja tunnustavate sõnade eest Teie kirja sissejubatavas osas, mis — kuigi suunatud mu varasemale loomingule — rõõmustasid mind väga. Et sel rõõmul on oma kibe kõrvalmaitse, sinna pole midagi parata — missugune naine ei tunneks sedasama, kui talle kinnitatakse, et ta oma nooruses on väga ilus olnud. Ja tahaksin kinnitada ka siinsamas, et ma sugugi pahaks ei pane Teie kirja tervikuna ega ka selles leiduvaid küsimusi ja, nagu Te seda ise nimetate, kriitikat. Vastupidi, olen rõõmus, et Te üldse vaevaks võtsite sellele reageerida, ja seda pealegi täie tõsidusega ja kogu südamega.

Kui Te ütlete, et Teid ja tõenäoliselt ka paljusid teisi mu seniseid sõpru kurvastab mu allakäik, siis võin omalt poolt öelda sedasama. Olgu siiski lohutuseks teadmine, et see on asjade paratamatu käik kogu elavas looduses. Ei muutu keegi pidevalt ja igavesti suuremaks, tugevamaks ja ilusamaks, tõusule järgneb paratamatu langus, kasvule vanadus ja lõpuks surm. Ainult eluta esemed on mõnevõrra vastupidavamad, aga kas saame üht inimest või, julgen koguni öelda, loovat inimest soovida sellise surnud esemena — loomingu eelduseks on ju, et looja elaks.

See viimane väide võib Teile muidugi tunduda ainult keerutusena, kuigi Teie viisakustunne keelab Teid seda

lausa ütlemast, nii et Te jätate selle ütlemise neile mu sõpradele, kelle pabameele algallikaks ei ole mitte kurvastus, vaid rõõm. Tean, et tänapäeval ei kuulu vabandamine enam hea tooni juure, pealegi kui hea toon ise on tunnistanud millekski kahtlaseks. Lähaksin sellepärast kohe üle Teie kirja selle osa juure, millele Te vastust soovite. Kui ma selles vastuses mõnikord Teie kirja tsiteerin, siis mitte sellepärast, et kardan, et Te ise olete jõudnud juba selle üksikasjad unustada, vaid selleks, et samaaegselt vastata ka neile paljudele sõpradele, kes ei ole jõudnud või tahtnud kirjutada. Pealegi on mul põhjust Teie kirja eri osade mõningate vasturääkivuste põhjal arvata, et kuigi Te olete võtnud töökoorma ja vastutuse endale, siis on kirja kirjutamise mõtte ja isegi selle väljatöötamise taga seisnud kollektiiv — kas siis ainult perekonnaliikmeid või ka lähemaist tuttavaist.

Kui alustada kõige raskema ja õieti põhilise etteheitega, siis ei olevat Te selle raamatu mõttest aru saanud. Seda nii esitades olete väga viisakas, kuna Te vähemalt osaliselt võtate nagu süü endale, nagu puuduks Teil võime sellest aru saada. Järsemalt väljendades oleksite muidugi sama hästi võinud öelda, et sel raamatul puudub mõte, ja see oleks olnud vähemalt sama õige. Ma ei ole vahest otsekohene, kui ma nii alandlikult ise tunnustan oma töö mõttetust. Aga mingisugune lähtealus peab ju olema, millest välja minna. Muidu jõuame tavalise vaidluseni, kus üks ütleb "must" ja teine "valge". Ja kui keegi kolmas ütleb "hall", siis ei ole see mingi kompromiss, vaid hoopis kolmas seisukoht.

Nüüsiis oletame puhtmetoodiliselt, et raamatul puudub mõte ja sellepärast seda ei saagi leida. Aga kui ma nüüd omalt poolt küsin, mida Teie ja Teie sõbrad (ka minu sõbrad muidugi) selle "mõtte" all otsite? Et meil ei ole

võimalust pidada pikka kirjavahetust, võtan endale erandlikult vabaduse ise katsuda Teie eest vastata — võte, mis diskussiooni puhul on väga tavaline, mida ma aga ise ei taba tunnustada. Õigem olekski öelda, et ma katsun oletada, mida Te mõtlete. Kas seda, et raamatul peab olema mingi idee, tendents või õpetuseiva, mis on maitsva ilukirjandusliku koorukese sisse ära peidetud? Nüisuguseid õpetlikke lugusid on rahvas harrastanud juba ballist ajast peale, on pannud loomad inimlikult ja inimesed loomalikult käituma, on hoiatanud ja naeruvääristanud. Aga need lood, nagu Te isegi teate, on alati olnud väga lühikesed. Kirjutada mitmesajaleheküljeline raamat selleks, et propageerida ainult üht mõtet, olgugi suurt ja õilsat mõtet, on ikkagi nagu raiskamine. Kuigi see on saanud väga tavaliseks, nii et ma saan Teist aru, kui Te olete pettunud, kui Te seda üht suurt mõtet kätte ei leidnud. Muidu oleksite võib-olla leidnud sellest siiski mõningaid üsna väikesi mõtteid — kui autori subjektiivseid seisukohavõtte ühel või teisel puhul selle nimega nimetada —, mis nüüd suure ja koondava mõtte otsimisel hoopis märkamata jäid.

Aga nüüd olen teinud täpselt samuti kui Teiegi. Jah, olen Teie talitusviisi ajanud äärmuseni. Te lugesite siiski poole raamatust läbi, enne kui Te selle kohta sõna võtsite. Mina aga jätsin pooleli Teie lause ja ruttasin juba selle esimesele poolele vastama. Sest Teie jätkate sõna-sõnalt: "... ei saa aru Teie romaani mõttest, sest sellel puudub täiesti keskne probleem ja sündmustik, intriigist rääkimata, ja selle robkearvulistel tegelastel, kelle vöörapäraseid nimesid Teil endalgi tundub olevat raske meeles pidada, ei ole midagi ühist, mis neid seoks."

Ütlen nüüd kohe, et tegin selle pausi meelega. Mulle tundub nimelt, et selle lause algus ja lõpp Teie kirjas on

omavahel vastuolus. Ühe teose idee ja moodsa romaani kompositsioon on ju kaks hoopis ise asja. Ma ei saa nimelt uskuda, et Te tõepoolest arvate, et üks teos saab oma mõtte (s. t. õigustuse) sellega, et ta pakub ühe korralikult algusest lõpuni jutustatud loo, mis annab illusiooni, nagu oleks kõik tegelikkuses juhtunud. Ma ei taba nüüd sugugi väita, et seegi oleks kurjast, kui keegi tõepoolest on võtnud oma eesmärgiks ainult jutustada ühe loo, või kui tarvitada suuremaid sõnu, luua ühe maailma ainult enda näo järgi, nii nagu kunstnik maalib pildi ainult selle enda pärast, mitte aga selleks, et propageerida mingit ideed. Ma ütlesin koguni, et selline kirjandus ei ole kuidagi madalam nõndanimetatud ideekirjandusest. Aga sama vähe kui me saame nõuda, et iga autor peaks igasse raamatusse kätkema mingi õpetuse kuldse iva, sama vähe saame ka nõuda, et igaüks ja igas raamatus jutustaks ühe loo, mis on üles ehitatud teatavatele teoreetilistele nõuetele vastavalt kõigi kombekohaste sidemete ja sõlmedega. Te ütlete ju ka väga sõbralikult, et kindlasti usute, et ma oleksin sellega hakkama saanud. Ja imestate, miks ma seda siiski pole teinud. Vastus on väga lihtne: ma ei tahtnud.

Ei ole tõepoolest nii raske leida probleem ja sõlmida see ühe tegelase ümber, viia sealt nüidiotsad teiste tegelaste juure ja lõpuks kogu see nukuteater enam või vähem sujuvalt liikuma panna. Aga nüüd lubage ka minul küsida: mis oleks olnud selle mõte? Ideeliselt ei oleks midagi selgemaks saanud, sest romaani intriig oleks suurema tähelepanu endale tõmmanud. Ja kes võib kindel olla, et need nukud äkki täiesti omavoliliselt ei oleks liikuma hakanud eneste sise-
mise hääle järgi ja niitide hoidja koos endiga hoopis teisele teele vedanud. Rääkimata sellest, et see oleks olnud vale ja vägivald nii tegelaste kui ka autori vastu, kes oleks pidanud

jutustama loo, millest ta ise väga hästi teab, et seda kunagi pole juhtunud, vähemalt mitte nende inimestega.

Loodan, et see seletus ei mõju Teile liiga rabavalt, et Te nimelt ei usu, et kõik, mis raamatutes seisab, on tõesti juhtunud.

Võib-olla tulete nüüd vastuväitega, et kui mitte muud, siis oleks raamat sellega ikkagi muutunud palju loetavamaks. Sündmustik ja intriig oleksid lugeja huvi kogu aeg pingul hoidnud. Võimalik, aga maitset on siiski väga erinevad. Vabest olete isegi märganud, et loetavamad raamatud tänapäeval (ka varem, aga me armastame nii väga tarvitada sõna tänapäeval) ei ole tihti peale mitte ilukirjandus, s. o. korraliku sümmeetrilise arhitektuuriga romaanid, vaid reisikirjeldused ja mälestused, kus just see keskne intriig puudub. Miks mitte katsuda sedagi raamatut lugeda nagu üht omamoodi reisikirjeldust, kuigi see teekond sünnib väga piiratud alal. Te väidate nüüd vabest, et reisikirjeldused ja mälestused on midagi muud — need ei ole välja mõeldud, vaid tõesti sündinud. Isegi kui see oleks nii, ei tähenda see veel, et libtne luiskamine, mida Te romaani kujul mitte ainult soovitavaks, vaid isegi ainulubatavaks peate, sellel teisel kujul peaks olema karmilt keelatud. Ja kas pole Teiegi mitu korda pahandanud välismaalastele, kes on meie kodumaad oma silmade läbi näinud ja oma sõnadega kirjeldanud ning seejuures sellest hoopis vale pildi andnud. Mida me näeme, oleneb peaaegu samal määral meie silmadest kui fantaasiapildid sellest objektiivist, millega on varustatud meie vaimu camera obscura.

Kui nii lähtuda hüpoteesist, et see teos ei ole romaan, vaid reisikirjeldus, lepite vabest sellegagi, et tegelasi on nii palju, et autorilgi lähevad nende nimed segamini. Te kuulute nähtavasti nende õnnelike inimeste hulka, kel kunagi ei

teki raskusi nimedega, et Te igapäevases elus kunagi ei aja segamini inimeste nimesid, keda Te ainult kord või paar olete kobanud. Ühes teises kohas oma kirjas seate Teie realismi kirjanduses kõige kõrgemale — miks siis mitte leppida sellega, et raamatutki võib kobata inimesi täpselt samasugustes tingimustes kui elus, sama jubuslikult ja — vähemalt pealtnäha — sama mõttetult? Nõue, et kirjanduses tuleb ära lõigata kõik üleliigne, teos nudiks pügada nagu puu prantsuse aiakunstis (ehtsa prantsuse romaani ideaal), on ju stiliseerimine ja täielikus vastuolus realismiga. Et Te toote muu seas näiteks selle omapärase kunstinäituse minu raamatust, rõõmustab mind. See näitab ju, et Te sellest mõttetust rägust siiski olete leidnud mingi väikese mõtte. Kuigi ma ei taha siinkohal öelda, kas see on ka minu seisukoht või mitte.

Millegipärast muutub Teie kirja toon palju teravamaks, kui Te sellele raamatule hakkate ette heitma modernismi — moeabvismist, nagu Te seda nimetate. Ja eriti pahaselt avaldate kahtlust, et see modernism olevat pärit vöörast kirjandusest. Te tarvitate ka sõna "dekadentne" ja puudub ainult sõna "formalistlik", et võiksid tekkida kõige ebameeldivamad assotsiatsioonid. Te nimetate isegi nimesid, keda peate selle haiguse levitajaiks, ja see näitab, et Te siiski selle vööra kirjandusega olete tutvunud. Võib-olla olete selle seal leidnud mitte ainult lubatud, vaid isegi positiivse, ebasobiv oleks see ainult meile, umbes nii nagu linnaproua kübar külatüdrukku peas. Ma ei tahaks aga hästi uskuda, et Te olete samal arvamisel kui see välismaalasest proua, kes oma pagulasest teenija teatriskäimist väga pahaks pani, sest see ei sobinud ju teenijaseisusega. Ja ma ei usu ka, et Te näiteks riietudes ei käi rangelt moega kaasas, isegi siis, kui see jubutub teinekord olema Teie isikliku maitsega vastuolus. Veel

vähem tabaksin nõnda, et Te loobuksite meeldivast kübarast ainult sellepärast, et see juhtub olema viimane mood.

Vahest olete aga märganud, kuidas riidemoodide puhul moeloojate fantaasial on oma piirid, ja et selletõttu sageli minnakse kaugemasse minevikku, et sealt kui mitte otse laenata, siis vähemalt inspiratsiooni ammutada. Lihtsustult võiks öelda, et moed korduvad. Aga Teil pole vahest jubust või aega olnud tähele panna, et suurtes joontes maksab seesama ka "moodide" kohta kirjanduses, kunstis ja mujal. Juba Koguja ütles rohkem kui kaks tuhat aastat tagasi, et ei ole midagi uut päikese all. Nagu iga aforismi, nii ei saa ka seda võtta päris matemaatilise tõena, aga iga-päevaseks tarvitamiseks on see siiski sama sobiv ja tõeline nagu Eukleidese geomeetria.

Sellega tabaksin — kuigi ma vahepeal modernismi näiliselt oma kaitse alla võtsin — tagasi tõrjuda ettebeite modernismis, mis puutub sellesse raamatusse. Te nimetate oma kirjas paar nime, keda peate bukutavateks eeskujudeks. Ma ei hakka neid siin kordama — võib-olla tabab mõni kriitik hiljem selle raamatu kohta avalikult sõna võtta, ja midagi peab sel juhul ka temale jääma. Aga ma võiksin igale sellisele moodsale "eeskujule" otsekoheselt vastukaaluks nimetada teise, kes on elanud sada või kakssada aastat tagasi, ja vaevalt nemadki olid pioneerid. Kirjanduslike vormide ladu on nii rikkalik, et on küsitav, kas on võimalik luua midagi täiesti uut, rääkimata tarvidusest. Võib ainult tulla mingi uue nimega, see on kõik. Aga just see asjaolu, et meil on valida nii rikkalikkude võimaluste hulgas, näib mõjuvat nii hämmeldavalt, et kramplikult hoitakse kinni kolmest-neljast variandist, isegi kui selle tagajärjel tuleb tarvitada vägivalda kas sisu või vormi kallal.

Kui Teie kirja esimene osa heidab mulle ette realismi-

puudust, siis selle lõpuosas Te lähete ootamatult üle hoopis vastupidisele seisukohale ja hakkate mulle ette heitma fantaasiapuudust. Sellepärast ma alguses arvasingi, et see kiri võiks olla kokku pandud mingisuguse kollektiivi poolt. Aga see ei ole muidugi paratamatult vajalik. On alati kindlam esitada kaks süüdistust ühe asemel, ja on kõige parem, kui need süüdistused on risti vastupidised. Sel juhul kaitsja üht süüdistust ümber lükates paratamatult tõestab teist. Ma ei usu küll, et Teil kirjutades oleks olnud mingeid pahasoovalikke mõtteid, see kõik võis olla ainult juhus.

Te leiate nimelt lõpuks, et "kuna siin tavalise loogikaga ei ole midagi peale hakata, jääb veel üle võimalus, et tegemist on unenäoga". Ka siin ei tahaks ma, vähemalt mitte praegu, midagi kindlamat öelda. Unenägusid on pealegi väga mitmesuguseid — kas pole kõik väljamõeldud kirjandus lõppude lõpuks unenägu, mida nii autor kui ka lugeja näevad, kuigi nad seejuures ei maga. Või kas pole ka Teiega vahel nii juhtunud, et Te ärkate unenäost ja arvate, et oletegi ärkvel, tegelikult aga näete und edasi. Kes teab, kas me mõlemad praegu ei näe und, ja et ärkamine seisab veel ees.

Kas on Teie unenäod tõesti nii fantaasiarikkad? Mis on õieti fantaasia? Muinasjutumaailm oma hiiglastega ja keltistega (paljude arvates kuulub isegi printsessi ilu ja kangelase õilsus fantaasiavalda), imelambid ja lendavad vaibad, kõik see tundub fantastilisena tavalises mõttes. Aga kui katsuda seda kuivalt ja üldsõnaliselt defineerida, siis on see maailm, milles üsna reaalsed üksikosad on kuidagi vööriti kokku pandud, või jälle on üksikosade dimensioonid moonutatud. Sest ainult sellega, et me kõiki mõõtmeid suurendame või vähendame, ei märka me mingit muutust. Gulliver, kes Lilliputi riigis käabusena ärkab, usub ennast viibivat päris tavalises maailmas. Nii ei loo fantaasia uut maailma eimil-

lestki — jutt inimesest kui loojast ei ole siiski midagi muud kui suur sõna, mida pabatihti kuritarvitatakse. Ikkagi laenname üksikosad reaalsusest. See maksab nii luule kui ka unenägemise kohta — me pakume igal jubul ainult seda, mis meil on. Muidugi oleksin võinud seda raamatut kirjutades palju suuremal määral kasutada kõverpeeglit, moonutada ja nuripidi väänata. Selle ees ei olnud mingit muud takistust peale mu enda tabte — ja selle eesmärgi, mille ma seda raamatut kirjutades endale seadsin. Sest niisama vähe kui see teos tabab olla kunstlikult konstrueeritud reaalse elu illusioon, sama vähe tabab ta ka olla fantastiline muinasjutt. Kui talle üldse mingit kaubasilti külge riputada, siis võiks ju öelda, et see on realistlik muinasjutt — nii nagu iga kirjutatud või ka ainult jutustatud väljamõeldud lugu on muinasjutt, nimetatagu seda siis pealegi romaaniks, draamaks või millekski muuks.

Meeleldi oleksin vastanud Teile palju pikemalt ja üksikasjalikumalt, aga ma kardan, et seegi jutt võib paljudele teistele igavaks muutuda. Pealegi pean mõtlema sellele, et mul on pool raamatut veel kirjutada. Ja ma ei oska Teile lõpuks midagi paremat soovitada, kui et Te katsuksite sama ennastsalgavalt jätkata ja ka ülejäänud osa läbi lugeda. Vahest leiate sealt isegi mõne vastuse oma küsimustele.

Senise heatahtliku huvi eest tänades

Teie alandlik teener

autor.

SEITSE TUNNISTAJAT

Mis veider tükk, mis udused repliigid!

Betti Alver

PIIRIPUNKTIS

Kui ma nüüd pean aru andma järgnevaist sündmustest — kui neid saab üldse nimetada sündmusteks —, siis pean juba ette vabandama, et see ei saa olla kuigi täielik aruanne. Möödunud pingutuse mõjul oli mu meelte teravus tugevasti nürinenud ja mind oli vallanud eriline tuimus, nii nagu ikka väsimuse korral. Mul on pealegi tunne, nagu kirjutaksin kellestki väga kaugest ja vähetuntud isikust, kelle elamustest ma ainult umbkaudu olen kuulnud. See on keegi, kes on kaugele ära läinud, nii et ma enam ei saa temaga kokku, et küsida, kuidas see siis tõepoolest oli. Ja ma ei taha fantaasia abil midagi täiendama ja ilustama hakata, seda olen juba varemgi öelnud. See oleks ikkagi võltsimine, olgugi et leiaks vabandusi sellele võltsimisele ilusama nime leidmiseks. Olen otsustanud jääda tõe juure, olgugi see pealegi puudulik, igav ja hall — jah, isegi kui see järgmisest instantsist vaadates oleks ebatõde. Me teame ju, kuidas nii meeled kui ka mälu meid võivad petta.

Kuulsin igatahes, kuidas uks mu taga raskelt lukku langes. Et uks oli lukku langenud, seda tean kindlasti, sest ma pöördusin ümber ja katsusin seda uuesti avada, kuid see ei õnnestunud. Juba siis hakkasin hämaralt aimama, et see ei olnud õige uks, et see ainult kogemata oli lukust lahti jäänud.

Samas kuulsin kaugelt kumisevaid kellalööke ja mu peast

välgatas mõte läbi, et nüüd on väljas linnas uus aasta alanud. Või vähemalt oli vana aasta lõppemas. Kuid see oli nii kaugel, et jättis minu täiesti ükskõikseks. Olin kuidagi nagu kaitstud nende kellalöökide eest, mida alati olen kartnud.

Mulle tundus koguni, nagu oleksin lugenud kellalööke ja leidnud, et neid oli kaksteist. Aga hoolsamalt järele mõeldes pean siiski tunnistama, et see pidi olema ainult kujutus.

Veel täbaram on lugu, kui ma pean aru andma ruumidest, kust ma nüüd läbi läksin. Olin kaotanud huvi mitte ainult selle vastu, mis oli seljataha jäänud, vaid ka selle vastu, mis mind ümbritses. Seda võiks kõige lähemalt võrrelda haige seisukorraga, kes on oma haiguse aktsepteerinud ja antud hetkel lepib ainult sellega, et tal ei ole kuski valus.

Niipalju oli siis muutunud võrreldes mu eelmise eluga. (Jah, nüüd on see öeldud ja seda ei saa enam tagasi võtta, kuigi tahaksin. Sest tean väga hästi, et see on liiga palju öeldud ja võib paljusid viia eksiteele, otsima seletust ja lahendust sellele, mida ma pole üldse mõelnud seletada või lahendada. Aga olgu, nimetagem siis seda lihtsuse mõttes nii, ühtlasi teadmiseks võttes, et ühel sõnal võib olla väga palju tähendusi.) Olin siis ringi käinud peamiselt vaadeldes ja kuulates, vastu võtnud muljeid ja neist välja destilleerinud tundeid. Olin seejuures küll peaaegu alati tundnud, et see on keelatud rõõm, varga rõõm, et ma ainult mingi eksituse tõttu olen sattunud sellisesse õnnelikku olukorda, mis mulle võimaldab näha, kuulda ja meeles pidada. Nüüd oli kõik muutunud, võimalik, et ainult minus eneses, aga sellega ühenduses näis olevat muutunud ka kõik, mis mind

ümbritses. Midagi uut aga selle vastuvõtmisrõõmu asemele ei olnud tulnud ja sellest tuligi see halvav tühjustunne.

Ma ei tea täpselt, kuidas ma jõudsin sinna väikesse ruumi, mis omakorda oli pooleks jagatud letiga ja sellest kõrgemal laeni ulatuva traatvõrguga. Leti taga istus vanapoolne mees mingis mustas vormiriietuses, kes sirutas väikesest luugist käe välja.

"Palun, dokumendid!"

Mul ei olnud mingisuguseid dokumente ja ma ütlesin seda. Ta naeratas kahetsevalt, aga ühtlasi ka veidi umbusklikult.

"Kuidas nii? Teil peab olema mingi dokument. Muidu ma ei saa teid läbi lasta."

"Hea küll, ma võin ka tagasi minna..."

Pöördusin ümber, et uksest välja minna, kuid seal seisis sõdur, kes asetas püssi poolviltu tõkkeks ette. Ta ei öelnud midagi ja ta mütsi rukkilillsinisest rummust järeldasin, et me niikuinii poleks üksteise keelt mõistnud.

Läksin uuesti tagasi leti juure. Ametnik oli aga luugi sulgenud ja kuigi ta istus endiselt oma kohal, oli ta nüüd ametis mingisuguste roosade kaartide sorteerimisega, kuna luugi kohale oli riputatud papist silt: "SULETUD".

Keegi puudutas mind õlast. See oli väikesekasvuline keskealine mees kulunud ja paigatud hallis Wehrmachti-mundris, kes ärritatult ja tüdinult pead raputades ütles:

"Siia te ei saa mingil tingimusel jääda. Te peate edasi minema!"

"Ma ei saa kuhugi minna, mul ei ole dokumente," püüdsin seletada, isegi teades, et see oli rumal ja naiivne vabandus, mis midagi ei tähendanud. Sõdur ukse juures vaatas mind pilkava muigega, ta näis olevat selliste stseenidega harjunud. Ametnik leti taga lükkas viimased kaardid

sahtlisse, lukustas selle ja läks siis võtmekimpu kõlistades kuhugi tagumisse ruumi.

"Kas te ei saa mulle vähemalt nõu anda, mis ma pean tegema?" katsusin veel kord õnne mehega Wehrmachti-mundris. Usun, et tal oli isegi raske aru saada mu viletsast saksa keelest, rääkimata sellest, et ta oleks mõistnud mu olukorda.

"Keelatud! Keelatud!" kordas ta ainult, nii nagu räägitakse lastega, idiootidega ja välismaalastega, ja osutas plakatile seinal, kus seisis ainult

VERBOTEN!
INTERDIT!
NIE WOLNO!
AIZLIEGTS!

Ja sellest madalamal, süljekausi kohal

ÄLÄ SYLJE LATTIALLE!

"Palun, näidake siis, kuhu ma pean minema? Viige mind kaasa — hea küll!" Mu esialgne tuimus hakkas juba tõusva meelepaha ees taganema. Ükskõik, midagi pidi ta tegema, kui ma ei võinud siia jääda. See tähendab, mitte päris ükskõik, sest mu pilk kippus vägisi sõdurile ukse juures.

Mees kehtas õlgu. Ta vaatas pead viltu pöörates oma kuuale, millelt kõik auastmetunnused olid ära võetud.

"Ma ei saa midagi teha. Te peate siit lahkuma või..."

"Või?..."

"Või peate selle probleemi ise lahendama," ütles ta resigneerunult. Ta näis olevat kaotanud lootuse, et ma üldse millestki aru saaksin, ja tal oli õigus.

Siis jooksis äkki letitagusest ruumist üks uus mees välja, ta oli võrdlemisi sarnane kahe eelmisega — väikesekasvuline

keskealine mees kiprunud näoga. Aga ta kandis mingisugust prantsuse vormi, kas politseiniku või tolliametniku oma, ja ta tuli mulle vastu kätega vehkides ja kiiresti ning ägedasti seletades, millest ma ei taibanud muud kui ikka ja jälle korduvaid sõnu: "*Interdit!*" ja "*Defendu!*" Kui ma sellele ei osanud millegagi reageerida, pöördus ta sakslase poole ja hakkas teda puhtas saksa keeles sõimama. Hoolimata ta sõnade kõike muud kui meelitavast toonist tõmbus sakslase nägu oma emakeelt kuuldes naerule.

"Kuidas see on võimalik, et sa oskad nii hästi saksa keelt?"

"Ma olen Elsassist," ütles prantslane. "Olen igal juhul lojaalne kodanik. Mulle ei saa kunagi midagi juhtuda."

Sakslane vaatas nukralt oma mundrile, jälle selle omapärase liigutusega nagu kass, kes oma rinnaesist lakub. Aga siis muigas ta paljutähendavalt.

"Minule ka mitte. Ma täidan ainult käsku. Aga mis me selle mehega teeme?" Hääl oli kulunud, aga mitte päris ilma igasuguse inimlikkuse varjundita.

Prantslane kehtas õlgu ja sülitas põrandale. Ta võis seda teha, sest keegi ei võinud ometi nõuda, et ta oskaks soome keelt.

Korraga helises telefon pikalt ja vihaselt, kaks korda, see oli ilmsesti kaugekõne. Esimene ametnik tuli pool joostes tagatoast ja haaras telefonitoru. Mis ta rääkis, seda ma ei kuulnud, aga seda ei võinud olla palju. Siis avas ta jälle luugi ja sirutas käe välja.

"Sada kolm!" hüüdis ta. "Sada kolm!"

Et ruumis ei olnud kedagi muud peale minu, kellele see võis olla määratud, läksin luugi juure. Ametnik ulatas mulle papist numbrilapi ja osutas peaga vasakule.

"Minge ooteruumi ja oodake, kuni teie järg tuleb!"

Sakslane oli juba ette läinud ja keeras ilmse vastumeel-
susega uue ukse lahti. Aga siis seadis ta ennast nagu kait-
seks ukse ette ja sirutas käe.

"Ausweis!"

Kas algas vana lugu jälle otsast peale? Mul ei olnud
mingisugust tunnistust ja ma olin ju seda varem mitu
korda öelnud. Siis tuli mul meele, et mul oli taskus
vana okupatsiooniaegne isikutunnistus, ja pooliti jonni
pärast otsisin selle kulunud ja määrdinud paberiräbala tas-
kust välja.

Sakslane vaatas seda ja raputas pead.

"Ach du liebes Kind!" Pead raputades andis ta selle
mulle tagasi.

"Aga te ise andsite ju selle välja," seletasin kiuste.

"See ei tähenda nüüd enam midagi. See on ammu aegu-
nud."

"Aga siis on mul ju number — te ise nägite, kui ma
selle sain."

Ta ohkas resigneerunult ja nihkus veidi kõrvale. Ma ei
hakanud enam ootama, oli selge, et ma kunagi ei saa mingit
kindlat luba. Sellepärast trügisin poolvägisi tast mööda ja
astusin ooteruumi. Oli selge, et seegi ei tähendanud veel
mingit lahendust, ja polnud kindel, kas see üldse oli samm
edasi.

Aga see ei olnud praeguses olukorras üldse tähtis.

OOTERUUMIS

Seda oleksin võinud juba ammugi arvata. Kuidas oleks see olnud võimalik, et ma sel ööl oleksin pääsenud ootamisest. Kui vaadata tagasi — ja edasi vaadata ei julgegi hästi —, siis on ootamine olnud nagu planeetidevaheline ruum.

Sellepärast ei olegi mul ooteruumist muud meele jäänud, kui et see pidi olema suur, hall ja lohutusetu. Ruum ja aeg olid siin mõõtudelt kooskõlas, üks veelgi enam rõhutas teise pikkust. Neid ooteruume on olnud nii palju ja nad on lõppude lõpuks kõik üsna sarnased.

Kuigi ooteruum oli suur, ei olnud mul siiski kohta, kuhu istuda. Teised ootajad olid selle kuidagi nii osavasti täitnud, ilma et neid olekski olnud eriti palju, et ma kuski ei leidnud endale istekohta ilma kedagi tülitamata. Ja seda ma ei tahtnud, võib-olla ka ei julgenud teha. Neis inimestes siin polnud jälgegi sellest heatahtlikkusest või vähemalt viisakast ükskõiksusest, mida ma olin kohanud siin majas varem. Nad vaatasid mind vaenulikult, kuigi ma mingil viisil ei võinud kitsendada nende õigusi, sest meil kõigil olid ju oma järjekorranumbrid.

Parimas toolis nurgalaua juures istus vanem härra, kes luges süvenenult "Svenska Dagbladetit". Ta oli asetanud enese nii istuma, et ta sulges juurepääsu kõigile tühjadele toolidele nurgas, ja ma tundsin, et ta ühelgi juhul ei

nihutaks ennast nii palju, et keegi teine pääseks temast mööda minema. Ta ei teeks seda, sest ta ei talu ühegi inimese lähedust, igatahes mitte lähemalt kui viis sammu. Niipalju olin ma juba varem jõudnud teda tundma õppida. Et ta siiski siin istus ja kannatlikult ootas, ei olnud mingi arusaamatus — ta tegi seda tahtlikult, sest ta oli ülimalt õiglane ja kohusetruu inimene, kes kunagi ei nõudnud endale mingisuguseid eesõigusi, ta ei lubanud õiguse kaalul kõikuda ei ühele ega teisele poole. Tooli kõrvale oli ta asetanud oma kepi, millega ta tänaval käies endale ruumi tegi, ja oma kaabu oli ta asetanud lauale ajakirjade paki peale, et keegi sealt midagi võtma ei tuleks. Kuigi oli väheusutav, et keegi tuleks huvi tundma selle tüüpilise ooteruumi-kirjanduse vastu.

Teises seinas oleva pika puusohva oli anastanud üks tüsedavõitu vanem naine, kes selle üleni oli täis laotanud oma mitmesuguseid kompse ja pakke. Ta umbusklikud silmad hoidsid neid kogu aeg nagu risttule all ja ise keset sohvat istudes oli ta laiutanud enese kohevaks nagu kana, kes varjab kõige väärtuslikumat oma kohevil tiibade all. Ta silmad olidki selletõttu hakanud veidi kõõrdi vaatama, et võimalikult laiemat ala tule all hoida. Ma ei tea muidugi, kui kaua ta oli oodanud siin, aga ta oli kindlasti oodanud ka igal pool mujal, ja kaotatud aega oli ta püüdnud teisiti tagasi võita. Praegugi oli tal kudumistöö käes ja käed käisid vilkalt, kuna tuntud töö ei vajanud üldse silmade kontrolli. Ta oli väga töökas ja kindlasti hea pereema, nõudlik nii enese kui ka teiste suhtes.

Aeg-ajalt heitis ta siiski põlastavaid pilke oma lähematele naabritele, kes olid endid omamoodi koduselt sisse seadnud. See oli üks noor paar, poiss ja tüdruk — nad ei võinud veel olla abielus, sest nad olid nii noored. Kindlasti ei olnud

nad harjunud ootama, aga nad olid püüdnud sellest eba-meeldivusest üle saada seda täielikult unustades. Nad olid võtnud veel kaks tooli lisaks, kuhu nad olid tõstnud oma jalad, ja neil oli üksteisega niipalju tegemist, et nad vaevalt märkasid ümbrust. Igatahes ei märganud nad, et nad olid okupeerinud rohkem kui neli tooli, sest oleks sündsusetu olnud minna ja istuda otse nende kõrvale — see oleks olnud tungimine võõrasse magamistuppa. Kuid teisest küljest — miks pidid nad oma kaunist noorusaega raiskama ootamisega, pealegi kui nad võib-olla üksteist armastasid.

Laitvaid pilke heitis neile aga mitte ainult vanem naine kompsudega, vaid ka üks tunduvalt noorem, kes istus teise seina ääres, otse nende vastas. Ta kõrval oli üks tool vaba ja ma leidsin selle olevat ainsa sobiva, sellepärast tahtsin alguses istuda sinna. Kuid ta pööras järsku näo minu poole, ta laitev-pahane pilk jäi alles, ja ta pani kiiresti käe nagu kaitseks ette.

”See tool on reserveeritud,” ütles ta. ”Ma ootan oma sõpra.”

Võimalik, et ta oli kibestunud kauaaegsest ootamisest, aga ma hakkasin siiski kahtlustama, et ta kedagi ei oodanud, et tal polnudki kedagi oodata. Ütlesin juba, et ta oli noor, umbes kahekümne ja kolmekümne vahel, ja mitte sugugi inetu, kui ta ainult poleks olnud nii kibestunud. Mitte ainult noored armastajad ei saanud ta nurisevate pilkude osaliseks, vaid ma võisin varsti märgata, et ta sama pilguga vaatles kõiki oma ootuskaaslasi.

Nende hulgas tuli esimeses järjekorras neljaliikmeline perekond, kõige kärarikkam selles vaikivas seltskonnas. See ei tähenda, et nemadki oleksid palju või lärmakalt rääki-

nud, aga nad sõid. Nad sõid kogu aeg hea isuga, nii nagu mõned inimesed reisides teevad. Peab siiski tunnistama, et nad olid seltskonnas kõige lõbusamad, võimalik ka selle-tõttu, et perekonnaisa vahete-vahel jälle kiskus taskust välja lapiku pudeli ja upitas selle suule. Ta pakkus seda ka oma õrnemale poolele, aga kui see käe välja sirutas, tõmbas ta pudeli kohe naerdes tagasi. Naine ei pannud aga seda eriti pahaks, ta lõkerdas naerda, see oli ainult mäng. Nad olid ka muidu olemise endile mugavaks teinud — naine oli võtnud kingad jalast, kuna mees oli oma kuue laotanud ühe lähema tooli seljale ja istus vestiväel. Ainult üks kord tuli söömises vaheaeg — see oli siis, kui väiksem lastest, priske tütarlaps nii kahe aasta ringis, äkki tundis vastupidist tarvidust ja ema kohvrast emailitud poti välja otsis. Kogu toiming sündis nii loomulikult ja rahulikult, nagu oleksid nad oma kodus.

Koduselt tundis ennast ka mees teisel sohval, kes kogu aeg magas. Mul ei olnud võimalik otsustada, kas ta oli vana või noor, sest ta magas, selg väljapoole, ja palitu oli ta endal üle pea tõmmanud. Ainult umbkaudu võis otsustada, et ta oli suurekasvuline. Ja vaevalt oligi sel mingit tähendust, kas ta oli vana või noor — magades võib inimene olla igas vanaduses, tavaline aeg ei tähenda siin palju. See on üks mugavamaid vahendeid ooteaja lühendamiseks, eeldades muidugi, et ei tule sedasama piina unenäos läbi elada.

"Magad, jah, kuradi täi!" kuulsin siis kedagi ütlevat. See sügav, veidi kärisev hääل tundus mulle tuttav. Mu kõrval seisis keskealine, tüsedavõitu mees punetava näo ja hõredate juustega. See oli lihtne mees tööriietes, ma arvasin isegi tundvat kerget viinalehka, kuigi ta seisis minust vähemalt viie sammu kaugusel. Pöörasin ruttu pilgu kõr-

vale, sest ma kartsin, et kui ta mind märkab, on kohe tüli lahti. Olen teda kohanud mitu korda tänaval, trammis ja odavais söögimajades, ja alati otsib ta minu üles, et oma viha välja valada.

Ta oli ainus, kes ei istunud. Ta käis kogu aeg ringi, lähenedes kord ühele, kord teisele kaasootajale, aga ta ei läinud ka liiga ligidale, vaid põrnitses neid mõne sammu kauguselt ähvardavate pilkudega. Enamasti ei öelnud ta midagi või pomises midagi ebamäära. Ta sõnavara tunduski olevat väga piiratud, kaks kolmandikku sellest moodustasid tavalised kulunud vandesõnad. Sellepärast ei ole ma kunagi teada saanud ta viha põhjust. Võib-olla oli see mingi ülekohus, mis talle kord osaks saanud, aga sellest ta ei rääkinud, ega ole võimatu, et ta selle oli juba jõudnud unustada. Selle põhjuseks ei paistnud isegi mitte olevat nii lihtne inimlik tunne nagu kadedus, kui mitte oletada, et ta oli kade teistele lihtsalt sellepärast, et nad olid olemas. Tõepoolest — näis, nagu piiraks teiste inimeste olemasolu tema vabadust, ta liikus nende vahel nagu lõvi puuris ja tundis ennast üha enam kitsikusse aetuna. Ja mitte ainult elavad inimesed, vaid ka eluta esemed näisid olevat tal teel ees — ta lõi igale toolile jalaga pihta ja raputas rusikat seintele, uksele ja akendele. Muidugi oli see ruum otse massendavalt inetu, aga ma usun siiski, et ta oleks jalaga löönud ka lillepeenart ning raputanud rusikat kuule ja päikesele. Sest ma ei usu nimelt, et ta meelehärmis oli süüdi ainult see pikk ja igav ootamine, ma olen teda kohanud ka varem. (Näiteks sel jaanilaupäeva-õhtul Helsingis, enne sõda ja muid õnnetusi, kus ma esmakordselt sain teada, et on kuritegu olla välismaalane.)

Ma ei taha enam pikemalt peatuda oma kaaslaste juures. Ootamine ise on juba küllalt raske. Vähemalt selles oli

põhjendatud selle viimase mehe käitumine, et ta tõepoolest pidi tundma ennast vangina. Vangla on ju tavaliselt mõeldud karistusena. Aga kas süütult või mitte, me kõik istume oma elu jooksul aastaid ootamisvanglas. Oleme seotud kohaga ja ajaga, kõik elu normaalsed protsessid on enam-vähem ära lõigatud või takistatud. Ootajal on sama vähe vabadust kui vangilgi.

Kõige lihtsam on ootamine, kui see on ainult aja küsimus, kui me teame, mis tuleb, ja enamasti ka, millal see tuleb. Selles vanglas on meil teataval määral tegutsemisvabadus säilinud, võib võtta raamatu või ajalehe ja lugeda. Või kui ei ole midagi lugeda, siis on enamasti võimalus minna ajalehekioski juure ja midagi osta. Me teame, millal rong läheb, ja võime sellepärast ooteaega vabalt jagada ja seaduslikes piirides kasutada.

Raskem on ootamine, kui me ei tea aega, kui rong võib tulla viie minuti, aga ka viie tunni pärast. Või ei tule hoopiski. Sel puhul olemegi jõudnud ootamiseni, kus küsimuses on kas jaa või ei, vasak või parem. Siis hakkavad tähed raamatus tantsima ja suutäis suus ringi käima. Siis kaob jõud kätest, just nagu seoksid neid nähtamatud käerauad. Sealt edasi surmamõistetute üksikongi on ainult üks samm.

Vanglast on kirjutatud raamatuid, mitte aga ooteruumist. Kaldun sellepärast arvama, et vanglas on isegi kergem. Kirjutada terve raamat ooteruumist oleks liiga raske, ja sama raske oleks seda lugeda. Sellepärast ma lühendangi oma ootamise ja lasen kohe tulla halastajaõe, kes hoiab käes nimekirja ja laseb silmad korrektuurilugeja harjumusega üle ootajate käia.

”Kas siin on keegi, kes ei ole veel arsti juures käinud?”

Sedagi oleksin võinud ette arvata. Alati, enne ja pärast, tuleb läbi käia arsti juurest. Arst otsustab, kas sind lastakse sisse ja kas sind lastakse välja. Ja et arstki on ainult inimene ja tal on raske otsustada, siis kindluse mõttes ta otsustab enamasti ikka vastupidi. Kui ta muidugi ei ole nii inimlik, et ta eksib.

ARSTI JUURES

Kõik halastajaõed käivad kuidagi marsitaktis, haiglakoridoridel on kivipõrandad ja õdede kingad ei ole kunagi kummitaldadega. Nende kuivalt plaksuvad kiired sammud erinevad nii tempo kui ka raskuse poolest sõdurisammudest, on veelgi ebaisiklikumad, sammude luukered.

Vastasolev klaasuks oli avatud. Seal seisis keskealine tüse mees valges kuues ja viipas kannatamatult.

"Kui doktoril on kiire, siis võib ju ka alamarst läbivaatuse korraldada," ütles õde.

"Ei, see ei lähe. See asi on liiga tõsine juht. Ja sõjaväevõimud on väga nõudlikud, viimasel ajal on mitu petmisjuhtu ette tulnud. Ma ei saa igal juhul vastutust enda peale võtta, kui ma ise ei ole juures."

Õde tõmbus kõrvale ja laskis minul enesest mööda minna.

"Ahaa," ütles arst. "See on ju vana sõber! Noh, kuidas käsi käib?"

Ärgu arvatagu, et see oli mingi sõbralik küsimus. Olin seda arsti näinud palju kordi, polnud ime, et ta minu ära tundis. Ta välimus ei olnud just palju muutunud sellest peale, kui ma teda esimest korda algkoolis nägin. Tema silmis võisin mina olla sama vähe muutunud. Tal oli roosa, sile nägu, läikiv samavärviline pealagi, terasraamidega prillid ja soolatüügas ninal. Ta käis raskelt, pea ees, ja sellise ilmega, nagu ei näeks ta üldse midagi. Ta oli esimene ini-

mene, keda ma olin näinud alati prille kandvat, ja sellepärast olin kaua arvamisel, et prillid üldse takistavad inimest nägemast. (Ka vanaema ei näinud hästi, kui ta prillid ette pani, ta pidi siis ikka üle prillide vaatama, et näha, kes teed mööda kirikusse läksid.)

Kui olin kuue ja särgi seljast võtnud, laskis ta mind istuda. Ta istus ka ise ja sorteeris paberilipakaid nagu professor enne eksamiküsimuste esitamist. Tuba oli väike, hügieeniliselt mugav, lõhnas kölnivee ja eetri järgi. See oli rohkem mistahes kabinett kui esimese astme lahkamisruum. Isegi maalid olid seintel, keskmiselt moodsad maastikud, erapooletud dekoratsioonid, mida vaevalt isegi nägi, kui ei olnud just sunnitud neid vaatama.

"Te külastasite hiljuti üht haiget noormeest," ütles ta siis ootamatult. "Teil ei olnud selleks külaskäiguks minu luba."

"Ei — ma ei teadnud, et selleks on luba vaja. Ja ta oli ju kodus, mitte haiglas."

"Tema küll, aga mitte teie..." ütles ta millegipärast irooniliselt. "Aga olgu peale, see on nüüd juba juhtunud, ja sinna pole midagi parata."

"Oleksin tahtnud heameelega küsida, kuidas temaga on. Kas on mingit lootust?"

Ta raputas aeglaselt pead ja vaatas ühele piltidest seinal.

"Või on karta veelgi halvemat?"

"Ma ei taha öelda ei seda ega teist," ütles arst. "See ei olnud hea, et te teda nägite. Nüüd mõtlete sellele kogu aeg, ja seda pole sugugi vaja. See raskendab ainult minu tööd. Sellepärast ma ei taha, et inimesed midagi näeksid või teaksid, see teeb kõik palju komplitseeritumaks. Olen sellepärast alati kadestanud loomaarste."

Ta tõusis ja tuli minu juure. Algas tavaline läbikuula-

mine stetoskoobiga. Ta pööras mu silmalaud pahempidi ja laskis suu lahti ajada.

"Jah, ja kuidas on siis lugu teie endaga?" küsis ta siis.

"Ma ei tea midagi erilist. Tavaline pagulashaigus, öeldakse."

"Nonoh, nüüd jõuate jälle liiga palju. Palusin teilt sümptomeid, mitte diagnoosi. Diagnoosi panemine on meie, arstide, ülesanne. Teie ülesanne on lihtsalt jutustada, milles teie haigus väljendub."

Mul polnud aimugi, kuhu ta tahtis jõuda ja kas ta eesmärk oli tunnistada mind terveks või haigeks. Ma ei teadnud isegi, mis oli praegu minu huvides. Niipalju olen jõudnud aastate jooksul õppida, et see alati läheb vastupidi — kui on vaja tervisetunnistust, olen ma puruhaige, kui mitte invaliid, kui aga tunnen ennast haigena ja vajan abi, leitakse, et mul pole midagi viga.

Igaks juhuks rääkisin siiski mõnest tavalisemast hädast — unepuudus, peavalud, seedimishäired... Ta kuulas vaikides, pea veidi küljele kallutatud, ta käsi mängis stetoskoobiga. Võisin märgata, et ta mind vaevalt kuulas, et ta tegelikult mõtles millelegi hoopis muule, mida ta siis tahtis kas küsida või vastata.

"Jaa, jaa..." ütles ta, kui olin lõpetanud. "See võib ju ka nii olla. Aga kas ei ole midagi päris isiklikku, midagi, näiteks..."

"Kas doktor mõtleb unenägusid?"

"Ei, ei, mitte unenägusid! Nendega ei ole viimasel ajal mitte midagi teha. Kõik näevad ainult täiesti kõlbmatuid unenägusid, või vähemalt räägivad, et nad neid näevad. Ja kõik on ühtemoodi — ikka ollakse kodumaal ja katsutakse sealt jälle ära pääseda. Need on unenäod, mis mitte midagi ei ütle. See on nagu šlaager, mida kõik vilistavad,

ka need, kes on ebamusikaalsed . . . Kas te ei näe midagi muud, ükskõik mida?"

"Näen küll. Isegi väga sagedasti. Ma näen surnuid."

"Surnuid? Kuidas te seda mõtlete? Laipu?"

"Ei, elavaid surnuid. Ma mõtlen inimesi, kes on kas surnud või tõenäoliselt surnud, see tähendab, teadmata kadunud. Näen, et nad siiski elavad, ja ma olen selle üle imestunud ja rõõmus. On seega olnud ainult unenägu, et nad olid surnud või teadmata kadunud."

"Aga see on ju sama lugu. Need surnud on ainult kodumaa sümbol."

"Kas pole võimalik ka vastupidi?"

"Kuidas te nüüd seda mõtlete. Teil on nähtavasti ainult tahtmine vastu rääkida. Iga asja võib pöörata vastupidi, aga sellega ei ole veel öeldud, mida selle vastupidise all mõista."

"Ma mõtlen, et kodumaa võib olla ka mõne surnud või kadunud inimese sümbol. Keegi, kelle tagasitulek asetab meid ebameeldivate probleemide ette. Sellest see tahtmine jälle põgeneda."

"Ahaa, see ei olegi nii rumal mõte. Tagasitõrjutud soovunelmad — see ei olegi nii päris võimatu . . ."

Ta läks mõtlikult pead noogutades tagasi kirjutuslaua taha ja istus. Ma jäin hetkeks segamatult üksi oma unenägudega.

Ma ei ole kunagi põgenenud sellelt rannalt väikese kalapaadiga. Ma ei usu, et see oleks võimalik olnud. Aga unes olen ma seda mitu korda teinud, kõik läheb alati täpselt samuti nagu eelmistes unenägudes. On mustjas-hall õhtu, nii vaikne, et tuleb sõuda äärmiselt ettevaatlikult. Aga sõudjad on ka vilunud, nad on seda merd kündnud

aastakümneid ja tunnevad seda sama hästi kui oma kiviklibuseid põllulappe. Nad on juba ammu surnud. Need, kes veel elavad, kuigi teadmatuses, on kaldale maha jäänud. Vesi on sügav-roheline nagu sel esimesel päeval, mida ma üldse mäletan, kunagi väga ammu.

Ma ei ole kunagi lahkunud seda teed. Aga ma näen randa sellest küljest, alasti, mahajäetud, surnud. Ainult üsna varaseis lapsemälestusis on ta olnud roheline, seegi on võib-olla hiljem juure luuletatud. Tegelikult on ta alati olnud vana, luitunud ja kuivanud. Mitte ainult rohi, vaid ka visa hingega kadakapõõsad on lõpuks kuivanud kollaseks. Hall paas nagu kasvaks ülespoole, tungiks läbi õhukese kamara, nagu nälgiva looma selgroog, nagu mahajäetud maja sarikad läbi katuse. Vinge meretuul lõõtsub üle järjest lagedama maa, viib kaasa viimse mullasõmera kivide vahelt.

Tühi, surnud rand. On raske uskuda, et see kunagi võiks veel ellu ärgata. On raske uskuda, et tõelisus kunagi võiks selle unenäo olematuks teha. Merigi taganeb siit, savine merepõhi kuivab ja praguneb, siin on palja jalu valus käia. Kust võtan nii tugevad, rautatud saapad, millega võin jälle sellele rannale astuda? Ja kas mul oleks südant tallata rautatud saabastega sellel rannal, mis ometi on olnud mu ema, kuigi ta nüüd on surnud.

Arst istus ja kirjutas midagi mustakaanelisse raamatusse. "Surnud..." ütles ta. "Ja mis saab siis? Kuidas lõpevad teie unenäod?"

"Nad kaovad alati kuhugi, lähevad ära. Ja siis hakkab mul hirm, et see, mis oli ainult unenägu unenäos, viimati ometi saab tõeks. Ma ei taha, et nad lahkuksid, aga ma ei

saa sinna midagi parata. Nad muutuvad kuidagi ähmaseks ja kaugeks, näen neid eemalt. Nad on kurvad, nii nagu lahkujad ikka . . .”

”Kõik lahkujad ei ole kurvad, mõned on isegi väga õnnelikud. Kas pole pigemini nii, et te ainult soovite, et nad oleksid kurvad?”

”Võib-olla . . .”

”Ma ei tea, mis ma pean arvama teie unenägudest . . . Kas te ei näe midagi muud, normaalsemat?”

Unenäod liftiga ei võinud tulla kõne alla, selle motiivi oli mu sõber Stanley juba ära kasutanud. Aga rongid ja bussid võisid vahest sobida.

”Ahah! Ja muidugi jääte alati hiljaks . . .”

”Mitte alati. Mõnikord saan ka oodata, isegi väga kaua. Halvem on see, et ma ei istu õiges rongis, või jälle ei tule ma õigel ajal ümberistumisega toime.”

Arst lõi raamatu kinni ja viskas pliiatsi lauale.

”Ma ei tea tõesti mitte, mis ma pean teiega tegema. Teie unenäod ei meeldi mulle. Te ei tohiks üldse magada. Peaksite rohkem liikuma värskes õhus. Ma usun, et on kõige parem, kui kirjutan teid mõneks ajaks metsatööle. Igatahes ei luba teie praegune tervislik seisukord, et ma saaksin teie vastuvõtmist soovitada.”

Ta tõusis ja läks ukse juure, pöördus aga äkki ümber ja tuli tagasi.

”Annan teile siiski võimaluse, aga ainult teie enda vastutusel. See sünnib ainult puhtteaduslikust huvist, et näha, mis sellest välja tuleb. Kirjutan teile prillid, nii tugevad prillid, et näete nendega normaalselt. Aga olge nendega ettevaatlik, need võivad kergesti teie silmad hoopis ära rikkuda. Ja nagu ma ütlesin, ma ei saa vastutust enda peale võtta. Kas olete sellega nõus?”

"Olen nõus, härra doktor," ütlesin ma alandlikult, aga rõõmsalt.

"Tulge siis!" ütles ta ja juhtis mind pimedasse kõrvaltuppa, kus oli valgustatud ainult ekraan tähtedega ja numbritega. Palja silmaga oli siiski võimatu neid lugeda ja ka esimesed katseprillid ei parandanud asja palju. Kuid siis hakkasin aja jooksul veidi selgemini nägema, hakkasin isegi taipama nende esialgu nii mõttetute tähe- ja numbriühmade omavahelist seost ja mõtet.

"Te teate muidugi, et te ei tohi meeles pidada, mida te loete, veel vähem seda edasi rääkida," ütles arst. "See on sõjaväeline saladus."

Kuulsin nüüd esmakordselt, et sel arstlikul läbivaatusel oli midagi tegemist sõjaväega. See rõõmustas mind väga, aga samal ajal tundsin hoopis suuremat hirmu, et ma ei suuda proovi sooritada. Aga arsti hoiatusel oli hoopis vastupidine mõju, nüüd püüdsin just meelega jätta numbrit, mida lugesin. See õnnestus mul ka alguses, ja hiljem oli mul tõepoolest võimalus telefonikataloogist järele vaadata, mis number see võis olla. Aga kas oli number nii salajane, et teda ei leidunud kataloogis, või oli kõik selge pettus ja narrimine, igatahes ei leidnud ma seda numbrit. Ja nüüd olen selle muidugi juba ammu unustanud.

Seda on juhtunud sageli, et mind sel kombel petetakse, või petan ma ennast ise. See, mis öeldakse olevat väga tähtis, või mis mulle endale millegipärast tundub tähtsana, osutub hiljem hoopis kõrvaliseks või tühiseks. Kuna aga samal ajal olen lasknud olulise tähelepanematult mööda libiseda. Nüüd olen hoopis loobunud püüdmast seda olulist tabada, ja sellepärast olen teadlikult kaitsetu kõigi etteheidete ees, et ma jutustan ainult tühistest asjadest.

Kui olin enese jälle riidesse pannud, juhatati mind uude

ooteruumi, kus mul tuli oodata, kuni mõningad proovid olid tehtud, nagu mulle seletuseks öeldi. Siin panin ka esmakordselt tähele, et sanitari valge kitli alt paistsid rohelised sõduripüksid. Ta läks minust mööda, käes mingisugused katseklaasid, ja ta heitis mulle imestunud ja pooliti kaastundliku pilgu.

"Rumal mees!" ütles ta. "Tal oleks võimalus olnud vabaks saada ja ta ei tahtnud. Sellest ma küll aru ei saa."

Noormes hallis haiglamantlis, kes oli istunud siin enne mind, vaatas mind veel rohkem hämmastunud ja hoopis halvustava pilguga.

"Ta peab olema peast põrunud! Niisugust asja ei ole enne juhtunud. Kõik tahavad ometi vabaks saada!"

"Millest?" küsisin ma, aga nad leidsid arvatavasti, et küsimus oli nii rumal, et sellele üldse ei tarvitsenud vastata.

"Kuidas see üldse on võimalik, et talle anti valida?" küsis noormees haiglamantlis edasi. "Seda juhtub võib-olla saja aasta jooksul üks kord."

"Siis tuleb sul veel sada aastat oodata," ütles sanitar naerdes.

"Oh, mul ei ole midagi karta. Ma olen juba vana kala, mind nad ei saa õnge. Mul on kõik vastukäigud selged, olen võtnud seda teadusliku põhjalikkusega. Kui siit kord välja pääsen, võin sellest kirjutada raamatu. Ja seda ma ütlen, sellest raamatust tuleb best-seller."

"Kas see on mingi auasi olla kõlbmatuks tunnistatud?" küsisin natuke rõhutatult koolmeisterlikult.

"See on kõige rumalam uhkus," ütles mu kaaslane. "Mis au mul on külavahel kapralit mängida?"

"Mul ei ole igatahes midagi kaotada," püüdsin ennast vabandada. "Mul ei ole seal väljas midagi peale hakata, ei ole isegi kodu, kuhu minna."

"Mingi koha leiab alati. Mina — kui ma saaksin ainult minema, ma läheksin palja jalu, südaöösi . . . Aga te nähtavasti ei tea, mis teid ootab, te olete ju nii uus. Te pole vist isegi veel vastuvõtukomisjoni ees käinud?"

"Ei. Vähemalt ma ei mäleta."

"Muidugi, vabatahtlikud peavad enne arsti juures käima . . ."

Et ta oli siin kauem olnud ja minust hoopis asjatundlikum, püüdsin ta käest midagi välja uurida, sest ma ise olin täielikus teadmatuses. Aga niipea kui mina hakkasin küsimusi esitama, muutus ta väga napolisõnaliseks.

"Ärge küsige minu käest, ma ei tea midagi ja ma ei tahagi midagi teada. See kõik pole minu asi. Tahan ainult siit välja — tagasi. Mulle ei lähe see üldse korda, kas see, mis siin sünnib, on rumal või tark, mõttetu või ülimal määral mõttekas."

Ta oli läinud akna juure ja selle eest eesriide veidi kõrvale lükanud. Nägin enda üllatuseks, et akna ees olid trellid, ja ma hakkasin nagu rohkem mõistma oma kaaslane vabaduseigatsust. Kuigi ma samal ajal tundsin nende trellide iroonilist tähendust minu suhtes — kummaline mõttekäik, takistada põgenemast inimest, keda niikuinii kavatsetakse välja ajada. See oli siis nii nagu alati — võisid vabalt sisse tulla, aga mitte enam vabalt lahkuda.

Siis korraga avanes uks järsult ja üks väikesekasvuline, kipras näoga mees tuli sisse.

"Mis see mees siin teeb?" küsis ta näpuga minule näidates. "See mees läheb kohe komisjoni ette!"

"Kes? Tema?" küsis mu kaaslane üllatunult. "Ja minust ei ole ikka veel midagi kuulda?"

"Seda võid kaua oodata!" ütles kipras näoga mees. "Nii-suguseid mehi ei saa ometi niisama minema lasta."

KOHTU EES

Nad seisisid keset tuba ja vaidlesid, kaks politseinikku ja kolm sõdurit. Sõdurid olid lennuväe vormis, mispärast ma alguses ei olnud üldse aru saanud mingist erinevusest, sest riiete värv oli umbes sama. Aga nende vaated olid diametraalselt erinevad.

"Ta ei ole veel sõdur," ütles vanem politseinik.

"Ta on sõdur, niipea kui ta on lasknud ennast värvata."

"Aga ta ei ole veel vastu võetud. Ja niikaua kui ta ei ole vastu võetud, allub ta tsiviilkohtule."

Noorem politseinik täiendas: "Ta allub tsiviilkohtule igal juhul, mis puutub süütegudesse, mis enne sõjaväeteenistust toime pandud."

"Missugune süütegu? Milles teda süüdistatakse?"

"Ei ole politsei asi selle kohta aru anda. Meie anname ainult üle kohtukutse."

"Kohtukutse ei ole sama, mis vahistamine . . ."

"Kes on seda öelnud? Keegi pole rääkinud vahistamisest."

"Siis on tal ju vabadus ise otsustada, kas ta tahab kohtu ette ilmuda või mitte."

"Kohtu ette ilmumine on sunduslik. Ja peale selle ei ole ta veel vastu võetud ega saagi tõenäoliselt kunagi vastu võetud. Niipalju kui ma mäletan, on selleks vaja karistamatuse tõendit."

"Te räägite, nagu oleks ta juba ette süüdi mõistetud."

"Meie silmis on iga kahtlusealune süüdlane."

"Igal juhul jääb veel üle võõrleegion," ütles sõdur, kes seni oli vaikinud. See oli suurekasvuline blond noormees koheva juuksekahtluga, laia näoga ja maapoisiliku naeratu-sega.

"Küsi temalt, kas ta on nõus astuma võõrleegioni," ütles politseinik pilkavalt.

"Muidugi, seal ta ise ongi," kuulsin tuntud teatrirepliiki. "Küsi juba temalt endalt."

Kolm sõdurit tulid mulle vastu ja tervitasid sõbralikult kättpidi. Kui blond noormees ütles oma nime — Christer, pidin vist tegema veidi kohkunud näo, sest ta hakkas naerma.

"Kuule nüüd, ma pole mingi kummitus. Ma pole kunagi surnud olnud. Mul on ainult juhtumisi sama nimi."

"Ma ei tea ainult, kuidas te mind juba tunnete," ütlesin, katsudes oma hämmastunud ilmele leida viisakama põhjuse. "Mul ei ole kunagi lennuväega midagi tegemist olnud."

"Minul ka mitte," ütles teine noor sõdur, kel olid punakad juuksed ja vaevalt taltsutatud sulipoisi silmad. "Aga see ei olegi sellepärast. Põhjus on lihtsalt see, et see riietus on kõige rohkem tsiviilülikonna moodi ja uustulnukal kõige kergem kanda. Kuigi mul on kahju, et mul ei ole lipsu, ja see võtab aega, kuni ma selle õiguse jälle tagasi saan. Aga see ei tähenda midagi — alguses on ikka millestki kahju. Seda ütleb ka Christer ja tema on juba peaaegu veteraan, vähemalt minuga võrreldes."

Kolmas noormees oli tunduvalt reserveeritum, aga see võis olla ainult tingitud kontrastist eelmise kahe ootamatu kamraatlikkusega võrreldes. Tegelikult oli see just tema, kes kõige ägedamalt ja osavamalt oli mind kaitsenud politseinikega rääkides.

"Mul on kahju, et me sind paremini kaitsta ei suutnud," ütles ta. "Kahjuks on meie võimupiirid väga väikesed."

"Kas see tähendab, et mul siiski tuleb minna politseivõimude käsutusse?" küsisin, isegi mõjutatud ta kuivast, vormilisest kõneviisist.

"See on ainult arusaamatus," püüdis Christer mind lohutada.

"Võib olla, aga kogemused on näidanud, et kõige raskem on lahendada olukordi, mis tekivad ainult arusaamatusest."

"Võin ju teile veel niipalju öelda, et see on tsiviilkohus, ja see on igal juhul parem kui sattuda välikohtu ette," ütles kolmas sõdur.

"Aga mispärast ometi? Ma ei tea midagi..." Ma ei lõpetanud lauset. Mu südametunnistus oli kaugel keemilisest puhtusest. Olin tulnud siia majja, kuigi mitte kuritahtliku või ka ainult petmise kavatsusega, siis ometi kuidagi ebaseaduslikult, kuigi ma ise päris selgesti ei teadnud, milles see seadusest üleastumine seisis. Ja ka see värbamis-lugu ise tundus kuidagi hämaravõitu — ma polnud enda teada kunagi mingit soovi avaldanud ega olnud ka keegi mind värvanud. Olin lihtsalt kasutanud tekkinud arusaamatust, seegi võis olla kuritegu. Mul polnud õieti mingit õigust apelleerida kellegi kaitsele või abile. Kuigi ainult piltlikus mõttes, liikusin siiski siin valepaberitega. Polnud võimatu, et kõik need head ja sõbralikud inimesed pidasid mind kellekski teiseks, ja nende hoiak muutuks otsekohe, kui nad avastaksid, kes ma tõeliselt olen.

Aga me ei jätnud jumalaga, ja see vähemalt jättis väikese lootuse, kui ma neist politseinike vahel lahkusin.

Me läksime jälle mööda koridori, trepist üles või alla, ma ei suuda seda enam meele tuletada. Olin siin nii palju ringi käinud, et mu pea sellest pöörutama hakkas. Mul on või-

matu seda teed kirjeldada, ega ole sellel ka vist suuremat tähtsust, vähemalt esialgu. Mäletan ainult, et kogu aeg hoidusin hoolega, et ma ei käiks samas taktis politseinikega, nagu võiks see mind kuidagi ära anda. (Olen kuulnud või kuski lugenud väejooksikust, keda vaevas sama probleem.)

Kohtusaal asus kas kolmandal või neljandal korral, päris täpselt on seda raske öelda, sest nagu tähendasin juba, oli mu orienteerumisvõime segi läinud. See oli suur, aga madal ruum, üsna kulunud ja määrdinud näoga, mida ma siin majas, kus seni peaaegu kõik oli tunnistanud vana jõukust, üldse polnud oodanud. Määrdinud krohv seintel oli pragnenud ja kohati maha langemas. Kunagi valge lagi oli ebaühtlaselt mustaks suitsunud, arvatavasti kunagi seal rippunud õlilampidest. Nüüd olid seal valgustamas ainult alasti elektripirnid, nimelt selle suuremas, publikule määratud osas. Ruumi eesosas, kohtulaua kohal, oli valgus siiski kuidagi pehmendatud. Kulunud, kunagi kollase värviga kaetud laudpõrand oleks väga hästi talunud pesemist, ilma et ta sellepärast oleks liiga puhtaks saanud. Ma ei olnud siin maal veel sellist põrandat näinud, samuti ka mitte selliseid toole — neid nimetati vist viini toolideks —, mis siin olid põikpuude abil ritta kinnitatud. Kõik kohad olid juba okupeeritud publiku poolt, kelle kannatamatus väljendus toolide lakkamatus nagisemises. Ja ka publik ise oli erinev sellest, mida varem õhtu jooksul olin kohanud, kui maha arvata mu kaaslased ooteruumis. Nemadki olid kuidagi vaese ja kulunud välimusega, ja meeste habemetüügaste järgi otsustades oleks võinud arvata, et nad kui mitte just kümne aasta, siis vähemalt kümne päeva jooksul polnud siit koju saanud.

Mu üllatuseks ei viidud mind aga mitte kaebealusele määratud toolile, vaid mulle oli koht varutud publiku

hulgas esimeses reas. Oma esialgses kergendustundes ei pannud ma üldse tähele, et mind oli pandud istuma kahe paksu, küüslaugust lõhnava vanaeide vahele, kes nähtavasti olid vanad tuttavad, sest nad rääkisid kogu aeg omavahel, kuigi ma ei taibanud midagi sõnadest, mis mul kõrvust mööda vihisesid.

Et ma ei ole kunagi tõelises kohtusaalis olnud, siis ma ei tea öelda, kui palju see ruum oma sisseseadelt ja korralduselt sarnanes tõelise kohtuga. Kardan, et asjatundjad leiavad siin paljugi, mis ei klapi, ja sellepärast ma ei püüagi taotella mingit üksikasjalist realismi. Minulegi meenutas see rohkem ülikooli auditooriumi oma veidi kõrgema poodiumiga ja kogu tagumist seina katva musta tahvliga. Väga võimalik, et sellel ruumil oli tavaliselt hoopis teine otstarve ja et seda ainult nüüd olukorra sunnil kasutati kohturuumiks.

See kõrgem osa oli aga millegipärast palistatud punase kaleviga nagu kiriku altar ja kulumise märkidest tekkis mul veidi kummaline kujutlus seal põlvitanud inimestest. Kohtuniku laud oli aga kaetud viisipärase rohelise kaleviga ja täiesti tühi, kui mitte arvestada kohtuniku käsi, mis ristipandult sellel puhkasid. Kohtunik ise oli vana mees valgete juustega ja raugaroosa näojumega, kes näis magavat. Vasakul asuva väiksema laua taga istus pika, kahvatu näoga prille kandev noormees, kes näis uppuvat paberitesse, mille hulgas ta vihase agarusega püüdis mingit korda luua. Üks kõhn, mustaverd tütarlaps hallis töökitlis otsis kogu aeg kappidest uusi pabereid, mida ta sekretäri lauale lisaks kandis. Paremal olid prokurör ja kaitsja leplikult asunud ühe laua taha ja nad ajasid omavahel väga sõbralikult juttu. Ma ei saanud kunagi päris kindlasti teada, kumb neist oli kaitsja ja kumb prokurör.

Sellest lauast veelgi paremal oli osa ruumi võrega eralda-

tud ja selle taga istus kaksteist inimest — vandemehed, nagu ma otsustasin oma kirjanduslike kogemuste põhjal. Neid inimesi olin ma kõiki õhtu jooksul varem vilksamisi näinud, kuigi nende hulgas ei olnud ühtki mu lähemat tuttavat.

Mul ei olnud enam aega tähelepanu pühendada vande-kohtule — et ma neid vandemeesteks nimetasin, oli eksitus, sest peaaegu pooled neist olid naised. Nüüd näis kohtunik äkki nagu ärkavat, ta avas silmad, aga ta nägi vaevalt kedagi, igatahes mitte mind. Seetõttu jäigi mulle kauaks petlik arvamine, et minu süüasi veel üldse polnud alanud.

”Kutsuge sisse esimene tunnistaja!” ütles ta. Tal oli ootamatult mahe ja kõlav hääl.

ESIMENE TUNNISTAJA

Ma ei tundnud alguses Bobbyt, ja seda mitte ainult sellepärast, et ta nüüd enam ei kandnud oma valget kuube. Ta näis olevat muutunud ka muidu, nagu muutub laps suureks kasvades. Vahe on muidugi selles, et laps samal ajal ka kasvab, ja me peame kogu metamorfoosi ainult selle tagajärjeks. Nüüd polnud enam üldse märgata seda nüri-meelsust ja robotlikkust, mis mulle esimesest kohtamisest oli meele jäänud. Mul on isegi raske tõestada, et see oli sama isik, ma ainult teadsin seda. Sest isegi ta nimi oli midagi hoopis muud.

Publik võttis ta vastu mulle arusaamatu pahatahtliku irooniaga ja ka vandekohtunikud ei paistnud olevat eriti sümpaatselt häälestatud. Noormees tundis seda isegi, ta oli kahvatu ja hoidus vaatamast nii saali kui ka vandekohtunike poole, nii et ma nägin teda kogu aeg ainult profiilis. Kui see ei tunduks odava teravmeelsusena, ütleksin, et ta just selletõttu jättis kuidagi ühekülgse mulje.

Aga ta hää l kõlas kindlalt ja ta sõnad olid selged, ta näis rääkimise lühikese ajaga olevat täielikult ära õppinud. Kui ta vastas kohtuniku sissejuhatavaile küsimustele, oli see kuulda kogu saalis. Ma ei pea aga vajalikuks neid küsimusi ja vastuseid siin edasi anda, isegi mitte ta täielikku nime. On parem, kui nimetan teda ka edaspidi ainult Bobbyks,

pealegi kui nüüd uuele nimele üleminek ainult võib segadust suurendada.

"Ja nüüd," ütles kohtunik, "tuleb kõige olulisem küsimus. Kas te olete nõus tunnistama, vabatahtlikult ja kooskõlas oma südametunnistusega? Te teate, et inimese vabadus on seadusega kaitstud ja keegi ei saa sundida teist ei rääkima, mõtlema ega tundma."

"Jah."

"Ja te olete nõus seda tegema, teades, et kõike, mis te ütlete, võidakse kasutada süüdistusmaterjaliks teie vastu?"

"Jah."

"Siis vanduge seda vabaduse, vendluse ja võrdsuse nimel!"

Bobby tundus veidi viivitavat ja teda saatev politseinik astus nagu ähvardavalt paar sammu lähemale. Siis põlvitas tunnistaja punasele kalevile, mis palistas poodiumi (mu mulje, et see oli kulunud põlvitamistest, ei olnud sellega ekslik), ja jäi sinna lühikeseks ajaks nagu palvetades. Kohtusaal oli hetkeks väga vaikne. Siis tõusis Bobby ja jäi seisma kohtulaua ette, selg publiku poole.

"Ma annan siis sõna edasi härradele küsimuste esitamiseks," ütles kohtunik ja sulges jälle silmad.

Olen juba öelnud, et mul on võimatu otsustada, kumb neist mustas ülikonnas härradest oli süüdistaja ja kumb kaitsja. Võimalik ka, et see ei ole nii oluline. Aga et vähemalt mingisugust vahet teha, siis nimetan neid lihtsalt härra X. ja härra Y. Nad olid ka välimuselt väga sarnased, peaaegu kaksikvennad, aga nad olid seejuures ometi täiesti aukartustäratavad, kaugel mingisugustest komöödiakujudest nagu Bobtšinski ja Dobtšinski. Kindlasti tuli see suurelt osalt ka sellest, et võim, mida nad esindasid, oli kaugel naeruväärsusest.

Härä X.: Rääkige!

Bobby: Aga ma ei tea ju, millest ma pean rääkima.

Härä Y.: Oodake üks silmapilk! Kas te ei teagi, milles teid süüdistatakse?

Härä X.: Ma protesteerin oma lugupeetud kolleegi väljenduse vastu. Keegi ei ole veel rääkinud süüdistamisest. Praegu on tegemist ainult tunnistamisega.

Bobby: Ma ei tea ka, millest ma pean tunnistama.

Härä Y.: Kuuenda paragraafi põhjal on tunnistajal õigus teada, millest ta peab tunnistama.

Härä X.: Kuuendat paragraafi ei ole juba ammu raken-datud ja see on ammugi aegunud. See on pealegi vastuolus põhiseadusega, mis kindlustab tunnistajale täieliku vaba-duse. Tunnistajat ei tohi mingil viisil mõjutada, aga see oleks ju tunnistaja mõjutamine teatud suunas.

Härä Y.: Kui see nii on, siis ei tohi tunnistajale üldse küsimusi esitada. Ka küsimus mõjutab vastust.

Härä X.: Lugupeetud kolleeg segab ära kaks hoopis eri asja, autoritaarse propaganda ja demokraatliku kasva-tuse . . .

Kohtunik: Mu härrad, millest te räägite?

Härä Y.: Esinen palvega, et tunnistajale antaks teada, millest ta peab tunnistama. Põhjendan oma palvet peale muu sellega, et tunnistaja on ilmsesti vähe arenenud ja vabas ühiskonnas harjumatu. Et meie ülesandeks on mitte inimese karistamine, vaid kasvatamine, peaksime siiski andma talle võimaluse tunnistada ja teda seejuures seaduse piirides aitama.

Kohtunik: Kas tunnistaja ei ole kunagi varem tunnista-nud?

Bobby: Olen.

Härra X.: Näete nüüd, ei ole mingit vabandavat põhjust...

Kohtunik: Kas teile on varem alati teatavaks tehtud, millest te peate rääkima?

Bobby: Ma ei mäleta enam...

Härra Y.: Juhin tähelepanu kuuendale paragraafile...

Härra X.: Kuues paragraaf on ajast ja arust...

Kohtunik: Seaduse arvustamine on keelatud, kui istung on alanud. Kohtul on õigus rakendada seadust oma äranägemise järgi. Palun tunnistajale süüdistuse sisu teatavaks teha!

Härra X. (eraviisiliselt oma kolleegile): Nii ei jõua me kunagi tõelise allika juure. Alateadvus...

Sekretär oli läinud tahvli juure ja kirjutas sinna suurte tähtedega "UHKUS", samal ajal kui hääl valjuhääldaja kaudu ütles sama sõna. See meenutas tundud "vaimuhäält" raadio ajaviiteprogrammis "20 küsimust", ja korra tuli mul ketserlik mõte, et seegi siin oli ainult mäng ja tunnistaja tegelikult ainult näitleja, kes teatud osa oli ära õppinud ja seda nüüd siin esitas. Aga kui see oli mäng, siis võeti seda väga tõsiselt, ja sama tõsiselt olin ka mina sunnitud seda võtma. Võimalik, et mulle alguses mõjus võõrana just see ebainimlikult mehhaaniline hääl, mis süüdistava sõna ütles. Ma ei jõudnud siis veel sellele mõelda, et süüdistused peaaegu alati on mehhaanilised ja ebaisiklikud, nii nagu metallist mõõdurihm, mis pannakse elava keha ümber.

Härra Y.: Mis on teil enese kaitseks öelda?

Bobby: Mitte midagi.

Härra Y.: Juhin teie tähelepanu sellele, et teil on õigus ennast kaitseda ja järelikult peate seda tegema.

Bobby: Mul ei ole midagi öelda — enese kaitseks...

Härra X.: Selle väljendusega näitab tunnistaja kõige

selgemini, et süüdistus on põhjendatud. Kas pole sellepärast parem, et ta otsekohe esineb ülestunnistusega?

Härri Y.: Ma ei saa seda lubada.

Härri X.: Me peame siis jälle pöörduma kohtuniku poole palvega, et ta lubaks kohtu korrast kõrvale kalduda ja tunnistajat otsekohe asja juure asuda.

Kohtunik: Ma luban.

Olin seda viimast sõnavahetust jälginud ainult poole kõrvaga, sest ma pidin kogu aeg mõtlema, kui ebausutav see süüdistus siiski oli. Raamatus "Südame pildid", mida ma kunagi lapsepõlves jõulu ajal olin lugenud, oli uhkuse sümboliks tore paabulind. Midagi selle linnu säravaist värvidest ma ei suutnud leida noormehe juures, kes kandis odavat halli ülikonda ja kelle püksid olid ammu pressimata, kingad kulunud ja ripendav kaelaside pigemini inetuseks kui iluks. Ja ta riietusest kõneldes ma ei mõtle ainult ta riietust. Ta sõnades ja hääles ei olnud märgata seda uhkust ja vaimustust, mida võib leida äratuskoosolekutel ja mis muudab suurima alanduse triumfiks, kus ülestunnistatud pattude punane värv on nii hele ja särav, et see pärast lunastust kunagi ei saa lumivalgeks, vaid jääb ainult pleekinud-halliks. Ma ei saa aga ka öelda, et ta toon oleks olnud kibestunud või kaebav, aga ma olin vist ainus, kes seda ei märganud.

Miks peaksin aga nüüd ette ruttama ja katsuma lugejat kellegi kasuks või kahjuks mõjutada? See oleks sama lootusetu, kui oleks olnud katse mõjutada vandekohtunikke.

Nii kõneles Bobby ja tunnistas kohtu ees. Ma ei tee katsetki anda seda edasi tema sõnadega ja ma ei kavatse seda teha ka edaspidiste tunnistajate puhul. Annan selle

edasi nii nagu see mul on meele jäänud ja püüan ainult oma isiklikud lisamärkused ta tunnistusest lahus hoida.

— — — "Olen olnud ebasoovitav juba enne enda sündimist, sest mu vanemate abielu oli mu isa vanemate tahtmise vastu. Ma ei usu, et mu sündimine oleks kedagi rõõmustanud. Mu isa oli surnud enne mu sündimist ja sellepärast olen vahel enda lohutuseks kujutelnud, et tema vahest oleks sellest siiski teatud uhkust, kui mitte rõõmu tundnud. Ma hoidun alati mõtlemast oma emale sel tunnil, kui ta mind esimest korda oma käte vahel hoidis. Ta ei olnud kunagi armu leidnud äia ja ämma silmis, ja see tähendas sedasama, et ta sünnitas mind lageda taeva all.

Ometi olin ma kadestamisväärne. Mu isa oli esimene poeg, ja kuigi mu vanaisa oleks parema meelega andnud talu oma teisele pojale, siis oli minu kui poeglapse sündimisega see võimalus vana pärimistava järgi ära lõigatud. Tõepoolest, mis põhjust oli nuriseda minul, kes ma ometi olin kroonprints.

Päris lootusetu ju olukord nende arvates alguses ei olnud. Olin lapsena väga nõrga tervisega — sündisin ligi kuu aega varem kui õigus, sest mu ema oli endale töö juures liiga teinud. Mõnikord olen imestanud, miks ma ei sündinud surnult, kas see polnud mingi eksitus. Mõnikord olen jäänud mõtlema, kas see kõik pole ainult arusaamatus. Mind võib-olla ei olegi olemas, ja see seletab ka, miks mind mõnikord vaadatakse pilguga, nagu oleksin ma ainult põhjendamata plekk vaateväljas, nägemishäire.

Üks mu esimesi mälestusi on seotud surmaga ja matusega. Võisin siis olla nelja-aastane, ja see, kes suri, oli mu onu-

poeg, vaevalt aastaseks saanud. Väike puusärk oli keset tuba ja mu vanaema, suur ja must, kahekordselt ähvardav oma leinas, oli kummargil selle kohal. "Miks pidi just tema surema? Miks ei võinud olla see teine, kellest niikuinii ei saa õiget elulooma?"

Kui ma ei olnud surnud sündides, siis surin ma nüüd, nelja-aastasena. Lamasin väikeses, valges, kodus hõõveldatud puusärgis oma onupoja asemel, mind viidi välja, mööda lapse meelest nii pikka ja kurba vankriteed, ja mu kõrvus kõlas kaua see aeglane ja veniv laul, mida laulsid mu saatjad, rõõmsad ja uhked, et nad jäid edasi elama. Neil olid rõõmupisarad silmis, et süütu laps oli pääsenud hädaorust, kus nad ise nii hea meelega edasi elasid.

Et ma seda ei ole unustanud, ei tähenda, et oleksin pika vihaga. Mind lihtsalt ei lastud seda unustada, seda tuletati mulle ikka ja jälle meele. Mul ei olnud mingit õigust elada, sest ma olin oma elamise õiguse varastanud kelleltki teiselt. Õhk, mida ma hingasin, kuulus õigupoolest teistele. Et seda ei saadud mulle keelata, siis katsuti seda ometi mürgitada. Kui palju õhtuid olen pidanud magama jääma paksus tubakavingus, julgemata köhida!

Iga suutäis, mis ma sõin, oli nagu kerjatud, isegi siis, kui ma selle eest pidin tööd tegema. Aga kui ma katsusin süüa nii vähe kui võimalik, pidin kuulma, et mulle ükski toit ei kõlba ja et mind sellepärast tuleks laua juurest minema ajada. Mul ei saanud kunagi tekkida tunnet, et mul oli mingi õigus või et midagi kuulus minule — kõik olin ainult laenuks saanud, mitte ainult riided, mida kandsin, vaid ka mänguasjad, mis ma ise endale tegin ja mis tihti hoolimatult ära visati või hävitati, sest ikka juhtusid need kellelegi jalgu jääma. Isegi kui ma oleksin endale midagi

unistanud, ei ole ma kindel, et oleksin saanud selle endale hoida.

Ma ei kuulunud siiski laste hulka, kes muutuvad kinniseks, trotslikuks ja tighedaks, kellele nooruse kibedused on tõukeks isegi kuritegevuse teele sattumiseks. Selleks peab inimesel olema siiski mingi oma õiguse tunne ja selle peab ta kuskilt saama. Vastupidi — mu auahnuseks kujunes olla hea laps ja sellega võita inimeste armastust. Kust ma selle mõtte olin saanud, seda ma ei mäleta. Tõenäoliselt olin sellegi mõtte saanud kuidagi ebaausal teel, heade laste tagant varastanud. Ma ei olnud näiteks kunagi sõnakuulmatu või häbematu, ja see peaks olema õige, sest seda ei ole mulle ka kunagi ette heidetud. Aga see ei tähendanud muidugi midagi, seda võeti nagu midagi täiesti endastmõistetavat ja otsiti selle kõrval väsimatult teisi vigu. Kui üks inimene on üksi, on ta juures kerge mingi viga leida, teised pääsevad teda ju igast küljest nägema, tal ei ole ühtegi seina, mille vastu ennast kaitsta vähemalt seljatagant. Aga isegi siis, kui mind nagu kiuste püüti ärritada vastuhakkamisele, katsusin endiselt olla musterlaps, mitte enam niipalju selleks, et kuidagi pääseda nende inimeste soosingusse, keda ma imelikul kombel siiski ei lakanud armastamast, vaid nüüd juba vooruse enese pärast, mis pidi olema ühtlasi ka tasu. Nüüd ma muidugi tean, et see oli ainult mu kaasa-sündinud uhkus, mis mulle seda kõrva sosistas, tahtmine olla teistest parem, olla parim inimene maailmas.

Ma olen nüüd mitu korda rääkinud ebamääraselt — oldi ja tehti. See tuleb ainult sellest, et mul on olnud nii palju leivavanemaid, nii sugulasi kui ka võõraid. Et nad kõik kohtlesid mind ühteviisi, peaks tõestama, et viga ei olnud mitte nendes, vaid minus. See polnud mingi mõistetamatu salaviha, mida nad kandsid minu vastu, see oli mu enda

varastatud eluõigus, mida ma kaunistasin veel oma uhkuse kotiriidega, mida nad kohe märkasid ja mida nad põlastasid.

Me lahkusime varsti vanavanemate kodust, mu ema ja mina, aga me ei läinud ühte teed, sest tal polnud võimalik mind endaga kaasa võtta, isegi kui ta seda oleks tahtnud. Nii veetsin ma oma lapsepõlve mitme onu ja tädi juures, olin nagu taskurätik seltskondlikus mängus, millest igaüks püüab võimalikult kiiresti lahti saada, seda enesest võimalikult kaugemale visata. Nii sattusin järjest ikka kaugemate sugulaste juure. Igal pool olin üks üleliigne suu söömas, üks üleliigne voodi teiste jalus, isegi kaks üleliigset kätt töö juures, kellela väga hästi oleks hakkama saadud.

Olen jõudnud arvamisele, et kõige raskem ei ole lapsel taluda halbu sõnu ja isegi lööke, vaid pilget ja naeru. Mulle ei ole paraku antud seda erilist sarmi, millega inimesi võita, mis on õieti ainus kindel vahend. Mul ei olnud seda isegi lapsena, mis on õieti üsna haruldane. Lastel, noortel inimestel üldse, on muidu alati kerge asi oma naeratusega jääd sulatada. Võib-olla tuli see ka sellest, et olin araks tehtud, alati hirmul, alati varju pugemas. Ja kui mind teiste lõbuks nurgast päevavalgele kisti, siis liikusin kohmakalt ja veidralt nagu valgusarg ööloom. Ma ei oska ette kujutada, kuidas ma oleksin võinud naeratada. Et astuda kindlalt, ilusa ja vetruva sammuga, peab olema kindel alus, millele astuda, ja see alus on olemasolu õigus. Naeratus on nõudmine, mitte palve. Mina võisin aga ainult paluda, või veel täpsemalt öeldes kerjata. Ja nüüd see tuleb — olin selleks siiski liiga uhke. Püüdsin kogu aeg oma olemasolu õigust kuidagi ära teenida ja see oli muidugi vale tee. Me kõik teenime ainult selle tasumiseks, mis meil juba on.

Mida meil ei ole, seda me ei saa kunagi muidu kui ainult kingituseks.

Olen sageli kuulnud, et täiskasvanud ei saa lastest aru. Selle põhjal võiks arvata, et see mõistmine aastate jooksul kuhugi kaob. Aga mulle tundub, et seda tegelikult pole kunagi olnud. Ma ei ole nimelt märganud, et lapsed ise üksteisest rohkem aru saaksid. Mu vahekord teiste lastega kujunes täpselt samasuguseks nagu täiskasvanutega. Nad olid küllalt terased märkama, nad tundsid nagu õhust, et minuga oli midagi erilist, et olin kodutu ja vanemateta. Selle loomulik tagajärg oli, et jäin ka sõpradeta.

Mu mälestused koolist ei ole siiski kõige halvemad. Siin oli vähemalt suurtes joontes selge, mida minult nõuti, mida ma tohtisin ja mida ma ei tohtinud. Ja ma püüdsin olla eeskujulik õpilane. Nii kujunes kool mu uhkuse taimelavaks, kus see mõni aeg võis kaitstult kasvada ja jõudu koguda. Ma ei saa küll öelda, et ma oleksin sellepärast saanud õpetajate pailapseks. Kui nad ei saanud mind karistada suurte eksituste pärast, siis valvasid nad hoolikalt mu väiksemaid. Kui keegi mu kaasõpilastest ütles midagi häbematu või saatis paberist tuvi õpetaja poole lendu ja viimane mu näol ainult aimas naeratust, siis olin mina see, keda karistati, mitte aga esimene süüdlane. Kui kaks poissi kaklesid ja ma ainult juhtusin viibima läheduses, siis sain ka mina kolmandana karistada, sest niisugust haruldast võimalust ei tahtnud ükski õpetaja kasutamata jätta. Ja kui ma olin hästi vastanud ning sellega hea numbri ära teeninud, võisin näha, missuguse vastumeelsusega ja põlgliku grimassiga õpetaja selle oma raamatusse kirjutas. Ma ei olnud seda ära teeninud, olin selle ainult välja pressinud. Aga siiski — kool on olnud see paik, kus ma ennast kõige paremini tundsin. Ma ei saa öelda, et mind oleks lausa taga kiusatud, ka

kaasõpilaste poolt mitte. Olin alati abivalmis ja mind oli tihti vaja. Vähemalt tundus mulle endale, esimest ja ainukest korda mu elus, et teistel oli mind vaja. Ja kui sain kätte oma esimese koolitunnistuse, parima kogu klassis, oli mul siiski tunne, et olin midagi ära teeninud, et maailmas valitses siiski mingisugune õiglane tasusüsteem.

See oli enne jõulu ja ma läksin kerge sammuga koju. ("Kus su kodu on?" küsis August.) Mu kodu, see oli seekord onu juures, kel oli minuvanune poeg samas koolis, samas klassis pealegi. See oli tubli ja tark poiss, kindlasti andekam kui mina, kuigi mitte sama usin. Polnud mingit põhjust tal seda olla. Tal oli kahtlemata hea tunnistus, mille üle ka mu onu oli väga uhke. Siis tahtis ta, et oma rõõmu võrdluse varal veelgi suurendada, ka minu tunnistust näha. Aga kui ta nägi, et minu tunnistus oli veelgi parem, läks ta nagu pilve, nii et näis, nagu oleksid ta habemetüükad korraga poole pikemaks kasvanud. Ta ei rääkinud enam kordagi oma poja heast tunnistusest ja tal ei olnud ühtki tunnustavat sõna minu jaoks. Selle asemel ütles ta nüüd alati sedasama, mida ma hiljem palju kordi olen kuulnud ja lugenud: "Koolitunnistus ei tähenda midagi — alles elus näitab inimene, mis ta tõepoolest väärt on."

Te kuulsite, et mind süüdistatakse uhkuses. Küllap see nii on — ja sellepärast ma olengi nii palju kannatanud mulle osaks saanud alahindamise all. Kuigi ma kunagi, või õigemini peaaegu kunagi ei protesteerinud, elas minus ometi kogu aeg vaikne soov kuidagi jõuda teistega samale tasemele, olla üks nende hulgast. Püüdsin ennast petta ja uskusin, et tahan võita nende armastust, aga peamiselt siiski tahtsin võita nende lugupidamist. Kui ma seda ei saanud, katsusin võita seda oma unistustes. Tean nüüd väga hästi, et need olid ebasündsad unistused, et need viisid mind kaugele

tegelikust elust. See oli — ma pean ütlema seda sõnaselgelt — eskapism. Jah, selle hirmsa kuriteoni viis mind mu uhkus, ja mul ole midagi enese vabanduseks öelda, sest selle kuriteo jaoks ei leidu, nagu me kõik teame, mingit vabandust.

Minust sai mitte ainult eskapist, väejooksik, vaid ka sabotöör. Saboteerisin kõiki ennustusi, mis minu suhtes olid kuuldavale tulnud. Ma ei läinud hukatuse teele, minust ei saanud kurjategijat ega isegi mitte tavalist pahelist inimest, kellele millegipärast saaks näpuga näidata. Ma ei teinud, mida minult oodati, ega täitnud seega oma kohust kaasiniimeste vastu. Tavalised kiusatused libisesid minust mööda, sageli mitte sellepärast, et mu tahtejõud oleks olnud eriti tugev, vaid lihtsalt sellepärast, et kiusatused tulid mu juure nii nõrgal kujul ja et mul peale selle puudusid võimalused. Kiusatus — see on tegelikult soov pluss võimalus, aga mul puudus kas üks või teine, sageli mõlemad. Kui ma jäin karsklaseks, siis peamiselt sellepärast, et mul polnud ühtki sõpra, kes oleks mind laiale teele meelitanud. Lai tee on üksikäimiseks veelgi igavam ja raskem kui kitsas. Et mul polnud mingit lootust võita tütarlapsi, kes mulle meeldisid — nende põlgus sulges igasuguse lähenemistee —, jäin süütuks selleski mõttes. Armastuses veelgi vähem kui kuski mujal saame midagi ära teenida, mida meile ei kingita. Ja mulle kõige rohkem ennustatud tee, kuritegevus, jäi mul peaaegu samal põhjusel käimata. Ka siin on vaja sõpru ja kambamehi, ka siin on ühiskond, kuhu inimene alguses peab sisse pääsema. Kuritegevus, kuigi nimeliselt ebaseaduslik, on samal ajal ometi tavaõigusega reguleeritud, ka siin on vaja enne kõike litsentsi. Aga muidugi pean tunnistama, et see vähemalt samas ulatuses oli mu enda uhkus ja jonn, mis mind sellele teele minemast hoidis.

Millest peaksin veel rääkima? Valest ja pettusest, kuhu

mu uhkus mind viis — see ei ole enam esmane süü, see on selle tagajärg. Sellest, kuidas ma nagu Kain seisin ohvrialtari juures ja pidin nägema, kuidas mu suits maha langes? See on teine lugu ja see kindlasti ei huvita kohut. Mis ma olen teinud, see ei ole tähtis, seda ei ole kellelegi tarvis, sest keegi ei ole mind kunagi kutsunud ega palganud.” — — —

Mu uhkus on mürgine lill, mille vaenlane öösel külvas. Ja isegi kui see kasvaks allapoole, mürgitaks ta toitva mulla, mis on ainult nende jaoks, kes kasvavad oma isa aias.

Mu uhkus on axolotl, kes ülbelt trotsis arengulugu ja jääaja kiuste jäi edasi elama, kes aga karistuseks iial ei jõudnud välja vastsestaadiumist.

Mu uhkus on haruldane muldmetall, millest kellelgi pole kasu, mis ainult teeb elementide süsteemi raskeks ja keeruliseks.

Kohtunik: Kas härradel on esitada täiendavaid küsimusi?

Härra X.: Kas tunnistaja on lugenud Dantet?

Bobby: Dante — kes see oli?

Härra X.: Siis te ei tea ka, kes on need, kes "Põrgu" kaheksandas ringis vähkrevad oma väljaheidetes?

Bobby: Ei.

Härra X.: Kas te võite arvata, kes need võiksid olla?

Bobby: Võimalik, et need on sibil.

Härra X.: See ei olnudki nii halvasti mõistatatud. Pean ainult ütlema, et seal ei ole inimesed jaotatud kutserühmade, vaid oma iseloomuomaduste järgi. Need on nimelt alandlikud.

Härä Y.: See ei ole päris õige. Need on meelitajad ja silmakirjateenrid.

Kohtunik: Ärge takistage oma kolleegi sõnavabadust!

Härä X.: Kas tunnistaja on leeris käinud?

Bobby: Jaa.

Härä X.: Mis on tunnistajal sellest ajast rääkida?

Bobby: Kui meid võeti armulauale, laskis pastor minu juure jõudes armulaualeiva maha kukkuda. Ma võtsin selle ise üles, pühkisin puhtaks ja pistsin suhu.

Härä X.: Sellest on küllalt. Sellest on enam kui küllalt!

Härä Y.: Kas tunnistaja võib nimetada mõne neist raamatutest, kust ta oma kummalised ja ebaloomulikud ideed lapsepõlves ammutas? Ma mõtlen nimelt neid pühapäevakooli-lugusid ja muid "õpetlikke" raamatuid, mida kahtlemata veel praegugi siin-seal leidub ja mida oleks viimane aeg kahjutuks teha.

Bobby: Ma ei tea ühtki raamatut nimetada. Ma olen raamatute nimed unustanud.

Härä Y.: Kas te käisite pühapäevakoolis?

Bobby: Ei. Ma ei teadnud üldse, et midagi niisugust on olemas. Ja kindlasti ei oleks mind ka sinna lubatud minna.

Härä Y.: Aga te ütlesite ju, et te käisite leeris?

Bobby: Jah, aga seegi oli ju, nagu lõpuks selgus, ainult arusaamatus.

Härä Y.: Kui teil oleks võimalus oma elu uuesti alustada, täpselt samasugustes oludes ja tingimustes, kas te elaksite sel juhul teisiti?

Bobby: Ma ei tea.

Härä Y.: Muidugi, seda ei või teada. Aga kas te tahaksite praegu ennast parandada, see tähendab, elada teisiti, kui teil oleks võimalik uuesti alustada?

Bobby: Ma ei saa küsimusest aru.

Härri Y.: Ma mõtlen, kas te oleksite valmis nüüd aktsepteerima selle osa, mida teile ennustati? Kas te oleksite valmis olema just nii rikutud, paheline ja kõlbmatu, nagu teid taheti näha? Või kavatseksite endiselt trotsida kogu ühiskonda ja püüda olla parem inimene kui teie asend selles ühiskonnas teile õiguse annab?

Bobby: Ma kardan, et ma oleksin sama, kes ma olen olnud.

Härri Y.: Siis ei ole mul kahjuks enam midagi öelda ega ka midagi küsida. Võib-olla lugupeetud kolleeg...

Härri X.: Ma teadsin seda juba ette. Mul on kahju, et mu kolleegi vaev on maha visatud. Minul ei ole enam midagi öelda.

Kohtunik: Kas lugupeetud vandekohtunikel on midagi küsida või juure lisada?

Üks vandekohtunist, noor tütarlaps pikkades pükstes, ulatas kohtunikule paberilehe. Sinna oli kirjutatud ainult: "Meil on igav."

Kohtunik: Tunnistaja kohtusaalist välja viia ja eesruumi ootama jätta. Võimalik, et on vaja veel täiendavat ülekuulamist.

Kui Bobby politseinike saatel minust mööda läks, oli ta ilme jälle samasugune nagu siis, kui ma teda esimest korda olin näinud. Ta ei vaadanud mu poole, tõenäoliselt ei tundnud ta mind veel. Ja ma ei tundnud sel puhul midagi — nagu oleksin ma tema juba unustanud.

TEINE TUNNISTAJA

Ma ei tahtnud kohtuistungit oma vahemärkustega liiga palju segada, sellepärast olen jätnud kirjeldamata, kuidas publik esimese tunnistaja jutustusse suhtus. Samuti ei ole ma tsiteerinud ühtegi vahelehuuet. Nüüd on liiga hilja seda teha ja et ka kohtunik sellele erilist tähelepanu ei pööranud, siis ei ole see vahest tähtiski. Niipalju ainult võin öelda, et see suhtumine oli kaunis irooniline, lausa vaenulik. Ja see ei väljendunud ainuüksi kõnemõinas ja vahelehuuetes, vaid ka selles, et suur osa publikust lahkus. Nüüd aga voolas rahvas saali tagasi ja vähemalt osaliselt olid need hoopis uued inimesed. Ka naine mu paremal käel oli lahkunud ja ta asemele oli tulnud see viinast lõhnav vanamees, kes mind alati üles otsib, kui ma kuski väljas pingile istun või ka lihtsalt peatuskohas bussi ootan.

Järgmine tunnistaja sai siiski hoopis armulikuma vastuvõtu osaliseks. See oli ka arusaadav, sest see oli naisterahvas, kes pealegi kandis musta. Alguses, kui ma ta nägu ei näinud, arvasin, et see on praostiproua Roth, aga kui ta korra näo saali poole pööras, nägin, et see oli hoopis see teine proua, kellega ma olin õhtulauas koos istunud. Aga ta näis olevat vananenud, või tuli see ainult ta kahvatusest — ta näis peaaegu haiglane ja ta kõndis nagu vana inimene, kuigi ta võis olla ainult neljakümnene. Ma ei saa muidugi vanduda, et see oli sama inimene, sama hästi oleks ta või-

nud olla ka Bella. Sest kui viimane oli noor kahekümnen-dail aastail, siis oleks ta nüüd pidanud olema keskealine.

Järgmine üllatus saabus, kui ta ütles oma nime. Kahjuks ei saa ma aga praegu veel seda nime siin avalikuks teha, leppigem sellega, et ma nimetan teda lihtsalt proua N. (Kuna ma ei ole kindel, et ma teda juba varem polnud kohanud, ei taha ma hakata talle päris uut nime välja mõtlema.)

Esimesed küsimused ei sujunud nii libedalt kui eelmise tunnistaja puhul. Proua N. kõhkles ja viivitas iga vastu-sega, või vastas nii ebamääraselt, et kohtunik pidi oma küsimusi kordama ja täpsustama. Ta ei tahtnud heameelega midagi oma eraelust teatavaks teha ja ma võisin ka sellest aru saada, eriti arvestades hüäänide hulka saalis. Viimaks siiski jõudis kohtunik olulise küsimuseni, kas kaebealune on nõus tunnistama kõigi nende nõuete kohaselt, mida me esimese tunnistaja ülekuulamisest mäletame.

Proua N.: Jah.

Härri X.: Tunnistajal ei ole õigust midagi lubada, kui ta ei ole enne kaitsjaga kokku leppinud.

Härri Y.: Enne ülekuulamist ei ole sugugi kindel, kas tunnistaja kuni lõpuni jääb ainult kaitsja tunnistajaks. Sellepärast ei saa kaitsja praegu midagi keelata.

Kohtunik: Siiski — kaitsja võib keelata tunnistajat vannet andmast. Seda aga ei ole keegi tunnistajalt nõudnud.

Proua N.: Mul on arsti poolt tunnistus. . .

Kohtunik: Seda pole vaja. Nagu ütlesin, teilt ei nõuta vande andmist. Kui te ise seda, vabal kokkuleppel kaitsjaga, ei kavatse teha. . .

Proua N.: Olen täiesti nõus sellega, mis kaitsja arwab.

Härri Y.: Protesteerin! Tunnistajale on teatavalt poolt mõju avaldatud. . .

Kohtunik: Kas te ei täpsustaks, mida te mõtlete sellega — "teatavalt poolt"?

Härri Y.: Palun luba seda hiljem kirjalikult esitada.

Kohtunik: Hea küll, me läheme siis kohe edasi süüdistuse enese juure.

Ma ei olnud tähele pannud, millal eelmine süüdistus oli tahvlilt kustutatud. Igatahes seisis seal nüüd samal kohal suurte tähtedega "AHNUS" ja sama sõna kostis samal ajal ka valjuhääldajast. See oli samaaegselt kuidagi võigas, aga ka koomiline, mäng, aga samaaegselt mäng väga tõsiste asjadega ja võib-olla hoopis raskete tagajärgedega.

Härri X.: Palun luba, et tunnistaja võiks istuda. Kuna on tegemist daamiga...

Kohtunik: Kaebealune võib istuda.

Politseinik tõi tooli ja asetask selle kohtulaua ette. Et proua N. niikuinii oli vastanud väga vaikse häälega, siis oli nüüd veelgi raskem kuulda ta jutustust, ja publiku hulgast hüüti korduvalt, et ta kõneleks valjemini. Aga muidu näis ta tunnistus meeldivat ja kui keegi midagi vahele hüüdis, oli see pigemini arusaamise või poolehoiu avaldus. Kui ma nüüd asun edasi andma ta jutustuse sisu, siis pean ometi juba ette ütleva, et mul ta tasase hääle tõttu sellest osa on kaduma läinud. Peale selle segas mind ka vanamees mu kõrval, kes kogu aeg kippus rääkima hoopis teistest asjadest, ja kui ma küllalt tähelepanelik ei olnud või talle ei vastanud just nende sõnadega, mida ta ootas, muutus ta riikaks ja lõpuks nii valjuhäälseks, et üks politseinik pidi tulema teda keelama.

Nii kõneles proua N. ja tunnistask kohtu ees, kuigi mitte vande all. Kavatsesin alguses need kohad ta jutustusest,

mida ma ei kuulnud, kuidagi joontega või punktidega ära märkida. Aga nüüd olen sellest mõttest loobunud, kuna sellest kergesti võiks jääda mulje, nagu oleksin ma sealt meelega midagi välja jätnud.

— — — "Kuulsin, et mind süüdistatakse ahnuses, kuulsin seda esimest korda. Aga ma ei tea, kas seda tõesti saab nimetada ahnuseks, kas see tõesti on mu kaasasündinud ahnus, mis on kõige selle põhjuseks, mis ma olen pidanud läbi elama. Mul on endal olnud teine arvamine, aga ma võin ju eksida. Selle üle otsustamine on kohtu asi ja ma annan ennast täiesti usaldavalt otsuse hooleks, millest loodan, et see vähemalt toob mingi selguse.

Katsun jutustada nii asjalikult kui võimalik. Kui ma aga peaksin õigelt teelt kõrvale sattuma, oleksin tänulik, kui mulle seda meele tuletatakse.

Olen alati kõik kaotanud, mis mulle kuidagi südame lähedaseks on saanud. Esimene kaotus, mida mäletan, oli Hektor. Te teate muidugi, et Hektor oli koer, aga ma ei saa öelda — ainult koer. See oli nii vara, et ma ei mäleta, mis tõugu ta oli. Aga ta oli suur ja must, ja alguses ma kartsin teda. See oli nimelt naabri koer, meil endal koera ei olnud. Mul ei olnud ka teisi lapsi-mängukaaslasi — aga selle juure tulen hiljem.

Hektor oli alati ketis, sest ta pidi olema tige ja ta olevat mitut inimest hammustanud. Iga kord kui ma aias joostes talle nii lähedale tulin, et ta mind nägi, hakkas ta vihaselt haukuma. Ja ometi hakkas minus aja jooksul hirmu kõrvale kasvama kiusav ihalus. Üha sagedamini läksin sinna, kus hekis oli väike ava, ja seisin seal vaadates Hektorit, kes vihaselt oma rihma ja ketti rebis, hüppas ja haukus. Ta oli

tige ja hädaohtlik, aga ta oli ka ilus. Ja mu tühjas lapsepõlves oli ta siiski keegi, vähemalt eemalt vaadata.

Ikka tugevamaks kasvas soov võita kuidagiviisi ta sõprus. Mulle tunduski viimaks, et ta haukumine ei olnud enam nii vihane, et selles võis isegi märgata nagu äratundmise rõõmu. Mulle näis koguni, nagu oleks ta saba liputanud. Aga see võis ju kõik olla ainult enesepettus, ma ei tea.

Me ei käinud naabritega läbi. Miks, seda ma ei tea. Me elasime üldse väga omaette ja teistest eraldi. Ma ei olnud veel nii vana, et ma oleksin võinud mõista täiskasvanute vahekordi. Otsustasin nüüd ise seltskondlikku läbikäimist alustada ja läksin ühel ilusal päeval lihtsalt väravast sisse ja otse naabriproua juure, kes seisis aias lillepeenarde vahel. Läksin ta juure ja alustasin juttu, nagu on laste eesõigus, ilma mingisugust ettekäännet otsimata. Küsisin lihtsalt, kuidas Hektori käsi käib, ja mul oli tema jaoks ka paar konti paberi sees kaasas. Kuidas ma teadsin, et ta nimi oli Hektor? Väga lihtsalt — see nimi meeldis mulle ja ma nimetasin ta Hektoriks.

Käisin seal nüüd mitu korda, mul oli alati midagi Hektori jaoks kaasas. Aga ma ei jõudnud kunagi nii kaugele, et ma oleksin saanud teda kord silitada. Arvatavasti ei lubatud seda, sest ei võinud ju teada, kas koer polnud lihtsalt salakaval. Pealegi kestis see külastamine ainult lühikest aega. Varsti kadus Hektor. Ühel päeval oli naabri aias korraga väga vaikne ja kui ma läksin selle põhjust vaatama, öeldi mulle, et Hektor on ära joosnud. Mind lohutati, et küll ta tuleb varsti jälle tagasi. Aga ta ei tulnud ja varsti sain niikuinii teada, et teda ei olnud enam. Et see oli esimene kaotus, siis oli mu lein raske, aga lühike. Siis tundus see mulle millegi nii harukordsena, mis võib juhtuda ainult üks kord. Ma ei teadnud siis veel midagi

surmast, kuidas oleksin siis võinud teada, et inimene sureb mitte ainult üks kord, vaid palju kordi — iga kord, kui sureb keegi, kes on talle lähedaseks saanud.

Ma ütlesin, et mul ei olnud mängukaaslasi, aga see ei olnud päris õige. Mul oli isegi vend, kes oli minust nii palju vanem, et see võttis aega, kuni ma jõudsin temasse õieti kiinduda. Ja siis oli juba aeg täis — ma kaotasin ka tema. Aga see oli natuke keerulisem kui Hektori kaotus, see ei olnud kõigepealt mitte nii lõplik, sest vähemalt võimalus teda edaspidigi näha jäi alles. Ja pealegi kaotasin samal ajal oma isa ja ma ei mõistnud õieti, kumb kaotus oli olulisem. Kuigi isa mulle isiklikult ei olnud nii lähedane, siis aimasin ometi, et ta oli palju tähtsam, et mu kodu nüüd jäi kuidagi poolikuks, nagu oleks torm ühel ööl ühe välisseina ära viinud, nii et naabrid võisid sealt nüüd sisse vaadata ja omavahel rääkida, kuidas meil kodus oli. Olin nimelt küllalt suur, et märgata, et olime saanud naabrite kõneaineks.

Kõigile on muidugi selge, kuidas see sündis, ja et see kuulub täiesti normaalse elu juure. Abielulahutus on ju sama loomulik nagu laulatus, see on lihtsalt eelmise järg. Keegi vaevalt julgeb tänapäeval olla nii ebainimlik, et vastupidist väita. Ühelgi inimesel ei ole õigust röövida vabadust ei teiselt ega veel vähem iseeneselt, pealegi nii põhilise tähtsusega elusektoris. Ja veel pentsikum oleks, kui annaksime lastele õiguse vanemaid eluajaks perekonnasunnitööle mõista. Et ma aga olin hoopis noor ja mõistmatu, oli see kaotus mulle kaunis tunduv. Ma ei taha seejuures midagi halba öelda oma ema kohta, kes mulle alles jäi. On lihtsalt nii, et inimene, kes õnnetuse läbi ühe jala kaotab, ei mõtle üldse palju jalale, mis alles jäänud. See ei tähenda aga veel, et ta selle jalaga rahul ei oleks.

See ei olnud, nagu ütlesin, lõplik kaotus, äkiline lõikus.

See oli rohkem aeglane ja valus lahtirebimine. See andis ennast korraks veel eriti tunda, kui mu isa uuesti abiellus ja mu senised harvad külaskäigud ta juure hoopis lõppesid. Ja et mu ema ei võinud näidata, nagu oleks ta halvem, abiellus temagi kiiresti. Ma ei teadnud õieti, kumma sündmuse üle ma rohkem pidin kurvastama. Ma ei mõelnud selle üle ka pikemalt järele, mul oli hoopis kolmas mure, kolmas kaotus.

Nüüd lahkusime nimelt meie senisest kodust, mida ma olin mõistmatu lapse kombel hakanud armastama, nagu oleks see koht millegi poolest parem kõigist teistest samasugustest. Oli ju nii palju väikesi mälestusi seotud iga toanurgaga ja trepialusega, iga pöösaga aias ja pagaripoega tänavanurgal. Väikesed tühised mälestused, mis kellegi teise silmis midagi ei maksnud, mille väärtuse ma isegi vahest alles siis leidsin, kui ma siit pidin lahkuma. Kaotasin äkki kõik selle, mis ma olin arvanud enesega alati seotuks, minu eraomandiks või isegi osaks minust enesest.

Kas see oli mu ahnus? Ma ei vaidle vastu, kui lugupeetud kohus seda leiab. Aga ma ei ole oma jutustusega veel kuigi kaugele jõudnud.

Kas jätkata seda kaotuste nimestikku? Võib-olla kujuneb see liiga ühetooniliseks ja igavaks. Aga ma tunnen siiski, et ma pean tooma veel mõningad näited, enne kui ma jõuan selleni, mida ma pean kõige olulisemaks ja mille kohta ma kõigepealt tahaksin teada kohtu arvamist.

Valin nüüd mõned näited paljude ühetaoliste hulgast, mida pean tüüpilisemaks. Näiteks see väike valge peaga tüdruk, kes oli mu pinginaaber esimesel kooliaastal. Et ma ei mäleta enam ta nime, ei tähenda, et ta oleks tähendanud nii vähe, hoopis vastupidi. Aga aastaid hiljem otsustasin

ühel päeval kustutada oma mälust kõik kaotused ja leppida ainult sellega, mis mul on. Siis kustus ka selle väikese tüdruku nimi, aga mitte täiesti. Võite ju märkida protokolli, et ta nimi oli Ingrid, see algas igatahes i-tähega. Me istusime koos ainult kaks kuud, aga ta oli mu esimene koolisõber. Siis kolisid ta vanemad teise linna, traagilisem see lugu ei olnudki. Nii polnud mingit lootust, et keegi oleks mõistnud mu kaotuskurbust. Miks pidi just tema meie klassi neljakümnest õpilasest lahkuma, seda küsisin siis palju kordi, kui mu uus pinginaaber oma kiuslikkusega mind pisarateni oli viinud ja ma selle üle häbenedes kuhugi üksikusse nurka pugessin.

Kaks kuud kujunes hiljem nagu mingiks kriitiliseks ajaks. Umbes niipalju aega võttis inimestega lähemalt tuttavaks saada, nii et nad mulle juba midagi hakkasid tähendama. Ja siis tuli kohe lahkumine, enamasti ikka mingi loomuliku ja paratamatu sündmuse tagajärjel, mille vastu protesteerimine oleks olnud naeruväärne. Ei olnud see väike valge peaga tüdruk ainus mu koolisõpradest, kes enne aasta lõppu lahkus. Kõik mu lähemad sõbrad lahkusid ammu enne lõpuklassi jõudmist, üks ühel, teine teisel põhjusel. Aga mitte ainult mu sõbrad, vaid ka mu lemmikõpetajad ei jäänud kauaks. Ma ei harju nii ruttu uute inimestega ja sellepärast oli ka see mulle raske, et mu ema ja võõrasisa sageli oma elukohta vahetasid. Ma ei harju ka nii kiiresti uut kohta oma koduks pidama. Mõnikord õhtuti, kui ma ei näinud oma toast muud kui ainult akent, püüdsin kujutella, et see on hoopis vana aken, et olen toas, kust ma tegelikult juba ammu olin lahkunud. Pimedas toas oli kergem elustada pilti mu eelmisest kodust, katsuda seda uuesti üles ehitada. Mõnikord see peaaegu õnnestus ja ma jäin rõõmsalt ja rahulikult magama. Aga teinekord

paistis aknast katusenurk, kus mu mälestustes oli seisnud puu oma raagus okstega, ja siis ei olnud midagi teha.

Võib-olla on veelgi naeruväärsem, kui räägin eluta asjadest, mis ma kõik kaotasin. Nukk Alice, mis varastati, ja neegripoiss Bimbo, mille pidin loovutama oma väikesele poolõele, loomade-raamat, mille leidsin äkki salapärasel kombel lõhkirebitult, ja roosa kleit, mis sama salapärasel kombel äkki oli õlivärviga paksult määritud. Lapse kaotused on alati kuidagi naeruväärsed. Aga mulle tundub, nagu oleksid kõik minu kaotused ka hiljem olnud sama väikesed ja tühised, nii et on häbi neist rääkida.

Millal ma esimest korda armusin, seda on raske öelda. Pealegi on see sõna ise nii laiapiiriline, et ma ei tea, missugusest piirist peale algab see õige armastus, mille üle enam ei naerda. Kui küsimust võtta rangelt-teaduslikult, siis vahest need armumised, mis mulle kõige rohkem valu tegid, ei käigi tõelise armastuse mõiste alla.

Igatahes ei kuulu ma nende inimeste hulka, kes ainult üks kord armastavad. Muidugi, te naerate — ma ei usu ka ise, et selliseid inimesi leiduks. Aga mu tunded olid siiski nii püsivad, et ma igakordsel lahkumisel kõik südameveristamise piinad üle elasin.

Missuguse neist valiksin näiteks? Vahest selle, mis lõppes kõige labasemalt ja brutaalsemalt, sest see on kõige arusaadavam.

Christer ei öelnud kunagi, et ta mind armastab, aga ma olin ise hakanud seda uskuma. Olime tundnud üksteist kaks kuud ja sellega oli saabunud otsustav päev. Kui ta lahkus, lubas ta kirjutada, ja ta täitis oma lubaduste. Kuigi see polnud õieti armastuskiri tavalises mõttes, hoidsin seda siiski võidurõõmsalt kõrgel nagu lippu. Uskusin, et nüüd

viimaks on needus lõppenud, ja ma julgesin vähemalt kord teiste inimeste kombel rõõmus olla.

Järgmisel päeval oli ta surnud. See on ju üldiselt teada, kuidas ta suri, see seisis kõigis ajalehtedes. Ja kui keegi on selle unustanud, siis on ta ema, kes sellest alati räägib, seda kindlasti jälle meele tuletanud.

Ma polnud seega ainus leinaja — vaevalt keegi võis aimata, et ma üldse leinasin. Niisama nagu oma rõõmu, nii ei julgenud ma ka oma leina teistele näidata. Kui mu õrnad kohad oleksid üldiselt teatavaks saanud, oleksid hoobid juba meelega suunatud sinna, kuhu nad nüüd ainult kogemata langesid. Selle hoobi nüri julmus täitis mind mõneks ajaks lootusega, et nüüd viimaks on needus lõppenud ja kadedad jumalad lepitatud. See oli muidugi tühi lootus...”

Ta hääli oli vajunud nii madalaks, et ma nüüd tükil ajal midagi ei kuulnud. Võib-olla oli ta vaikinud, võib-olla rääkis ta ainult iseenesele. Samal ajal mõtlesin sellele, mis ma kümme aastat tagasi olin kirjutanud ja mida ma nüüd mälu järgi umbes uuesti katsun kirja panna.

Mu ahnus on määrdinud lapsekäsi, mis hoiab kivikesi, korjatud sealt, kust teised iga päev üle käivad.

Mu ahnus on pilt silma võrkkilel, väga väike ja pea peale pööratud, nii et keegi teine peale minu seda ei näe, ja kuigi näeks, ei saaks ta sellest aru.

Mu ahnus on Tantalos, kelle karistus kestab kaks päeva. (Tragöödia algab alles kolmandal päeval.)

”... Siis lõpuks tegin selle otsuse, millele olen juba varem kord vihjanud. Otsustasin loobuda juba ette, vabatahtlikult. Mitte kunagi ihaldada midagi, veel vähem seda püüda saavutada. Surmasin kõik lootused juba eos, uskudes, et see on kõige vähem valus.

Pealtnäha võib paista, nagu oleks mu elu läinud üsna tavalist käiku. Keegi ei peaks mind õnnetuks inimeseks, veel vähem vaeseks. Keegi ei näe mu vaesust, sest nad ei või ju teada, et kõik, mis mul on, on mulle täiesti ükskõikne, ja et mul kunagi pole olnud seda, mida olen ihalenud. Kui mu kohta keegi ütleb iseloomustava sõna, siis oleks see ”hellitatud”.

Nagu teate, olen abielus. Abiellusin mehega, kes mulle midagi ei tähendanud, sest see oli ainus võimalus teda mitte jälle kaotada. Ja ma ei ole teda kaotanud, aga mis rõõmu on mul sellest. Teinekord on see isegi halvem kui päris üksi olla. Ma pole suutnud saatust petta, isegi kogemata pole mu kätteesse langenud midagi, mis mind rõõmustaks. Aga sellest, mis on mulle ükskõikne või isegi vastumeelne, ma ei vabane. Ja ükskõikne inimene muutub varsti vastumeelseks, kui olla ta külge köidetud. Nii on lugu mu abieluga, nii on lugu mu eluga üldse. Olen hoidunud endale kodu loomast, olen alati reisil, täna siin, homme seal. Mu süda ei jää enam kuhugi kinni, aga ta on väsinud ja tüdinud, liiga väsinud selleks, et olla veel kurb.

Ükskõikne inimene ei ole hea inimene, veel vähem on ükskõikne abielunaine hea naine. Ma pole isegi olnud truu oma mehele. Aga ma pole teda kunagi petnud kellegagi, kes oleks mulle armsam kui tema, see tähendab, vähem ükskõikne. Ma ei julge saatust välja kutsuda isegi siis, kui olen kergemeelne, ma ei julge otsida naudingut isegi oma pahedest.

Ma olen nüüd jõudnud oma jutustuse lõpuni. Te aimate juba, kuidas see lõpeb. Kõik mu ettevaatus ja vabatahtlik loobumine on olnud asjatu. Ma pole sellega midagi võitnud, aga kunagi ei saa inimene nii vaeseks, et tal ei oleks midagi kaotada. Ikka on süda hakanud takjana millegi või kellegi külge kinni, täiesti vastu tahtmist ja vahel isegi endale teadmata. Olgu see ainult pettekuju, eemalt nähtud vari. Ja ikka on see kadunud, kui minu pilk sellele langeb. Nii olen ma siin nüüdki — jälle kord kaotanud kellegi, kellest lühikest aega sain tunda vaikset eemaltvaatamise rõõmu. Ta kadus, nagu on kadunud kõik teisedki, ja kui ma sellest selgemalt räägiksin, leiaksite, et teda pole kunagi olnudki. Aga need mustad varjud mu ümber saadavad mind sama truult nagu mu enda vari. Olen inimene, kel on neli varju ühe asemel.” — — —

Härra Y.: Kas tunnistaja usub, et on olemas mingisugune salapärane jõud väljaspool looduseadusi, mis on valinud just tema oma julmuse ohvriks?

Proua N.: Ma ei tea. Ma ei pea ennast võimeliseks niisugustes küsimustes otsustama. Esitaksin ise heameelega selle küsimuse lugupeetud kohtule.

Härra Y.: Kas tunnistaja ei ole märganud, et vähemalt mõnikord ka mõni teine inimene ta ümbruses on kaotanud midagi südamelähedast?

Proua N.: Jah, aga mitte alati.

Härra Y.: Kas tunnistaja ei ole mõnikord isegi võtnud mõnelt teiselt midagi, mis võis sellele üle kõige armas olla?

Proua N.: Ei.

Härra Y.: Kuidas te võite seda nii kindlasti öelda?

Proua N.: Sellepärast, et olen seda tahtnud ja olen seda ka katsunud teha, aga see ei ole kunagi õnnestunud.

Härri Y.: Ma ei esitaks seda küsimust meeleldi tunnistajale, vaid tahaksin meelsamini teada arsti või psühholoogi arvamust. Aga et see ei ole praegu võimalik, pean küsimuse siiski esitama tunnistajale. Kas on võimalik, et see tunnistaja iseloomuomadus on päritud vanematelt?

Proua N.: Ma ei tea.

Härri Y.: Selle vastusega heidab tunnistaja siiski varju oma vanematele. Aga ta enda tunnistusest selgub, et see vaevalt saab õige olla. Ta vanemate tervet ja ebaisekat vaimu näitab juba see, et nad vastastikusel kokkuleppel lahku läksid, selle asemel et üksteist jonnakalt kinni pidada, nii nagu teevad inimesed, kes on ahnuse ja omandiha küüsis. Ja ei selgu ka, et tunnistajal oleks midagi ette heita kasvatusale või miljöole. Ta ema näiteks on teinud kõik, et ta laps ei kasvaks millegi külge, mis talle edaspidises elus on nagu pakk jalus. Ja ka ühiskond ei näi mingil kombel olevat soodustanud selliste asotsiaalsete tunnete tekkimist. Kui tunnistaja siiski jonnakalt jätkas oma korjamis- ja alalhoidmismisiani, siis oli see ainult tema isiklik süü.

Härri X.: Pean protesteerima oma lugupeetud kolleegi viimase repliigi vastu. Praegu võib sõna võtta ainult küsimusteks, mitte aga endapoolseks seisukohavõtuks.

Kohtunik: Protest on vastu võetud. Kas on veel küsimusi?

Härri X.: Ma tahaksin heameelega küsida midagi sellest perioodist, mil tunnistaja tegi otsuse kõigest loobumiseks. Kas see otsus sündis iseenesest või sai tunnistaja selleks kelleltki äratust?

Proua N.: Ma olen alati arvanud, et see tuli iseenesest.

Aga kui ma nüüd selle üle järele mõtlen, siis hakkas kahtlema. Väga võimalik, et ma siiski kuskilt esimese tõuke sain.

Härra X.: Kas tunnistaja selle otsusega taotles ainult enda heaolu või olid tal samal ajal ka mingid altruistlikud tagamõtted?

Proua N.: Ma ei mõista küsimust...

Härra X.: Kas tunnistaja on kunagi loobunud millestki mõne teise inimese pärast?

Proua N.: Jah... Aga ma ei...

Kohtunik: See küsimus ei kuulu praeguse süüdistuspunkti alla.

Härra X.: Siis ei saa ma kahjuks enam midagi küsida. Minu arvates ei saa üksikuid süüdistuspunkte niimoodi üksteisest eraldada, sest elu on tegelikult lahutamatu kompleks. Nii meie tahtel kui ka tunnetel on tegelikult ainult üks allikas. Aga kui on nii, et see ikka veel on tabu, ei jää mul muud üle kui protesteerides vaikida.

Kohtunik: Palun mitte kohut arvustada. Kas kellelgi on veel midagi küsida?

Härra Y.: Kummal ajajärgul oli tunnistaja õnnelikum, kas enne või pärast oma loobumisotsuse tegemist?

Proua N.: Olin kõige õnnelikum siis, kui ma pärast olin kõige õnnetum.

Härra X.: Seda oligi tarvis tõestada.

Kui kohtunik oli saanud vandekohtu arvamuse paberilehel, mille sedapuhku tõi tüse õlise välimusega vanahärra, tegi ta sama otsuse, mis eelmiselgi korral. Ka proua N. pidi minema eesruumi ja seal ootama.

Olin kogu aeg lootnud, et tunnistaja mind ära ei tunne, aga kui ta välja minnes minust mööda läks, noogutas ta mulle tervituseks, ja mul oli sellepärast väga piinlik.

KOLMAS TUNNISTAJA

Õhk saalis oli raske juba siis, kui mind siia toodi, nüüd oli see muutunud lausa väljakannatamatuks. Ventilatsioon oli ilmsesti väga puudulik ja mingit võimalust akende avamiseks ei olnud sel lihtsal põhjusel, et saalil ei olnud ühtegi akent. Suur ruum oli tegelikult nagu koobas, ainsaks ühenduseks välismaailmaga oli üks tagaseinas. See aitas kindlasti kaasa selleks, et tekkis eriline ahistustunne, nagu oleksime kõik olnud sisse müüritud.

Kui nüüd kohtunik tegi rahvale korralduse saalist lahkumiseks, arvasin alguses, et see sündis õhu värskendamise eesmärgiga. Ja ma ei saanud aru, miks nii kaitsja kui süüdistaja kohe ruttasid protesteerima, kuna vandekohtunikud omavahel ägedasti vaidlesid. Siis aga sai mulle selgeks, et kohtunik oli otsustanud kuulutada kohtuistung järgmise tunnistaja ülekuulamise ajaks kinniseks. Ja vaatamata protestidele jäi ta oma otsuse juure.

Ka publik protesteeris omalt poolt. Oli vähe neid, kes vabal tahtel saalist lahkusid, enamik ootas, kuni politseinikud neid pooleldi vägivallaga välja ajasid. Aga kui ma tõusin, et vabatahtlikult välja minna, takistas üks politseinik mind otsekohe kaunis brutaalselt.

"Nonoh! Kuhu nüüd? See nõks ei lähe läbi!"

"Täidan ainult korraldust," püüdsin ennast vabandada, teades väga hästi, et see oli asjatu. Oli selge, et ma sisuli-

selt ei kuulunud publiku hulka, vaid olin kaebealune. Ja ainult sellepärast, et mulle ei tahtud anda õigusi, mis igal kaebealusel seaduse järgi on, ei kuulutatud mind vormiliselt kaebealuseks.

Sel oli ju oma hea külg, kuna ma niimoodi sain jälgida kohtuistungit täielikult algusest lõpuni. Aga nüüd tekib küsimus, kas mul on õigust kirjutada sellest osast, mis ei olnud üldse määratud väljaspool seisjatele. Kui ma oleksin ajakirjanik, ei teeks see mulle mingit muret, sest ma võiksin ennast alati õigustada sõnavabadusega ja sellega, et ajakirjandus on kohustatud oma lugejaid informeerima kõigest, mis maailmas sünnib. Midagi niisugust nagu inimese õigus oma eraelule ei eksisteeriks sel puhul minu jaoks. Peale selle langeks sel puhul ära süüdistus pornograafias, kuna ajakirjandus on selles suhtes võrdne teadusliku kirjandusega. Et ma aga teiselt poolt seni olen püüdnud jälgida sündmusi ja kirjeldada neid nii täielikult ja erapooletult kui vähegi võimalik, ei tahaks ma nüüd ise ennast tsenseerima hakata, kuigi ma tean, et kolmanda tunnistaja jutustus võib äratada lugejais kõlblist pahameelt. Kõigepealt aga teen seda selle kindla teadmisega, et tunnistaja ise ei tule protesteerima, sest ma ei kujutle, et tal võiks olla midagi selle vastu, kui ta tunnistus avalikult teatavaks saab.

Kolmas tunnistaja oli noormees kolmekümnendais aastais. (Vastustest selgus, et ta oli 33-aastane.) Ta oli keskmist kasvu, tugeva kehaehitusega. Tal olid mustad, kergelt lokkis juuksed, ovaalne nägu, pruunid silmad, sirge nina ja terved hambad. Ülemisel huulel oli tal väike arm. Ta kandis pruuni ülikonda, rohekashalli särki, tumerohelist lipsu valgete täppidega, halli- ja pruunitriibulisi sokke ja pruune kingi. Ma ei olnud teda kunagi varem näinud, sellepärast olen püüdnud anda temast võimalikult täpse kirjelduse. Ta

nimi oli Allan. Nii nagu varemgi jätan ka sel puhul tunnistaja perekonnanime avaldamata.

Enne veel, kui ta jõudis vastata kohtuniku sissejuhata-vaile küsimustele, esitas härra X. nõudmise, et kogu ülekuulamine toimuks arsti juuresolekul. Selle vastu ei olnud keegi ja sellepärast viibis ülekuulamine veel kümmekond minutit, enne kui arst kohale jõudis ja kolmandana parempoolse laua juure istus.

Sissejuhatavaid küsimusi oli sedapuhku tunduvalt rohkem, aga osa neist esitati tunnistajale kirjalikult, ja et vastavat küsimuslehte täita, lubati tal ajutiselt istuda vasakpoolse laua juure. Üldse koheldi teda alguses teatava sõbraliku respektiga ja kui ta küsimuslehe kohtuniku kätte andis, sai ta isegi tänu osaliseks.

Sedapuhku ei kirjutatud süüdistust tahvlile ega kuulutanud seda ka valjuhääldaja. Kõigile näis see niikuinii teada olevat. Selle asemel andis kohtunik alguses sõna arstile, kes, nagu ta ütles, pidi andma teoreetilise ülevaate.

Kui ma ütlen, et olen arsti jutu unustanud, siis ei ole see kaugeltki täpne, isegi mitte õige, ja vastab ometi tõele. See oli nimelt jutt, mida lõpmata palju kordi on kas kuulnud või loetud, nii et on võimatu öelda, missugusel puhul seda juttu just selles versioonis on kuulnud. Pealegi kiusaks peaaegu iga lause vastu rääkima ja sellest tahan iga hinna eest hoiduda, sest nii vandekohtule kui ka lugejaile peab jääma võimalus ise oma järeldusi teha.

Nüüd esitas kohtunik oma tavalise küsimuse, kas tunnistaja on nõus tunnistama kõigi nõuete kohaselt.

"Muidugi," ütles Allan. "Mis jääb mulle muud üle! *You are the boss.*"

Esmakordselt kadus sõbralik naeratus kohtuniku näolt.

"Palun mitte tarvitada võõraid keeli! See on rahvakohtu solvamine."

Allan pomises midagi vabanduseks ja ta tõmmu nägu muutus varjundi võrra tumedamaks.

"Te ei saa midagi vabandada teadmatusega," ütles kohunik valjult. "Siin valitseb täielik vabadus ja sellepärast ei võigi te midagi teada, sest igasugused õpetused ja näpunäited on keelatud, kuna see oleks vabaduse piiramine. Olete kohustatud vastama ja tegutsema teadvusetult ja siiski õieti."

Allan noogutas allaheitlikult. Ta oli jälle asunud tunnistajate tavalisele kohale kohtulaua ette. Ma ei näinud muud kui ta laia selga, aga see väljendas küllalt selgesti ta alandlikkust, ja muud ei olnud praegusel hetkel vajagi.

Nõnda kõneles ja tunnistas Allan kohtu ees ja ta oli ainus, kes tegi seda arsti juuresolekul. See annab mulle teataval määral julgust ta tunnistust terveni kirja panna, kuigi kohus sel puhul oli kuulutatud kinniseks.

— — — "Ma ei ole luuletaja, aga ma olen kirjutanud ühe luuletuse. See sündis pärast seda, kui olin näinud teda tantsimas. Tema nimi? Ütleme, et see oli Bella, kuigi ma nimetasin teda Amarülliseks, vähemalt oma luuletuses. Ta oli üks neljast mustlasneiust, ma ei oska öelda, miks see oli just tema, kes neist neljast mulle kõige rohkem mõju avaldas. Enne seda oli ta olnud ainult üks mu kooliõdedest, muud midagi. Pärast seda oli ta ainus, keda kunagi olen armastanud. Sellepärast ei olegi ta nimi oluline, nimed on ju selleks, et inimesi üksteisest eraldada. Tema, kes oli üks ja ainus, ei vaja mingit nime.

Pidin teenima tema pärast seitse aastat. Need ei olnud rasked aastad, aga nad olid pikad. Ootasin, nagu ootab laps jõulupühi. Ainsaks kergenduseks oli, et ma ootasin temaga koos. Iga kevad oli eelmisest ilusam, sest see viis meid pulmapäevale lähemale. Alguses me muidugi ei teadnud seda päris selgesti, kõik oli veel nii ebamäärane, aga sellepärast sugugi mitte vähem ilus.

On lihtne öelda, et me armastasime üksteist, aga mulle tundub, et ma sellega kaugeltki kõike ei ole öelnud. On midagi, mida üldse ei saa otseselt öelda — see ongi vist põhjuseks, miks inimesed mõnikord võtavad luule pildikeele abiks ja räägivad hoopis millestki muust, õite leegist, mere pisaratest ja valguse laulust — mõisted, mis on sama ebareaalsed nagu meie tundedki.

Armastasime üksteist ja ootasime pulmapäeva. Kõik muu, mis juhtus nende aastate jooksul, oli ainult tühine ooteaja täide, nii nagu vanad ajalehed ooteruumi laual.

Viimaks ometi oli pulmapäev kindlaks määratud. Ootamise aastad olid kahanenud ainult päevadeks ja mulle tundus isegi, nagu hakkaks mul veidi kahju sellest ajast, mille lõppu ma seni ei olnud suutnud kuidagi ära oodata. Mul oli nagu hirm eesmärgile jõudmise ees, kui enam pole midagi oodata. Nii vähemalt püüdsin oma hirmu seletada. Aga võimalik, et see oli hoopis midagi muud, mis oma varju ette saatis, mida ma aga kuidagi ei osanud aimata.

Pulmapäeva eelõhtul, kui ma oma hirmu püüdsin peletada sõprade ülearu kärarikas ringis, sain äkki teate, et see päev on edasi lükatud. Ta ema hääles, kes selle teate andis, oli peale kahetsuse ka nagu mingi kergendus. Aga mulle ei olnud see nüüd mingi kergendus, mu senine lapsik hirm oli korraga ununenud uue ja täiskasvanud hirmu ees. Päris ootamatult see siiski ei tulnud, kuidagi nagu oleksime

seda kogu aeg aimanud, ja just selletõttu nii kannatamatult oodanud, et me kunagi päris kindlad polnud sihile jõudmise suhtes.

Kolm päeva hiljem nägin teda valges kleidis, aga see polnud mõrsjakleit. Ütlesin, et nägin teda, aga see pole päris õige. Nägin teda ainult siis, kui tema mind nägi. (Ka siis, kui ma teda esimest korda nägin, kui ta tantsis ühena neljast mustlastüdrukust, nägi ta ka mind — ta rääkis ise hiljem sellest.) Nüüd, kus ta silmad olid suletud, ei näinud ka mina teda enam.

On lihtne öelda, et ta oli surnud, aga mulle tundub, et ma sellega kaugeltki kõike ei ole öelnud. On veel midagi, mida üldse ei saa otseselt öelda — ja jällegi võtavad inimesed luulekeele abiks ja räägivad hoopis millestki muust, elupuu varjust, mulla sõrmedest ja pimeduse vaikimisest.

Ma ei olnud talle eluajal midagi lubanud ega töötanud. Kõik oli selge ka ilma sõnadeta. Sellepärast ei saa ma kuidagi süüd temale lükata, ta ei nõudnud minult midagi. Täiesti iseenda vabal tahtel andsin ta haul töötluse jääda igavesti truuks ta mälestusele. Ma ei usu, et see töötlus oleks nii ebaharilik, me räägime sageli sõnu, mille eest me hiljem ei suuda vastutada. Kui mind on kohtu ette kutsutud, siis mitte selle töötluse pärast, mille paljud kunagi nõrgal tunnil on andnud. Halvem on aga see, et ma seda töötlust sellest peale olen pidanud.

Ma ei ole oma töötlust pidanud mitte niipalju oma kindla iseloomu tõttu, kui lihtsalt sellepärast, et ma teisiti ei suutnud. Kõrves paastumine ei nõua erilist iseloomukindlust. Maailm oli minu jaoks sellest peale sama tühi. Ja kui ma mõnikord nägin kedagi, siis ainult sellepärast, et ta kuidagi meenutas Bellat. Nii nagu oleksin ma teda unes näinud. Kui ärkasin, oli ta minust jälle kaugel.

Muidugi võib öelda, et minu seisukorda ei saa kaugeltki võrrelda kõrveüksiklase omaga. Olin inimeste hulgas, puutusin nendega iga päev kokku. Statistika tõendab, et umbes pooled neist olid naised. Aga isegi kui nende arv oleks olnud sama suur kui liivaterade arv kõrves, ei oleks see midagi tähendanud. Minu jaoks ei olnud nad midagi muud kui liivaterad.

Ma ei taha oma julmust millegagi vabandada. Andsin töötuse täiesti vabatahtlikult. Kuid seda pean siiski ütlema, et ma ei saanud sellest enam vabatahtlikult taganeda. See olukord tohiks kõigile teistelt aladelt tuttav olla. Võiksin ju näiteks tuua võõrleegioni — isegi need, kes hiljem kahetsevad, langevad karistuse alla nagu väejooksikud, kui nad oma vabatahtlikust töotusest tahavad taganeda.

Kui ma ütlen, et ma ei saanud hiljem oma töotusest taganeda, siis ei tähenda see, et ma seda oleksin tahtnud. Vähemalt ei ole ma seda tahtnud konkreetset, teatud juhul või teatud inimese pärast. Vastupidi, see on just tahe, mis on puudunud. Tahe oleks mind otsekohe mu töotusest vabastanud. Ei — mu pahelisus ulatus nii kaugele, et ma selles ebanormaalses ja loomalikus olukorras ennast väga hästi tundsin. (Olen lugenud, et selline nähtus ainult mõningate loomaliikide juures esineb.)

Minult ei oodata mingit seletust, selleks on vastav asjatundja kohale kutsutud. Ta teab kindlasti paremini, kas selles on süüdi see asjaolu, et meie vahekord kogu aeg jäi ainult platooniliseks. Kindlasti tuleb see asjaolu aga mulle kahjuks, sest kui vähemalt oleksin võinud tulla haarava kirjeldusega meie täiuslikust armuõnnest, oleks see võinud arvesse tulla süüd pehmendava motiivina. Sellega oleksin saanud vahest usutavamaks teha nii oma õnne kui ka

kaotuse suurust. Nüüd jääb seegi ainult unenäoks, mida keegi peale mu enda ei näe.

Ütlesin, et tundsin ennast hästi oma vanglas, kuhu ma ennast ise olin luku taha pannud. See ei tähenda ju kaugeitki sedasama, et ma oleksin olnud rahul ja õnnelik. Ükski inimene ei saa olla niikaua täiesti rahul ja õnnelik, kuni ta midagi loodab. Ja ebamäärane, täiesti mõistusvastane lootus on kogu aeg püsinud, nagu võiks tema kuidagi ellu ärgata ja taas tulla, olgugi hoopis teisel kujul ja teise nime all. Ma ei ole oma töotust siis mitte sajabrotsendilise tõsidusega võtnud. Kui see ainult ei ole veelgi kavalam enesepettus. Igatahes siiani ei ole ta tulnud. Ma näen teie nägudest, et teiegi ei usu, et ma kunagi teda võiksin uuesti kohata.

Olen nüüd rääkinud, ausalt ja otsekoheselt, ja ometi tundub mulle, nagu poleks ma midagi rääkinud sellest, mis tõepoolest juhtus. Sellest saab ainult vaikida, aga kes oleks nõus kuulama mu vaikimist.

Kõik see on nii kaugel, nii nagu ma isegi olen kõigist kaugel. Mu ainus nõuanne neile, kes on katsunud mulle lähedale tulla — leppige sellega, et olen ainult terendus, meeltepete, et mind tegelikult pole üldse olemas. Kohtul on õigus inimesi teadmata kadunuks tunnistada, kui teised seda soovivad. Miks ei võiks kohus seda teha, kui keegi ise seda palub? Ei, ma näen, see oli rumal küsimus. Ma ei küsi enam midagi — aga mul ei ole ka midagi enam vastata.” — — —

Näen sind õhtu hallis vihmas taskurätikuga silmi pühkimas. Sul ei ole kahjuks nelja selga, et seda pöörata kõigi akende poole.

Sa käid sama teed ikka ja uuesti ja vaatad kogu aeg otsi-

des maha. Aga kui keegi küsib, mida sa otsid, vastad häbenedes: Ei midagi!

Ainult siis, kui väike laps, lepatriinu peos, jookseb üle su tee, ei suuda sa ennast pidada, ja nagu laps usaldad sa pahaaimamatult oma igatsuse teekäijale, kes juhuslikult su kõrval käib.

Võib-olla oli see tunnistaja välimus, nii ebakõlaline ta jutustusega, mis mõjus, et tunnistus tundus veelgi šokeerivam. Kohtunik oli küll juba nii vana ja nii palju kuulnud, et tema näos midagi ei liikunud. Ka arst, kes oma kutse tõttu igasuguste elunähtustega kokku puutub, kuulas rahulikult ja tegi ainult aeg-ajalt märkmeid küsimustelehele, mille tunnistaja osaliselt oli varem ise täitnud. Aga vandekohtunikud olid ilmsesti väga ebameeldivalt puudutatud. Noored tütarlapsed, kes muidu püüdsid olla nii julged ja vabameelsed, olid nüüd näost üleni punased ega julgenud isegi üksteisele otsa vaadata. Vanemad härrad püüdsid oma kohmetust peita taskurättide ja prillide taha ja üks noorem mees oli kummardunud peaaegu laua alla, nagu otsiks ta sealt midagi. Kaks vanemat daami istusid nagu kivinenult, ma aimasin, et nad sel hetkel oleksid kõige meelsamini tahtnud olla kurttummad.

Aga kohus pidi edasi minema ja juba kõhatas härra X. hääle puhtaks. Tal ei olnud varem kunagi selleks tarvidust olnud.

"Kas tunnistaja — on juhtumisi katoliiklane?" küsis ta.

Allan: Ei. Kui sellega tahetakse küsida, kas mul on kunagi kavatsus olnud kloostrisse astuda, siis pean vastama, et mul seda kavatsust kunagi pole olnud.

Härra X.: Ärge rutake küsimustest ette! Mida te olete

kavatsenud, on kõrvalise tähtsusega. Küsimus on selles, kas ei ole tegemist mingisuguste kõrvaliste mõjudega. Te püüdsite väga agarasti oma mõrsjat süüst puhtaks pesta. Aga kas peale tema ei või olla mõni teine naine, kes teid on eksiteele meelitanud? Kuidas suhtus sellesse näiteks teie ema?

Allan: Ma ei tea. Ma ei ole sellest kunagi oma emaga rääkinud.

Härra X.: Ahah! Ja miks mitte?

Allan: Mul ei ole selleks juhus olnud — ma näen teda nii harva.

Härra X.: Kas ma eksin, kui ma sellest järeldan, et ka teie ema on lahutatud ja uuesti abiellunud?

Allan: Jah, te eksite. Ta oli lesk.

Härra X.: Ja kes kasvatas teid?

Allan: Ei keegi. Ma olin juba täiskasvanud. Lapsed teatavasti ei abiellu.

Härra X.: Te ei ole ju abielus... Ei, ma mõtlen, kuidas ja missugustes oludes teie lapsepõlv möödus. Te ei taha ometi väita, nagu oleks see tühine sündmus teie kavatsatud pulmapäeva ümber olnud kõige põhjuseks. Ei, tõelised põhjused peituvad kindlasti juba teie lapsepõlves...

Allan: Kas ma pean jälle hakkama rääkima oma lapsepõlvest? Olen juba kirjalikult vastanud vähemalt sajale küsimusele. Olen tundide viisi rääkinud arstiga...

Kohtunik: Et tunnistaja on varem üldistele küsimustele vastanud, siis ei ole mõtet neid praegu korrata. Kui lugupeetud härradel on konkreetseid täiendavaid küsimusi, siis on need muidugi teretulnud.

Härra X.: Mul oligi üks täiesti konkreetne küsimus. Nagu me varem kuulsime, on tunnistaja ainus laps, tal ei ole ühtegi õde ega venda. Kas tunnistaja teab, et selle

põhjuseks on muu seas ka see, et ta ema kunagi on teinud aborti?

Küsimus mõjus üldisele meeleolule kergendavalt ja vabastavalt, ennekõike vandekohtunike hulgas. Tütarlapsed julgesid jälle üksteisele otsa vaadata, vanemad härrad pistsid taskurätikud taskusse ja jätsid prillid ninale, noormees ajas enese sirgu, kuigi ta nägu pähe valgunud verest veel oli tumepunane, ja vanemad daamid hakkasid nagu sulama.

Allan: Jah. Aga ma ei saa aru...

Härra X.: Vastupidi, nüüd on kõik arusaadav. Tunnistaja on näinud oma mõrsjas kogu aeg oma surnud õde, surnud juba enne sündimist. Ta mõrsja pole kunagi elanud, sama vähe kui ta õdegi. Küsimus on täiesti selge, vähemalt minu jaoks. Mul ei ole enam midagi küsida.

Härra Y.: Mul on siiski veel midagi küsida — ma ei jaga nimelt oma lugupeetud kolleegi arvamist. Nii ei tohi siiski komplitseeritud küsimusi lihtsustada, kuigi see seletus tunduks väga loogiline. Omalt poolt tahaksin küsida, miks tunnistaja ikka veel kannab kihlasõrmust.

Allan: See peaks olema iseenesest selge — truuduse märgiks, nagu öeldakse.

Härra Y.: Kas see pole siiski ka selleks, et võimalikke lähenemiskatseid ära hoida?

Allan: Sellele ma küll ei ole mõelnud. Ma ei usu ka, et see palju aitaks — ennem vastupidi.

Härra Y.: Kas tunnistaja teab, kes kustutas valguse?

Allan: See ei olnud mina!

Kohtunik: Te ei ole kohustatud sellele küsimusele vastama.

Allan: Ma ei ole sellele ka vastanud.

Kohtunik: Ülekuulamine on sellega lõppenud. Minge

ooteruumi ja olge seal, kuni saate loa koju minna. Võib-olla tuleb teil veel mõningaile täiendavaile küsimustele vastata.

Aga kui ta välja läks, pidi kaks tugevat politseinikku ees minema ja talle teed tegema, sest samal hetkel voolas rahvas tagasi saali, ja paljud neist, kas ajakirjanikud või muidu uudishimulikud, ründasid tunnistajat küsimustega, kuna teised jälle pabereid ja pliiatseid välja sirutades palusid autogramme. Ja mulle tundus vähemalt sel korral, et vanal daamil vandekohtunike hulgas oli õigus, kui ta ütles:

”Inimestel ei ole ka sündsustunnet mitte punase krossi eest! Ma ei imestaks isegi, kui leiduks naisi, kes tahaksid temaga abielluda.”

NELJAS TUNNISTAJA

Pikk kohtuistung oma protseduuri ühetoonilisusega, alaliste kordamistega, sündmuste ja sensatsioonide vähesusega on kindlasti lugejale juba igavaks muutunud. Aga see igavus ja tüdimus on siiski kerge võrreldes sellega, mida ma ise tundsin selle keskel olles, ja mul polnud sellest pääsemist. Olen kirjeldanud kohtusaali juba rohkem kui üks kord ja see võib tunduda liiga palju, aga ma ise pidin seda kogu aeg nägema. Ja kui ma vahelduse mõttes tahaksin kirjeldada publikut, siis ei ole sealgi midagi rohkem — on inimesi, kes on sama tühjad ja tüütavalt igavad nagu valgekslubjatud seintega ruum, millel pole aknaid.

Nüüd ma märkan ka, miks igas loos peab olema kangelane. Kangelased on meile vastuvõetavad peale muu ka sellepärast, et me neid ei kadesta. Selleks peavad nad liiga palju kannatama, ja isegi kui nad lõpuks võidule pääsevad, siis on tee võidule liiga väsitav ja vintsutav. Kadedus on aga kõigist pahedest see, mis on meile kõige lähedasem ja igapäevasem. Sellepärast on see ka ainus pahe, millele keegi kunagi pole mingit vabandust leidnud, ega ole osatud seda mingi kunsttüki abil millekski positiivseks muuta, nii nagu seda võib teha iga teise surmapatuga.

Nagu näete, ei jõudnud ma siiski sündmuste korrapärast käiku ära oodata, vaid ruttasin ette. Kadedus on nimelt see,

millest neljas tunnistaja pidi rääkima. Aga juba ma räägin sellest ise, kuigi tunnistaja ei ole veel sisse tulnud.

Oli kord hernehirmutis, kes armastas tuvisid. Aga tuvid kartsid teda, ja seal pole midagi imestada, sest eemalt näis ta tõesti hirmuäratav, kui ta seal tuule käes hõlmu lehvitas ja tühjade käistega vehkis. Varesed sellevastu olid kohe välja uurinud, et ta polnud midagi muud kui tühi kest, ja nad lendasid julgesti ta ümber, kraaksusid talle kõrva sisse ja istusid teinekord talle isegi õlale. Hernehirmutis jälestas vareseid ja vehkis meeleheitlikult, et neid eemale ajada, seda enam, et tuvid kartsid ka vareseid, vahest veelgi rohkem kui hernehirmutist ennast, ja juba sellepärast ei julgenud nad lähedale tulla. Mida rohkem aga hernehirmutis nüüd vehkis, seda kartlikumaks tuvid muutusid ja seda kaugeemale nad lendasid, nii et vaene hernehirmutis neid viimaks isegi eemalt ei näinud. Ta ei oleks neid ka varsti niikuinii näinud, sest varesed olid ta silmad peast välja nokkinud.

See hernehirmutis on mu kadedus.

Selles raamatus on ainult üks tegelane, keda ma tahaksin nimetada kangelaseks. See ei tähenda muidugi, et ta oleks täiesti veatu, seda ei ole kangelased kunagi. Aga ta kangelaslikkusest jätkub selleks, et ma olen valinud just tema tunnistajaks selle päevakorrapunkti all, mille nimeks on kadedus. (Nagu näete, olen isegi nii teadlik selle tunde inimlikus väikluses, et ma seda sõna ei kirjuta suurte tähtedega, nii nagu see kirjutati saali mustale tahvlile, ja kui mul oleks võimalik ümber seada kohtu valjuhääldaja, siis oleksin ma selle ka seal muutnud ainult sosinaks.) See on mu ainus võimalus kuidagi oma kaastunnet avaldada pahele, mis

kõigi teiste poolt on hukka mõistetud, maha jäetud ja üksi. Heameelega oleksin tahtnud selle oma kaitse alla võtta, aga nii kaugele mu õigused kahjuks ei ulata.

Neljanda tunnistaja nimi oli Olle. Ta on mulle ja lugejaile varemgi tuttav, sest me oleme teda vähemalt üks kord kohanud. Aga siis väitsin, et ma teda hiljem enam kunagi ei kohta. See oli eksitus, nii nagu ma sageli olen eksinud, mis puutub tuleviku ennustamisse. Eks ole seda mitugi korda juhtunud, et me jätame inimesega pidulikult jumalaga ja siis juba järgmisel tänavanurgal pörkame temaga jälle kokku.

Raamatus "Südame pildid", millest ka olen rääkinud, oli kadeduse sümboliks madu. Nii kaugele ulatas ka Olle sarnadus selle sümboliga, et temalgi ei olnud jalgu, millele toetuda, ja ta pidi kohtu ette ilmuma ning oma tunnistuse andma lamades. Ta oli selles aga sama süütu nagu loomgi, kes on jalgadeta loodud.

See ei tähenda aga, et ta eriline asend (mul ei ole mingit tahtmist naljatada) oleks leidnud mõistmist kui mitte suure publiku, siis vähemalt vandekohtunike poolt. Ei, nad avaldasid oma pahameelt väga kuuldavalt, ja sõnad nagu "kohtu pühadus", "aukartuse puudus" ja "hoop näkku seaduse sümbolitele" ulatasid mu kõrvu.

Härra Y.: Palun arutusele võtta, kas ei ole võimalik ülekuulamist toimetada nii, et see kellegi tundeid ei riiva.

Kohtunik: Kas teil on mingi konkreetne ettepanek?

Härra Y.: Palun arstilt küsida, kas tunnistaja siiski ei saa vastata kas seistes või vähemalt istudes.

Härra X.: Toetan omalt poolt palvet, et ülekuulamine toimuks ka sel puhul arsti juuresolekul, kuigi ma muidu ei ole oma lugupeetud kolleegiga motiivide suhtes ühel arvamisel.

Kohtunik: Palvet on kahjuks võimatu täita, sest arst on tööga üle koormatud. Tal on praegu juhuslikult nii palju inimesi läbi vaadata, kellest on põhjust arvata, et nad on haiged, et tal haigete jaoks üldse aega üle ei jää.

Härra Y.: Siis peaks olema vähemalt võimalik korraldada, et tunnistaja esineks kohtu ees sobivamas riietuses.

Kohtunik: Ka seda on võimatu korraldada, sest tunnistaja ei ole võimeline ise riideid vahetama. Pöetaja on aga juba läinud.

Härra X.: Aeg on tõepoolest juba hiline, kas me ei alustaks ülekuulamisega?

Kohtunik: Teil ei ole õigust seda ettepanekut teha, sest seda kavatsesin ma ise öelda. Sõna on tunnistajal.

(Olle vaikib.)

Hääl publiku hulgast: Ma ei kuule midagi.

Kohtunik: Kas tunnistajal ei ole midagi öelda?

Olle: On küll.

Kohtunik: Mis nimelt?

Olle: Ma ei ole süüdi.

Kohtunik: Siis jutustage sellest, et te ei ole süüdi.

Nõnda jutustas Olle ja tunnistas kohtu ees, lamades kandraamil, millega ta oli sisse kantud ja millega ta pärast tunnistamist ja küsimuste esitamist jälle välja kanti.

— — — "Olen kahjuks äratanud juba ette pahameelt, sest ma esinen kohtu ees lamades, ja sellest tehakse vahest järeldus, et ma püüan kasutada üht vana tava, et maaslamajat ei lööda. Aga ma kinnitan kohe, et see mõte on minust väga kaugel. Seda tava ei ole pealegi ammu enam rakendatud, nii et seda tunnevad peamiselt ainult ajaloo-

lased. Mu asend ei ole mingiks alanduse märgiks ja seda tõendab ka see, et ma otsekohe hakkas süüdistuse vastu vaidlema.

Mulle ei ole siiski päris arusaamatu, miks just mind on sel puhul tunnistajaks valitud. Vaevalt kellelgi teisel oleks pealtnäha nii palju põhjust kadeduseks. On vaevalt inimest, kellel ei oleks midagi, mille pärast mul oleks põhjust talle kade olla. Pime ei tarvitse näha, mida ta näha ei taha, ja kurt võib silmad kinni pigistada, kui ta ei taha kuulda. Idioot ei tea, et ta on idioot, ja surnu tõenäoliselt ei tea, et ta on surnud. Aga ma ütlen otsekohe, et ma ei ole kellelegi neist kade. Seda, mida ma tahan näha ja kuulda, on siiski rohkem kui seda, millest ma tahan ilma jääda. Kui ma näen inimesi, kes ei tea, kuhu minna, siis ma ei tunnegi nii väga puudust sellest, et ma ei saa kuhugi minna. Idioot olen ma olnud ja kord olen ma ka surnud, see on kindel. Siin ei ole midagi kadestada.

Ega te seda ei mõtlegi. Te mõtlete ikkagi ennekõike neile, kes on terved, tugevad ja noored. Ma ei püüagi väita, et ma kogu aeg suudan vaadelda oma olukorda filosoofilise rahuga, nagu kellegi teise olukorda, keda on vaja lohutada. Muidugi olen sageli olnud kibestunud, ja kui igatsete kuulda mu meeleheitest, siis vähemalt niipalju võin ju öelda, et olen olnud ka meeleheitel. Ma ei saa käsi rusikasse suruda, aga vähemalt vaimus olen seda teinud. Aga kas see on kadedus? Kui ma mõtlen, miks ka mina ei võiks olla endiselt noor, terve ja tugev, siis ei tähenda see seda, et ma sooviksin, et teised kõik peaksid minu kombel lamama. Veel vähem, et neid sellepärast kohtu ette kutsutaks.

Olen lugenud, et meid ahastuse mustal tunnil miski ei piina rohkem kui mälestus möödunud õnnepäevadest. Võimalik, et see teatud inimeste juures on nii, aga mitte

kõigi juures. Mulle tundub pigemini, et on veel raskem teada, et ei ole kunagi midagi olnud, mida mäletada. Mulle on mälestused nagu suvel kogutud vitamiinid, millest ma nüüd pika ja lõputu talve pean elama. Sellest ei jätku palju korraks, kui tahad, et see tagavara kaua vastu peaks. Aga see on siiski midagi. Ja mitte kunagi, ka mitte meeleheite kõige mustemal tunnil ei ole ma tahtnud seda olematuks vanduda.

Räägiksin heameelega sellest ajast, kui ma ei teaks, et te tahate kuulda midagi muud, et see jutt oleks teile igav. Ja kuidas suudaksingi seda rääkides nii elavaks teha, nagu see oli, kui isegi mu mälestustes see aeg tuhmub ainult must-valgeks pildiks. Mis ütleb teile üks õhtu, kui ma väsinult ja õnnelikult spordiväljalt koju lähen, õhtu pehme hämarus nagu soe vaip ümber higiste liikmete, sõõrmeis kastese rohu ja esimese heina lõhn. Võib-olla ütleb teile rohkem üks teine õhtu, laupäevaõhtu tantsuga, magus-uimastav tunne, mis pole isegi jõudnud selguda ootuseks või eelaimuseks, mil oled armunud, aga üsna huupi ja üldiselt. See olen olnud mina ja mitte keegi teine. Kas ma peaksin kadestama seda, kes seda kunagi pole tundnud, või seda, kes seda praegu tunneb? Ma ei tea ju, kas ma isegi oleksin võimeline seda uuesti samal viisil üle elama, isegi kui ma ei oleks sunnitud siin lamama.

Te ei usu, et ma seda võin nii võtta, ja ma ei saa teid seda uskuma panna. Kuidas nii — me kadestame ju sageli teisi sellepärast, et neil on sama palju kui meilgi, kuigi nad seda pole ära teeninud. Me kadestame isegi neid, kel on tunduvalt vähem kui meil, aga ikkagi meie arust liiga palju. Miks on temal ainult natuke vähem kui minul, kui ta pole seda sugugi ära teeninud?

Ma ei taha ennast päriselt puhtaks pesta. Muidugi olen

ka mina olnud kade sellele või teisele. Aga nii uskumatu kui see teile tundubki, siis on see kadedus pärit sellest õnnelikust ajast, millest ma varem kippusin rääkima. Ma ei saa ainult ühtki konkreetset näidet tuua, sest ma olen selle unustanud koos muude väikeste ja väiklaste muredega, mis mul sel ajal olid.

Aga lõpliku hoobi mu kadedusele andis siiski äratundmine, et nii paljud kadestavad mind just nüüd. Inimesi ärritab, kui ma näiliselt olen oma saatusega leppinud, ja kui ma näitan rõõmsat nägu ja isegi naeran, võtavad nad seda nagu isiklikku solvamist. Nad tulevad oma kaastundmusega, ja kui nad näevad, et seda ei võeta tänuga vastu, on nad loomulikult solvunud. See on ju peaaegu sama piinlik, nagu oleksid nad tulnud pärjaga ja leidnud, et kallid kadunu ei olegi veel surnud. Siis ärkab neis õiglustunne, nad leiavad, et see on ülekohus kõigi nende vastu, kes on juba surnud. Ja mis see kõik ühiskonnale maksma läheb! Aga seda te ei nimeta muidugi mitte kadeduseks, sel on teine ja palju ilusam nimi: sotsiaalne õiglustunne. Kellelgi pole aga siia maani mõttesse tulnud sotsiaalse õigluse kõrval taotella ka bioloogilist õiglust, see ärataks ainult valju naeru.

Olen rääkinud oma võimete ja äratundmise kohaselt. Kui mu tunnistus on nõrk ja poolik, siis palun seda vabandada sellega, et räägin pikema ettevalmistuseta. Olin just magama jäämas, kui sain kutse kohtu ette ilmumiseks, ja mul polnud palju aega järele mõelda, millest rääkida. Kohtu kord ei luba pealegi enne tunnistamist kelleltki küsida, millest ma just pean rääkima. Aga ma olen heameelega nõus vastama küsimustele, kui neid peaks olema.” — — —

Härra Y.: On raske küsida, kui juba tunnistaja senise

jutu põhjal ette võib arvata, et ta seda tõsiselt ei võta ja vastusevõimalust kasutab demagoogiaks või labase nalja tegemiseks. Esitan sellepärast kohtule palve, et kaitsjal ja süüdistajal lubataks ise oma küsimustele vastata, nii nagu nad arvavad, et tunnistaja tegelikult peaks vastama.

Kohtunik: Kas härrad on selle palve esitanud üksmeelselt? Vastasel korral ei saa kohus palvele vastu tulla.

Härra X.: Toetan palvet ainult sel juhul, kui ka tunnistaja ise on sellega nõus.

Kohtunik: Annan selle küsimuse otsekohe edasi tunnistajale vastamiseks.

Olle: Ja kui ma keeldun?

Kohtunik: Siis juhin teie tähelepanu sellele, et kohtul on õigus tunnistada teid vastutusvõimetuks, millest järgneb, et küsimused automaatselt edasi lähevad teie eestkostjale.

Olle: Kuna sellest selgub, et protesteerimine on asjatu, võin ma ju sama hästi protesteerida. Ma ei ole sellega nõus.

Härra X.: Sel juhul esitan kohtule palve, et tunnistaja kuulutataks vastutusvõimetuks ja õigus küsimustele vastata antaks kaitsjale.

Härra Y.: Kas selleks ei ole siiski vaja ära kuulata ka arsti arvamist?

Kohtunik: Eriti kiirel juhul on kohtul õigus seda otsustada ilma arsti kuulamata. Teen otsuse, et tunnistajal nüüdsest peale on keelatud küsimustele isiklikult vastata või mõnel teisel viisil kohtu käigusse sekkuda.

Härra Y.: Kas tunnistaja tunnistab ennast süüdi?

Härra X.: Tunnistaja on ennast juba süüdi tunnistanud. On selge, et tema olukorras on kadedus täiesti loomulik tunne. Kui tunnistaja väidab, et ta mingit kadedust ei tunne, on see täiesti ebaloomuliku hingelise seisundi tunnus.

Härri Y.: Ahaa, hingeline seisund . . . See sõna on täna õhtul esmakordselt siin lendu lastud. Kas me ei peaks lähemalt hinge mõistet defineerima?

Kohtunik: Kuna on karta, et sellest võib tekkida tülaküsimus kaitsja ja süüdistaja vahel, siis ei saa kohus sellele soovile vastu tulla. Me peame ära hoidma, et kohus ise mingis küsimuses omavahel tülili satub. Peame säilitama kodurahu iga hinna eest, kui me üldse tahame oma prestiiži säilitada.

Härri Y.: Olgu nii. Aga päris mööda me sellest küsimusest siiski ei saa. Ma olen sunnitud küsima, kas tunnistaja on kunagi mõelnud oma hinge?

Härri X.: Kas on põhjust arvata, et ta on seda teinud?

Härri Y.: Muidugi. Et tunnistaja keha on — kuidas seda öelda — puudulik, siis on täiesti loomulik, et ta seda puudust mingil kombel on tahtnud kompenseerida.

Härri X.: Pean oma lugupeetud kolleegile õiguse andma. Muidugi on ta seda teinud.

Härri Y.: Jällegi ahaa! Me teame, et hing on keha funktsioon ja et terves kehas on terve hing. Loogiline järeldus sellest on, et tunnistaja on hakkama saanud pettusega, kui ta on püüdnud oma hinge tervemaks luuletada kui see õigupoolest saab olla.

Härri X.: Mul ei ole mingit põhjust selle vastu vaielda, sest see süüdistus ei käi praeguse paragraafi alla. Jutt on ainuüksi kadedusest.

Härri Y.: Siiski — see käib praeguse paragraafi alla ja seda tõestan ma kohe. Kui võltsimine on kindlaks tehtud — mu lugupeetud kolleeg ei vaidle selle vastu —, siis on selge, et tunnistaja on lihtsalt valetanud, et kogu tunnistus on lihtsalt katse näidata suuremat hingeõilsust kui tal seaduse järgi tohiks olla.

Härri X.: Ma jään oma seisukoha juure — see on uus süüdistus. Süüdistus valetunnistuse andmises.

Härri Y.: See ei ole üldse süüdistus. Ma ei ole öelnud, et tunnistaja valetas meelega. Olen kindel, et ta andis oma tunnistuse ausa tõerääkimise tahtega. Et tunnistus oli ebaõige, on tingitud tunnistaja inimlikust puudulikkusest. Seda on juhtunud küllalt, et tunnistajad on näinud või kuulnud valesti, ilma et nad seda ise teaksid. Pealegi langeb süüdistus valetunnistamises juba sellega, et tunnistaja on kuulutatud vastutusvõimetuks. Aga lubage mind esitada uus küsimus. Tunnistaja ütles nimelt korduvalt, et ta leiab lohutust mälestustest. Kas see tähendab, et tunnistaja sooviks seda aega tagasi?

Härri X.: Ma ei näe praegu, kuhu mu lugupeetud kolleeg sihib. Aga ma ütlen juba ette, et tal ei ole õigus.

Kohtunik: Palun, vastake küsimusele!

Härri X.: On iseenesest selge, et ta seda aega tagasi ihaldab.

Härri Y.: Kas siis ei ole mõeldav, et ta on kade sellele õnnelikule noormehale, keda ta korduvalt katsus enda asemel tunnistama saata?

Härri X.: Kas keegi saab olla kade iseendale?

Härri Y.: Midagi ei ole minust kaugemal kui metafüüsika. Aga on bioloogiline fakt, et iga organism aja jooksul uueneb ja et teatava ajavahemiku möödumisel enamik kudesid on hoopis uued. Me võime julgesti öelda, et kui 75% kudedest on täiesti uued, võib kõnelda täiesti uuest inimesest. Tunnistaja siin kohtu ees ei ole hoopiski enam see noormees, kes kord aastate eest spordiväljal või tantsupõrandal esines.

Härri X.: Kui see ei ole metafüüsika, siis on see sofism. Selle põhjal võib iga inimest, kes möödunud aegu tagasi

ihaldab, kadedaks nimetada. Ometi käib see pahe hoopis teise paragraafi alla. Lugupeetud kolleeg tahab sellega seaduseraamatu ühe paragraafi võrra vaesemaks teha.

Härra Y.: Seadused peavad paratamatult teaduse edusammudega kohanema. Sisuliselt ei ole lugupeetud kolleeg mu väidet ümber lükanud.

Härra X.: Siiski, ka puhtteaduslikult on see lonkav. Me ei pääse siiski mööda isiku kontinuiteedist. Isegi kui osad uuenevad, oluline osa jääb endiseks.

Härra Y.: Ma tarvitaksin meelsamini terminit "elu kontinuiteet". Bioloogiliselt võttes on ka vanemad ja lapsed üks ja sama isik, ainult eri vormis. Keegi ei eita aga võimlust, et laps võib olla kade oma isale või emale. Ja siis — kolleeg tunnustab patu mõistet, mida mina küll ei tunnusta. Aga siiski, et leida mingi ühine lähtealus — on olemas mõiste nagu patt iseenda vastu. Kas vaidlete selle vastu?

Härra X.: Ma ei vaidle selle vastu.

Härra Y.: Siis oleme jälle jõudnud ühisele seisukohale. See näitab veel kord, et leplik koostöö on võimalik, kui selleks leidub ainult tõeline tahe.

Härra X.: Koostöö on alati võimalik, kui on keegi, kelle arvel saab kokku leppida.

Kohtunik: Me peame veel lahendama ühe küsimuse: mis teha tunnistajaga? Me ei saa teda ootama jätta, sest tal on aeg magada.

Sekretär: Palun sõna faktiliseks märkuseks: tunnistaja magabki juba.

Hääl vandekohtunike hulgast: Kadestamisväärne inimene!

Hääl publiku hulgast: Parasiit! Ta magab meie ja meie laste une arvel. Saatke ta tagasi sinna, kust ta on tulnud!

VIIES TUNNISTAJA

Ka järgmisel vaheajal läks rahvas saalist välja ja mulle tuli kiuslik mõte seda võimalust proovida. Võimalikult ükskõikset nägu tehes läksin esimesest politseinikust mööda, kuigi ma sisemiselt kogu aeg värisedes ootas, et ta raske käsi mu õlale langeb ja et ta mind tagasi minema sunnib. Sellest tundest on raske lahti saada, kui oled nii kaua liikunud keelatud territooriumil. Aga midagi ei juhtunud, isegi politseinik uksele ei osutanud mulle rohkem tähelepanu kui kõigile teistele.

Leidsin ennast kitsal trepil rahvamurru hulgas, kus vaevalt oli ruumi isegi ühel jalal seismiseks. Ja kogu aeg sundisid seljatagant uued tulijad mind järjest edasi, ikka allapoole. Tundsin juba väljast tulevat külma ja niisket õhku, mis tubakasuitsuga vastumeelselt segunes. Leidsin taskust viimse sigareti, mis oli kõveraks kooldunud ja tubakast pooltühjaks joosnud. Aga siis avastasin, et mul polnud tikke, ja mul ei jätkunud julgust lähedalseisjatele tuld küsida. Poetasin sigareti pettunult taskusse tagasi ja mõtlesin tagasi saali minna. See oli aga nüüd täiesti võimatu, sest nii tihedalt seisis rahvas trepil. Pidin siis minagi seal täiesti asjatult seisma ja ootama. Ma ei olnud alguses üldse tähele pannud, et saal mahutas nii palju inimesi. Sain kuidagi suruda enese seina ääre, kus mul vähemalt üks külg oli kaitstud trügimise vastu.

Õhk siin muutus varsti veel väljakannatamatumaks kui see oli olnud saalis. Valgus trepil oli ennegi olnud hämar, aga nüüd muutus see suitsu tõttu mingiks sinakaks uduks, milles oli võimatu näha isegi enda kõrval seisva inimese nägu. Ja mulle tundus, et mu seisukord oli peaaegu sama-sugune nagu alguses väljas tänaval. Olin sama abitu ja kaitsetu ja võimatu oli mul kuhugi minna. Ainus, mis mind lohutas, oli teadmine, et kohus varsti pidi jätkuma. Kohus — see tundus nüüd nagu pääsemine.

Mu kõrval oli kaks sinistes tööriietes meest sattunud elavasse kõnelusse, mitte vaidlusse, sest nad olid mõlemad ühel arvamisel, aga nad kõnelesid seda vihasemalt. Et nad aga rääkisid mingit erilist murret või ka slangi, siis ei saanud ma sellest palju aru. Ma rohkem aimasin, et nad avaldasid oma rahuolematust selle üle, et see oli ainult ülemklass, kes kohut mõistis ja kelle üle kohut mõisteti.

”Meil peaks olema samasugune õigus seal ees seista ja mitte ainult istuda ja pealt vaadata.”

”Aga see ei lähe, niikaua kui kohtunikud tulevad ülema kümne tuhande hulgast. Nad ei saa ju isegi aru, kas me vastame jaa või ei.”

”Aga mis me siis peame tegema? Me ei või ometi igavesti seal istuda nagu puukujud.”

”Siis lööme kaasa mujal ja teisel viisil.”

”Sa mõtled keldris?”

”Ära ironiseeri midagi! Keldris on rohkem õiglust kui siin. Seal oleme meiegi inimesed.”

”Miks sa siis ei lähe keldrisse?”

”Ma ei saa enam. Ma olen seal juba olnud.”

”Ja miks sa sinna ei jäänud?”

”Samal põhjusel mis sinagi. Nooruse rumalus. Noor ini-

mene tahab heameelega sõdur olla ega tea aimatagi, et see ei käi nii kergesti. Ja nii ta ei ole lõpuks ei üks ega teine.”

Ma ei saa väita, et nad oleksid tarvitanud just neid sõnu, ja ma ei ole isegi kindel, et ma nende kõneluse mõtte olen päris täpselt edasi andnud.

Aga nüüd hakkas rahvas jälle saali tagasi minema. Olin arvanud, et igaüks läheb tagasi oma kohale, või vähemalt, et minu koht on mulle kindlasti reserveeritud, sest ma polnud ju siia tulnud vabatahtlikult. Aga ma olin jällegi eksinud. Esimesed toolide read olid juba publikuga täidetud ja ka tagapool ei paistnud palju ruumi olevat. Võisin jälle kord näha, et isegi sundolukord ei kindlusta meile midagi.

Korraks tuli mulle mõte saalist hoopis välja minna. Aga samal ajal kui ma tundsin, et see oli võimalik, ärkas kiuslik tung siia jääda, et näha, mis edasi sünnib. Pealegi nägin just siis üht vana tuttavat. See oli Sixten, mu kunagine teejuht. Kedagi sobivamat isikut ma ei oleks võinud praegu kohata.

”Vabandage, et ma teid segan, aga ma ei tea tõesti, mis ma pean tegema. Mind toodi siia nagu kaebealust — miks, seda ma ei tea. Siis pandi mind publiku hulka istuma. Ja nüüd ei ole mul sealgi enam kohta. Igatahes terve mõistuse seisukohast . . .”

Sixten näis olevat tüdinud ja närviline. Kahetsesin juba, et olin teda tülitanud.

”Mis te mõtlete selle terve mõistuse all? Kas terve mõistus ei või kunagi eksida. Muidugi on siin tegemist eksitusega. Kui te tahate midagi õiendada, siis on teil alati võimalus seda teha. Te oleksite võinud seda juba ammu teha.”

”Niisiis on mul õigus, mingi ebamäärane teoreetiline õigus, mida ma pole õigel ajal kasutanud . . . Miks kuulen sellest alati alles tagantjärele?”

"Miks te ei küsinud varem?"

"Mul pole olnud kedagi, kellelt küsida."

"Küsida võite igaühelt, see õigus on teil ka. Aga keegi ei saa garanteerida, et te saate õige vastuse. Isegi mitte seda ei saa lubada, et te üldse saate vastuse. Sest kui küsimus on vabatahtlik, on ka vastus seda — mille vastu te vist ei vaidle jälle terve mõistuse nimel."

"Kas te võite vähemalt öelda, mis ma nüüd pean tegema — mis ei oleks keelatud?"

"Tehke siis midagi niisugust, mis on keelatud — kui te tahate või oskate midagi niisugust."

Ta pööras mulle järsult selja ja ma olin haavunud ning kurb. Olin seni arvanud, et ta oli üks neist vähestest siin majas, kes suhtus minusse heatahtlikult, aga episood magamistoas ja see praegune sõnavahetus olid röövinud mult sellegi toe.

Teha midagi keelatud? Mulle tuli äkki pöörane idee. Kohtunik ei olnud veel sisse tulnud ja ta koht oli tühi. Tühi tool, see oli kõik, mida ma praegu nägin. Vähemalt kord võisin mina olla see, kes üllatas teisi, kes ei oodanud üllatusi teistelt.

Olin astunud paar sammu poodiumi suunas, kui keegi pani käe mu õlale. Ma ei hoolinud sellest — kui see oli politseinik, võis ta tarvitada vägivalda, muule ma ei alistanud. Isegi kui see oleks Sixten, kes tahab keelata mind heatahtlikult, ei kuula ma teda enam. Ta võib süüdistada iseennast.

Pöördusin ja vaatasin Stanley naervasse näkku. Ta oli nüüd erariides, heledas suviülikonnas, pruuniks päevitunud, nagu oleks ta just kustki lõunamaalt tagasi saabunud.

"Noh, kas tunnend minu ära?" küsis ta.

Häbenesin oma üllatust ja selle maskeerimiseks ütlesin midagi lapsikut ja rumalat.

"Stanley? Sa oled elus?"

"Sina ka," vastas ta.

Nüüd tuli mul meele mu kuri kavatsus, aga kui ma heitsin kiire kõrvalpilgu kohtulaua poole, nägin, et kohtunik oli juba tulnud ja oma kohale istunud. See võimalus oli seega mööda läinud ja ma aimasin kuidagi umbkaudselt, miks Stanley nii äkki oli esile kerkinud. Oleksin vahest olnud võimeline tühjale toolile istuma, aga suuremat skandaali polnud ma siiski suuteline tegema.

Et Stanley oli teadlik mu kavatsusest, nägin ta näost, kui ta mulle mõistvalt silma pilgutab. "See läks viltu," ütles ta. "Aga ma annan sulle heameelega oma koha — mul ei ole endal kahjuks rohkem aega."

Seina ääre oli toodud lisatoole ja ühe neist juhatas Stanley minule. Siis lahkus ta nii kiiresti, et mul ei tulnud mõttessegi teda tänada. Veidi piinlik oli mul siiski sinna istuda, sest neil toolidel istusid ainult lapsed. Ma ei olnud varem kohtusaalis lapsi näinud, aga nüüd nägin sealsamas toolide kohal silti, mis ilmsesti hiljuti oli sinna pandud ja millel seisis: "Lastele lubatud".

Et järgmine tunnistus oli mu kaaslastele huvitav ja lõbus, seda võisin järeldada nende naerust ja hüüatustest, kui tehti teatavaks järgmise tunnistuse sisu: "LIIGSÖÖMINE JA -JOOMINE". Nad oleksid kindlasti veelgi rohkem lõbutundnud, kui see süüdistus oleks ilmunud sel kohmakal kujul, mis sellele pahele eesti keeles nimeks on antud.

Tunnistaja oli juba sees, ainult et mina ei olnud osanud teda alguses tunnistajaks pidada. See oli mu vana sõber Sixten. Ma hakkasin nüüd mõistma, miks ta oli olnud nii närviline ja pahane, kui ma teda nii ebasobival ajal tülitasin.

"Kas te tunnistate ennast süüdi?" küsis kohtunik.

"Olen juba ennast süüdi tunnistanud sellega, et ma vabatahtlikult nõustusin tunnistama. Kas sellest ei jätku?"

"Ei. On vaja täielikku tunnistust koos põhjendusega."

"Minu tunnistus sobiks õieti mujale ja hoopis teisel viisil ette kanda. Ma ei usu nimelt, et see kõlaks päriselt nagu süütunnistus. Ja see kindlasti ei rahulda lugupeetud kohut."

"Te teate, et teil on täielik vabadus rääkida nii nagu te ise õigeks peate. Te olete varem juba nii palju kordi tunnistajana esinenud, peaaegu kõigis teistes punktides."

"Aga kui mu süütunnistus võib mõnele tunduda rohkem kaitsekõne pahele?"

"Siis seda suuremal määral on see süütunnistus."

"Hea küll," ütles Sixten. Ja ta tunnistas nõnda:

— — — "Kõigepealt paluksin luba paari sõnaga selle juures peatuda, mida ma liigsöömise all mõtlen. Ma ei mõtle nimelt niipalju liigset söömist, kvantiteeti. On olemas palju hädaohtlikum ja just meie ajal levinud prassimise vorm, kus ülemääraseks kujuneb mitte toidu hulk, vaid naudingu suurus. Seda esimest, lihtlabast liigsöömist ma saan vaevalt endale ette heita. Ennem vastupidi — olen kogu oma elu olnud nõrgalt arenenud isuga. Mäletan juba lapsepõlvest, et ma peaaegu kunagi ei tahtnud oma taldrikut tühjaks süüa. Kuigi see võib tunduda paradoksaalne, käib see pahe siiski sama paragraafi alla. Vähesöömine on tegelikult sama mis liigsööminegi, sest ka sel puhul ei söö inimene mitte selleks, milleks söömine on määratud looduse poolt — oma keha varustamiseks vajalike uute ainetega —, vaid peami-

selt selleks, et oma maitсенärve kōditada, et sellest naudingut tunda. Ja kui see nauding ei ole küllalt intensiivne, jätab ta oma keha varustamise hooletusse, patustab oma keha vastu.

Olen alati pidanud lugu mitte ainult heast toidust, vaid ka headest veinidest ning kangematestki jookidest, kuigi ma ei ole kunagi ennast purju joonud. Ka see viimane asjaolu kuulub sama pahe juure. Kui inimene enda purju joob, on tal selleks mingi psüühiline põhjus, mitte aga ainult madal maitсенärvide kōdi.

Teatavas elueas, viieteistkümne ja viiekümne vahel, ei saanud see pahe siiski kujuneda eriti keskseks, ta jääb teiste pahede ja vooruste varju. Liigsöömine on patt, mis esineb peamiselt lastel ja vanadel, kui ta teisi naudinguid kas ei suuda vāäriliselt hinnata või on talle neist osasaamine ras-kendatud. See on inimese esimene ja viimane lõbu, kui nii võiks öelda. Muidugi ei ole iga lõbu veel pahe — kui see nimelt ei sünni ainult lõbu enda pärast. Kui inimene on näljane ja oma nälga kustutab, siis on see ka lõbu, aga see ei ole veel pahe. Mina ei ole aga kunagi nälga tundnud. Vaevalt olen seda tundnud isegi sel määral, nagu seda tunneb töömees, kes küll kunagi ei kannata toidupuuduse all, kes aga siiski enne sööki iga päev on ausalt näljane. Nagu ütlesin, mina ei ole kunagi olnud õieti näljane, mul on alati olnud halb isu. Olen sellepärast katsunud selle bioloogilise kohustuse teha endale nii mõnusaks kui vähegi võimalik.

Aga see ei ole veel kõik. Ma arvan nimelt, et me julgesti võime laiendada liigsöömise mõiste ka teistele aladele. Ja siinjuures ma ei mõtle joomist, mis siia juure kuulub, ka mitte joomist joovastuse hankimiseks, mis õieti siia ei kuulu, sest selle eesmärk on hoopis teine. Me teame ju, et see

mõiste ise on pärit väga vanast ajast, mil inimene elas palju lihtsamalt ja tal polnud palju aimu neist kiusatustest, mis tänapäeva inimese juures on välja kujunenud koos vaimse eluga ja vaimsete naudingutega. Ka siin olen patustanud rängalt kogu oma elu. Olen selle rajanud ainult naudingute hankimiseks. See võib olla teadus või ka ilukirjandus, kus ma olen käinud nagu viljapuuaeda pääsenud mõistmatu loom, ahmides ainult seda, mis mulle meeldib ja maitseb. See võib olla ka muusika, mida olen harrastanud ainult passiivselt, vastu võttes, neelates. Ja siingi olen valinud ainult selle, mis mu kõrvadele on olnud meeldiv. Ma pole kunagi võtnud seda kui kohustust, pole kunagi ennast sundinud lugema, kuulama või nägema. Sama on maksev ka kujutava kunsti kohta. Ja üldse igasugune ilu, ka looduseilu kaasa arvatud, on mind alati õigest teest kõrvale meelitanud, on minust teinud omamoodi eraku, kes tunneb huvi ainult iseenda naudingu vastu, kellel aga kunagi pole meele tulnud seda naudingut pakkuda teistele, isegi mitte heatahtlikult, rääkimata siis selle teistele pealesundimisest, mis on õige sotsiaalse südametunnistuse märk.

Kõnelen nüüd, nagu teaksin, missugune on õige tee. Ometi pean kohe tunnistama, et ma seda siiski ei tea. Ma ei saa ennast selle teadmatusega vabandada — seaduse mittetundmine ei vabanda kedagi — ja ma ei tahagi ennast vabandada. Ma ei tea sellepärast, et ma ei taha seda teada. Ja sellepärast ei saa ma ka õieti kahetseda oma senist elu ja ennast parandada. Kui nüüd siiski peaaegu kõik on muutunud, siis vastu minu tahtmist. Sellepärast ei saa ma ennast lahti öelda neist naudingutest, mis mul on olnud, mõelda neile vajaliku vastikustundega, nii nagu ma peaksin.

Ma ei ole ennast parandanud, kuigi väliselt näib, et kõik on muutunud. Mu kõht ei luba mind enam süüa ega juua

seda, mille järgi mu himu käib. Olen jälle tagasi lapsepõlves, kus ma pean sööma seda, mida ma ei taha, mida aga arst ette kirjutab. Ja ma ei saa enam oma taldrikut pooleli jätta nagu siis, sest nüüd ma tean, et keha vajab toiduaineid. Iga söögiajaga peab kurgulagi oma karistuse vastu võtma.

Aga see ei ole mu ainus karistus. Kuigi ma vaimsete naudingute suhtes ei pea pidama dieeti, on siin teine probleem. Kõik on juba olnud, kõike olen juba lugenud, kuulnud või näinud. Kõik uus on ainult vana kordamine ja mulle tundub, et seda korratakse järjest halvemini. Olen tüdinud kõigest vanast ja tuntust. Aga kõik uus ja võõras on mulle harjumatu ja vastumeelne. Ikka haruldasemaks on jäänud mu naudinguvõimalused, ikka haruldasemaks jäävad raamatud, mida ma lõpuni loen, kontserdid, kust ma enne lõppu ära ei lähe, kunstinäitused, kus ma juba ukstel tagasi ei pöördu.

Ja igavene looduski, millest öeldakse, et sellest inimene imelikul kombel kunagi ei tüdi, kuigi see on alati sama ja korduv. See võib ju nii olla, et iga kevad tuleb sellise värskusega, nagu oleks see kõige esimene. Ometi tundub, et olen juba mitu kevadet vastu võtnud seljaga selle poole seistes. Kõik pildid on seotud mälestustega, kui inimene on jõudnud minu aastatesse ja tal on võimalik olnud maailmas ringi liikuda. Mälestusi on häid ja halbu, aga nad on ühteviisi mürgised mõlemad. Head mälestused teevad mind melanhoolseks. Siin olen ma juba olnud, ja nüüd ei ole see enam mina, kes siin seisab ja vaatleb. See on keegi võõras hall vanahärra, kes meid mõlemaid vaatleb, pealtnäha sõbralikult üksikõikne, aga sisimalt kade ja õnnetu. Halvad mälestused ei tee mind vähem kibedaks, siin näen koguni oma kahekordset kaotust, ja ma pööran selja, korrates ainult üht sõna: hilja!

Miks ma ennast nii meeeldi süüdi tunnistan, see peaks nüüd olema selge. Mingid vabandused ei suuda mind nii-kuinii aidata — olen juba süüdi mõistetud ja kannan oma karistust iga päev. Ei salgamine ega vabandused suudaks mind enam aidata.” — — —

Härri X.: Tunnistus on olnud nii asjalik ja läbi mõeldud, et siin vaevalt on veel midagi küsida. Aga selle lõpuosas tegi tunnistaja siiski huvitava käänaku, millest me ei saa vaikides mööda minna. Ta väidab nimelt, et ta on oma karistuse juba kandnud. Kas tunnistaja arvab, et näiteks salakaubavedaja on sellega oma karistuse kandnud, et ta oma kauba eest on maksnud.

Sixten: Jah. Sel juhul, kui ta on maksnud rohkem kui ta sama kauba eest hiljem saab, nii et ta lõppude lõpuks töötab kaotusega.

Härri X.: Tunnistaja püüdis väita, nagu oleksid isegi mälestused talle karistuseks. Tegelikult on ju mälestused samasugune varandus nagu muu materiaalne vara. See on pealegi eraomand, mille võõrandamiseks praeguste seaduste järgi ei ole mingit võimalust. Kas saab tema varandus olla kellelegi karistuseks?

Sixten: Jah. Kui see varandus on talle koormaks ega võimalda tal nautida inimese ülimat õnne — vabadust.

Härri X.: Tunnistaja ütles avameelselt, et ta oma pahest ei ole vabanenud ega tahagi vabaneda. Ja ometi püüdis ta selgeks teha, et tal praegu on võimatu patustada, jah, et ta koguni kannab oma karistust. Kas saab keegi korda saata kuritegu ja selle eest karistust kanda samal ajal?

Sixten: Jah. Kui kuriteo kordasaatmine ise on karistus.

Härri X.: Neist vastustest võin ainult järeldada, et tun-

nistajal on pikaajalisem kohtupraktika kui minul ja et mul sellepärast on parem üldse küsimustest loobuda. Meie osad peaksid tegelikult olema vahetatud.

Härri Y.: Omalt poolt tahaksin esitada ühe küsimuse, kuigi see on ainult rutiiniküsimus. Kas tunnistaja, kui talle võimaldataks uuesti alustada, tahaks elada teisiti? Kas ta oleks valmis vastu võtma oma nooruse koos kõigi unistustega, mis kunagi ei täitu?

Sixten: Ma ei tea. Küsimuses on nimelt üks tundmatu tegur.

Härri Y.: Missugune?

Sixten: Unistused. Ma ei tea nimelt, mis on unistused. Mul ei ole neid kunagi olnud.

Härri Y.: Täna! Sellest vastusest peaks olema küllalt, et tunnistajat õigeks mõista.

Härri X.: Sellega ei saa ma nõustuda. Meil ei ole mingit muud tõendust kui ainult tunnistaja enda sõna.

Härri Y.: Sellest peaks jätkuma, sest tunnistaja on ateist.

Härri X.: Ka see ei ole kindlaks tehtud muidu, kui ainult tunnistaja enda väitega. Teen ettepaneku anda see küsimus ekspertide komisjoni.

Kohtunik: Kas ei ole küllalt vandekohtust?

Härri X.: Käesolev küsimus on selleks liiga spetsiaalne, et vandekohus saaks teha mingi otsuse ilma asjatundjaid ära kuulamata.

Kohtunik: Siis teen otsuse ilma vandekohtu arvamist ära kuulamata. Küsimuse arutamine on edasi lükatud. Tunnistaja ei tarvitse oodata, vaid võib kohe koju minna.

Nii lahkus Sixten ja ma ei näinud teda enam. Temalt ei olnud mul edaspidi enam mingit abi oodata.

KUUES TUNNISTAJA

Kirjutamine muutub mulle järjest raskemaks. Sedapuhku ei ole see aga tingitud sellest lõpuelsest meelehellusest, mis on paratamatu, kui tead, et hakkab lõpule jõudma koosviibimise aeg inimestega, kes on sulle aja jooksul omaseks saanud. Isiklikud tunded hakkavad sel puhul kaasa vibreerima tugevamini kui see hea on, pilk tumeneb ja käsigi muutub nõrgaks. Sedapuhku ei ole aga tegemist mingi lahkumismelanhooliaga. Põhjus ei ole arvatavasti ka selles, et ma siin majas olen viibinud nii lühikest aega, et ma pole millelegi ega kellelegi jõudnud lähedale pääseda. Arvan, et oleksin jäänud sama kaugele, kui ma seal oleksin olnud mitu ööd. Pigemini on mul eriti nüüd tagantjärele, seda kõike kirjutamise juures uuesti üle elades tunne, nagu sõidaksin kuhugi väga kaugesse ja võõrasse paika ja ikka külmemaks, võõramaks ja ühetoonilisemaks muutub maastik, mida näen vaguniaknast. Või nagu käiksin mööda pikka, linnast välja pimedale legendikule viivat tänavat, kus kõik majad on pööranud oma tule müürid mulle vastu.

Pealegi saab mulle nüüd ikka selgemaks, kui puudulikult ma oma ülesannet, selle öö sündmusi kirjeldada, olen täitnud. Ma ei uskunud küll kunagi, et mu kirjeldus saaks täielik, nii et seda võiks võrrelda arhitekti plaaniga, rääkimata sellest, et ma ise mingil kombel oleksin suutnud kaasa aidata, et seal midagi muuta või parandada. Nüüd aga tean,

et lahkun siit sama targalt kui siia tulingi ja et ma siit peale üksikute põgusate piltide midagi kaasa ei vii. Isegi nende piltide suhtes ei ole ma alati kindel, et ma vähemalt nende üksikosasid juba siia kaasa ei toonud. Kuigi kõik peeglid siin majas arusaadavatel põhjustel olid kaetud, ei või siiski teada, kas mõnelt seinalt või uksepaneelilt siiski ei peegeldu vastu mu enda nägu, mis on tõeline ainult minu enda jaoks, niikaua kui ma ei näe seda mõnes selgemas peeglis.

Siis on vähegi tähelepanelik lugeja ka juba ammu märganud, et mu esialgsest kavatsusest olla täiesti erapooletu ei ole palju välja tulnud. Olen mõnigi kord lasknud ennast liiga palju mõjutada, isegi kaasa kiskuda, ja teinekord ei ole ma oma antipaatiad kaugeltki nii osavalt varjata suutnud kui see heas seltskonnas on nõutav. Nii väga kui ma seda püüangi, ei õnnestu see mul kaugeltki järgmise tunnistaja puhul.

Järgmine tunnistaja oli pastor Roth.

Midagi kohtupidamise korras oli segi läinud, sest teema tehti teatavaks juba enne kui tunnistaja oli sisse toodud. Tahvilil seisis vähemalt viis minutit suurte tähtedega "VIHA", enne kui pastor Roth sisse astus.

Kohtunik vaatas teda millegipärast veidi elavama huviga kui eelmisi, keda ta vaevalt oli näinud. Siis pööras ta oma värvitu seadusmehe pilgu sekretärile.

"Kas see on ikka õige tunnistaja?"

"Ei," ütles sekretär. "Aga meil ei olnud nii hilja enam võimalik ühtki teist tunnistajat leida."

Kohtunik näis nüüd ka ärkvel olles unine.

"Kas poleks siis parem ülekuulamine edasi lükata..."

"Seda me ei saa teha," ütles sekretär, hääles sama ametiagarus nagu ta vanal ametivennal Lichtil. "Aasta on varsti läbi ja me peame selle aasta kava täitma."

"Lubage tähendada, et mul on ameti tõttu õigus igal ajal ja igas punktis tunnistajana esineda," ütles pastor Roth.

Nõnda kõneles pastor Roth ja tunnistas kohtu ees oma ametiõiguse toetusel. Ta oli ainus, kes luges oma tunnistuse paberilt ette.

— — — "Ma tean, et seadust ei tohi arvustada, isegi mitte selle sõnalist kuju, mis sagedasti ainult traditsioonide austamise tõttu on säilinud, kuigi selle sõna sisu võib aja jooksul muutunud olla. Aga ma ei saa siiski jätta tähendama, et nimetus viha, mis käesolevale patule on antud, ei ole vahest päris täpne, ja et oleks ammugi aeg seda laiendada ja nimetada vihkamiseks. Viha võib ju teinekord olla koguni vóorus, vihkamine aga mitte kunagi.

Aga ma olen inimene ja midagi inimlikku ei ole mulle võõras. Ei ole mingit põhjust, miks see peaks teisiti olema. Ainult sel viisil on mul võimalik teisi inimesi mõista. Sellepärast ei ole ma ka kunagi püüdnud inimlikkudest pahedest lahti saada, vaid olen korraliku majaisa kombel igast seitsmest liigist endale natuke tagavaraks hoidnud. Ei või ju kunagi teada, millal seda vaja läheb, kas või ainult seemneks.

Nüüd tuleb mul rääkida ainult vihast (vihkamisest, tahaksin öelda), ja mul ei ole paraku aega pikemalt peatuda üldiste põhimõteteliste küsimuste juures, mis puudutavad patu kui niisuguse olemust, nii kiusav kui see teema tunduiski. Niipalju aga pean siiski tarvilikuks öelda, et ükski neist seitsmest inimese põhilisest loomuomadusest ei ole isenesest pahe, vaid saab paheks, kui see on suunatud võõrale

objektile. See on eriti maksev käesoleval puhul. Seda on vaja meeles pidada, et mu tunnistuse puhul aru saada, kus pahe lõpeb ja voorus algab.

Muidugi olen ma oma patuses nooruses vihanud ja valesti vihanud. Kui palju see oli minu enese ja kui palju vale kasvatuse süü, seda ei hakka ma praegu analüüsima. Olin varasest lapsepõlvest peale kuulnud, et kurja tuleb vihata, ja ma tegini seda. Seejuures ei mõelnud ma kordagi sellele, kes on õigustatud otsustama, mis on hea ja mis kuri. Aja jooksul on inimestel selles suhtes teatavad eelarvamused kujunenud ja neid ei viitsi keegi revideerimisele võtta. Kui näiteks hunt murrab lamba, siis on kõigile mõtlemata selge, et hunt on kuri ja teda tuleb vihata. Ma ütlesin just "mõtlemata" ja ma tahaksin seda rõhutada, sest kui me mõtleksime, jõuaksime peagi vastupidisele tulemusele. Ja siin ei mõtle ma mitte ainult tavalisel leigelt tolerantssel viisil, et ka hunt tahab elada. On ju selge, et kui hunt murrab lamba, siis on ta lambast tugevam ja asub sellega temast kõrgemal arenemisastmel, on sellega Jumalale lähemal. Oleks igapidi loomulikum, et meie käesoleval juhul hoiaksime hundi poole, sest meie pilk peab olema suunatud üles, mitte allapoole. Seda esialgset näidet on soovitav meeles pidada, kui ma edaspidi tulen teatavate paralleelnähtuste juure.

Nagu ütlesin, ma vihkasin oma nooruses kõike kurja ja see viha valmistas mulle palju kannatust. Selle tulemuseks oli, et ma alati pidin olema opositsioonis, alati nägin ainult halba ja kannatasin sellepärast. Sellest tekkis kibedus, mis mürgitas kogu mu noore elu. Selletõttu sai minust elu vaenlane, kes eitas kõike, mis oli tugev ja viis elu edasi.

Kas ma siis ei juhtunud lugema Nietzschet? Muidugi, aga ma sain temast õieti aru ja sellepärast ei saanud temast minu päästjat. Tema üliinimene oma aristokraatliku hoia-

kuga on ainult üks selle valeõpetuse maskeeritud prohvetid. Ta ei armasta kurja ainult kurja enda pärast, vägivald on talle ainult harva esinevaks hädaabinõuks. Muidu jääb ta aga alati džentlmeniks, rüütliks, kui soovite. See on poolik tee ja poolikus on üks väga halb asi.

Lahenduse leidsin siiski viimaks ainult kristluses, aga õiges kristluses, mis on viidud viimaste konsekventsideni ja mis on välja kasvanud oma ajast, on elav tunne, aga mitte mingi raamatutesse talletatud ja surnud õpetus. Ma ei eita seejuures raamatuid, eriti mitte Piiblit, aga seda tuleb lugeda uute silmadega, tuleb leida õige võtmesõna, mis ka teised sõnad meile arusaadavaks teeb. See võtmesõna ei ole mingil kombel peidetud, me loeme ja tarvitame seda sõna iga päev, aga kahjuks ikka valesti. See võtmesõna on armastus.

See armastus ei ole midagi uut, mille mina oleksin avastanud. See on olnud meie juures alati. Aga me oleme, ja olen minagi seda raisanud neile, kes seda ei vääri. Oleme käinud valeõpetuse järgi, nagu peaksime armastama neid, kes on rõhutatud ja taga kiusatud, neid, kes kannatavad. Selle vale läbi on armastuski muutunud kannatuseks, see armastus toob endaga kaasa kurbust ja pisaraid. Ometi peab õige armastus olema ainult rõõm. Et armastus võiks olla rõõm, peame armastama ainult neid, kes on rõõmsad. Rõõmus on aga see, kes võidab, kes on tugev ja keda kardetakse, keda me isegi kardame. Siin saab meile alles selgeks Lutheri sõna "kartma ja armastama".

Aga ka Nietzsche on õigus, kui ta ütleb, et me peame armastama mitte ligimest, vaid seda, kes on kaugel. Need, kes on meie juures, on seal ju alati, nii nagu poeg, kes oli kogu aeg oma isa juures. Milleks raisata neile oma armastuse nuumvasikat? Ei, mida kaugemal on meist keegi, seda suu-

rem peab olema meie armastus, ja uskuge mind, see on ka palju kergem ja sellega pääseme paljudest probleemidest. Kadunud poeg on see, keda me peame armastama.

Te olete seda kindlasti varemgi kuulnud, aga kas te olete ka selle üle järele mõelnud, viimaste konsekventsideni, ilma arglikult tagasi pörkamata, kui jõuate millegi juure, mis teie kuivanud kodanliste eelarvamuste võrestiku vastu pörkab. Kadunud pojad, kes on need, kui mitte just nemad, kes on eksinud meie aegunud ühiskondlike normide vastu, keda ikka veel ülekohtusel viisil nimetatakse kurjategijateks. Need, kellele ikka veel langeb meie patune viha ja neid karistab, sest karistus ei ole midagi muud kui viha otsene tagajärg, patune tunne, mis saab patuseks teoks.

On neid, kes varemgi on kõnelnud kristlikust armastusest, mis peaks hõlmama ka kurjategijaid. Me peame armastama patuseid, aga pattu vihkama, nagu ütles üks õpetaja, keda ma ka kaua pimesi uskusin. Aga ei, ka mitte nii, mu sõbrad! Selles armastuses on ikka veel üleolek, uhke reserveeritus, mis ulatab ainult väikese sõrme, kus on vaja mitte ainult tervet kätt, vaid ka südant. Ja kui mõelda natuke teaduslikumalt — kuidas saamegi patuse mõiste patust enesest lahutada? See on sama, nagu tahaksime armastada viina, aga samal ajal vihkame alkoholi.

Alles siis, kui meie armastus hõlmab patuse koos patuga, oleme õigel teel. Alles siis, kui armastame kurjategijat koos kurjaga ja õieti just seda kurja temas, on meie armastus nii suur, et ta suudab täiesti välja tõrjuda selle pärispatu, mida nimetatakse vihaks, aga mida oleks täpsem nimetada vihkamiseks. Alles nii suur armastus on võimeline maailmast kaotama vihkamist ja tooma igavest rahu, mida me kõik igatseme. Te olete kõik kuulnud ja ka piltidel näinud seda olukorda, kus lõukoer lambatallekesega koos elab. Aga kas

olete ka mõelnud, et see võib teoks saada alles siis, kui lambatalleke lõukoera eluõigust tunnustab ja ennast selle järgi seab, aga mitte ei protesteer, ei põgene ja oma südames lõukoera peale viha ei kannab. Aga kõigepealt peame meie kui erapooletud pealtvaatajad sellest aru saama, peame vabanema väärast kaastundest, mis tekitab ainult viha ja vihkamist, mis mürgitab meidki, kuigi me oleme täiesti süütud ja meil on täielik õigus oma leib ja vesi vihamürgist puhtana hoida.

Minu jaoks on see nüüd minevik. Olen nüüd puhas vihkamisest, sest keegi ei saa ometi tulla väitma, nagu vihkasin ma nüüd neid, kes on kannatajad. Neid ei saa vihata, neid võib ainult põlata, ja isegi seda nii tempereeritult, et seda vaevalt võib märgata mujal kui ridade vahel. Sellel pildil, millel on kujutatud lõukoer lambatallekesega, on ka väike lapsuke, kes neid hoiab. See väike lapsuke olen nüüd mina. See võid olla ka sina, see võib olla igaüks, kes uuesti sünnib ja jälle saab nagu väike lapsuke, kes ei tunne head ega kurja. Vaadake, siin ongi selle sõna suur ja salajane mõte, mida me seni oleme olnud liiga pimedad nägema. Väike laps on vaba igasugusest väärast kaastundest, kui talle pole vanemate poolt seda peale sunnitud. Väike laps ei tea midagi variserlikust humaansusest, millele meie ühiskond on üles ehitatud. Väike laps viskab oma kivi selle pihta, keda ta näeb kiviga visatavat, ja ta ei tule kunagi mõttesse, et see nii loomulik talitusviis ei ole mõne arvates õige. Väike laps ei tea, mis on vargus või mõrv, kuni talle neid kunstlikke mõisteid ei ole täiskasvanute poolt külge poogitud.

Ma ei taha sellega sugugi öelda, et ma ise võiksin varastada või mõrvata, või et ma isegi tahaksin seda teha. Vastupidi, sel puhul oleks mu armastus ainult enesearmastus. Ei,

mitte meie teod ei ole tähtsad, isegi mitte meie kavatsused ja soovid, vaid ainuüksi meie tunded. Jätkub täiesti sellest, et ma kurja armastan, teostada võivad seda teised. Ma ei ole sellepärast sugugi halvem kui need vanaaegsed valepreestrid, kes ülistasid teiste heategusid ja õilsust.

Mu tunnistus on paratamatult ebatäielik, sest ma olen saanud nii lühikest aega seda ette valmistada. Olen sellepärast meeleldi valmis vastama täiendavatele küsimustele. Pealegi on see õpetus nii uus, et seda ei ole jõutud veel süstemaatiliselt läbi töötada ja esitada. Aga ma ei ole üksi ja kui te ainult tähelepanelikult jälgite avalikku sõna selle mitmesugustes vormides, võite leida paljugi täiendavat ja kinnitavat mu väidetele. Me seisame uue aja lävel, lõpuks ometi hakkab mineviku udu taganema ja me pilgud võivad näha töötatud maad, suurt rahuriiki, kus enam ei ole vihkamist ja kurbust, vaid ainult armastus ja rõõm.” — — —

Ma ei ole viimaste tunnistajate puhul üldse kirjeldanud publiku reaktsioone. Sellest võib järeldada, et publik nende puhul üldse nimetamisväärselt ei reageerinud. Kuigi siin võib niipalju lisada, et kuulajate hoiak Sixteni tunnistuse puhul oli võrdlemisi heatahtlik, kuigi vahest mitte sel määral kui varem proua N. puhul. Nüüd aga elas publik kogu aeg kaasa ja sageli katkestas käteplagin pastor Rothi ettekande. Tavalise kohtukorra vastaselt ei seganud kohtunik üldse vahele, ta mõnikord isegi noogutas saali poole, nagu oleksid kiiduavaldused määratud temale. Nende elavate sümpaatiavaldustega ühinesid mõnikord isegi vande-kohtunikud. Oli tunda, et pastor Roth ütles seda, mida kõik teisedki olid ammu mõelnud, aga seni kunagi polnud julgenud välja öelda. (Olen seda varem kord üle elanud

trammi peatuskohas Fridhemsplanil, kus üks purjus mees sõimas keskealist naispõgenikku. Kuigi sel puhul muidugi olukorrale vastavalt talle ei plaksutatud, vaid nauditi stseeni vaikselt naeratades, nii nagu on kohane hästikasvatatud ja kainetele inimestele, kes saavad lõpuks ometi oma südant kergendada nii vaevatul ja viisakal kombel.)

Kui ma ütlesin, et publik väljendas oma rõõmu, siis pean kohe selgituseks lisama, et see rõõm esmakordselt väljastpoolt siia sattunud oleks kergesti võinud tunduda viha väljendusena. Mul oli aga võimalus olnud täpselt samasugust rõõmu näha tänaval enne siia majja tulemist ja ma ei võinud sellepärast eksida. Kui ma korraks väsimuse ja pikapeale valusaks muutunud terava valguse tõttu silmad sulgesin, oleksin kergesti võinud arvata, et olen alles tänaval ja et see maja siin koos praegu toimuva kohtupidamisega on ainult unenägu. Aga seda arvamist ei lasknud tekkida pastor Rothi selged sõnad, mis sellele saajapäise rahvahulga artikuleerimata häälistsusele inimliku kuju andsid.

Kui ta viimaks oli lõpetanud, oli aplaus lühike ja nagu äraootav, võimalik, et oodati sellele veel järke. Midagi nagu oleks siiski jäänud veel ütlemata, midagi lausa konkreetset, milleks ta ettevaatlik pildikõne seni ainult lootust oli andnud. Ja kui nüüd kohe härra Y. sõna võttis küsimuseks, karjuti talle rahva hulgast otsekohe vastu. Ta koolmeisterlik norimine ainult rikkus eelmisest ilukõnест tekkinud harrast meeleolu.

Härra Y.: Ma märkan, et tunnistaja on kõigile sügavat muljet avaldanud, ja ma ei tahaks sugugi olla mängurikkuja. Aga ma olen endale võtnud kohustuse, mis võib olla ebapopulaarne, kuid siiski vajalik, niikaua kui me tahame säilitada õiguslikku korda. Ma ei kavatse midagi öelda lugupeetud tunnistaja väidete vastu, need on kõik väga õiged

ja me oleme neid ammugi oodanud. Aga kui piirdume olemasoleva päevakorrapunktiga, siis ei saa ma ometi ütlema jätta, et tunnistus ei vastanud teemale. Siin oli juttu palju rohkem muust kui just sellest, millest ta pidi tunnistama — vihast.

Härri X.: Leian lugupeetud kolleegi märkuse olevat väiklase. Elu ei lase ennast nii täpselt lahtritesse jaotada, nagu seaduseraamatud seda tahaksid. Leian, et tunnistaja just oma pilgu avarusega ja terviku mõistmisega võiks olla kõigile eeskujuks.

Härri Y.: Ma ei taha sugugi olla väiklane, ma ei kõnele sellest enam. Tahaksin ainult esitada tunnistajale ühe küsimuse, mida ta ainult väga kaudselt puudutas. Kuidas suhtub tunnistaja sõjasse kui kõige brutaaalsemasse viha väljendusse? Kas tunnistaja on sõja vastu?

Pastor Roth: Olen meeleldi nõus kordama, et ma olen kindlasti igasuguse sõja vastu, kui see mõnele veel on arusaamatuks jäänud.

Härri X.: Võib-olla jääb mõnele ikka veel küsimus tumedaks — inimloomus on paraku väga tumestatud eelarvamustest. Kas tunnistajal on mingi praktiline kava sõja vältimiseks?

Pastor Roth: Ka sellest olen rääkinud, aga olgu pealegi... Sõjas on ju paratamatult kaks poolt, üks, kes sõda alustab, ja teine, kes vastu hakkab. Et ainult üks pool ei saa sõda pidada, siis on kallaletungija üksi täiesti süütu. Süüdi on see, kes vastu hakkab, sest ainult tema tõttu saab sõda teoks.

Härri Y.: Kas tunnistaja leiab, et keegi ei tohi ennast kaitsta?

Pastor Roth: Küsimus on demagoogiline. Ma ei tunnusta sõna "kaitse", mis on tegelikult ainult inetu asja maskeeri-

mine ilusa sõnaga. Tarvitan selle asemel sõna "vägivald", sest teise vabaduse piiramine oma isiklike huvide kaitseks ei ole midagi muud kui lihtne, jame vägivald.

Härri Y.: Kas tunnistaja pooldab sellega imperialismi?

Pastor Roth: Muidugi ei poolda. Ma ei saa aru, kuidas keegi saab seda mu tunnistusest välja lugeda. Vastupidi, peame igal juhul hukka mõistma värviliste rahvaste orjastamise niinimetatud kultuuri nimel.

Härri X.: Pean kahjuks tõsiselt protesteerima oma lugupeetud kolleegi küsimuste vastu, sest neis on ilmsesti märgata fašistlikku tendentsi.

Härri Y.: Lubage tähendada, et ma ainult täidan oma osa ja et ma isiklikult alati ei mõtle nii. Kõik tunnevad ju mind ja me oleme tegelikult ühe kooli vilistlased.

Üks vandekohtunikest (prillidega noormees, kelles ma nüüd ära tundsin Niklase): Miks on fašism äkki kurjast? Kas ka see ei mahu tunnistaja kõikehõlmava armastuse programmi sisse?

Pastor Roth: Fašism on löödud.

Niklas: See ei ole sugugi nii kindel. Kas ei ole parem siiski olla ettevaatlik?

Pastor Roth: Sellega on veel aega. Praegu igatahes on liiga vara sellega avalikult välja tulla.

Kohtunik: Kas kellelgi on veel midagi asjalikku küsida? ... Siis tõlgitsen arvatavasti meie kõigi tundeid, kui ma avaldan tunnistajale südamlikku tänu. Päevaraha makstakse kassast välja.

Laps minu kõrval: Kuidas onu teab, et ta on pastor? Tal ei ole ju riideid seljas.

Mina: Ma ei tea seda, ma ainult oletan — ta räägib armastusest.

Olen kindel, et paljud protesteerivad selle vastu, kuidas ma selle tunnistuse olen edasi andnud, kõige rohkem vahest sellepärast, et pastor Rothi sõnavõtt minu esituses ei olnud nii loogiline ja veenev kui ta tegelikult oli. Võidakse ette heita, et ma olen seda oma tahtmist mööda moonutanud, et mul endal oleks kergem seda ümber lükata. See süüdistus kaotab aga oma aluse, sest ma ei ole kunagi kavatsenud sellele vastu vaielda. Olen kogu aeg püüdnud jälgida ja kirjeldada kõike rangelt erapooletult ja kui ma seda alati ei ole suutnud, siis vähemalt sel korral kavatsen oma sõna pidada. Ma ei lisa siia mingeid kommentaare, ma loobun isegi kirjeldamast, kuidas pastor Roth saalist lahkus ja mis selle järel juhtus. Pealegi ei olnud mul võimalik seda nii täpselt jälgida, sest mu pealtvaataja-osa oli lõppenud.

Nüüd kutsuti mind ennast kohtu ette.

SEITSMES TUNNISTAJA

"Olen kuulnud, et kõik tunnistajad seni on esinenud vabatahtlikult. Mis juhtub siis, kui ma keeldun tunnistamast?"

"See ei ole maksev teie kohta," ütles kohtunik.

Nüüd võttis sõna härra X.

"Seaduse järgi ei ole tunnistajal üldse õigust ise tunnistusega esineda. On ette nähtud, et ta tunnistus koostatakse ja kantakse ette kohtu poolt. Tal on ainult õigus seda oma allkirjaga kinnitada."

Härra Y. oli erineval arvamisel.

"Seaduses on ette nähtud, et tunnistajal ei ole õigust tunnistada, aga seal ei ole midagi selle kohta, et tunnistajat ei võiks kohustada ise esinema. Asjaolusid arvestades on see palju parem, et tunnistaja sedapuhku ise esineb."

Et ma ikka veel ei olnud selgusele jõudnud, kumb härradest oli süüdistaja ja kumb kaitsja, ei võinud ma ka teada, kes neist kõneles minu huvides ja kes selle vastu. Aga see oli tegelikult ka ükspuha, kumma poole ma oleksin hoidunud, sest see ei olnud minu otsustada, kas mul lubatakse ise oma sõnadega rääkida või räägib keegi teine minu eest.

Kohtunik istus pliiatsit sõrmede vahel veeretades, näiliselt erilist huvi tundmata selle vaidluse vastu. Ta otsus oli ilmsesti juba ette valmis, aga puhtvormilistel põhjustel laskis ta neil rääkida.

"Tunnistaja ei kuulu tegelikult üldse selle kohtu alla," ütles härra X. "Ta ei ole nimelt kunagi esimese astme kohtu ees olnud."

"Kohtu astmestik ei ole maksev tunnistajate kohta," väitis härra Y.

"Enne tunnistust ei ole millegagi kindlustatud, et tunnistaja ei ole samaaegselt kaebealune."

"Seda rohkem on põhjust lasta tal endal rääkida."

"Siin tuleb küsimusse puhtpraktiline küsimus — ma ei usu nimelt, et ta oleks võimeline iseseisvalt esinema. Ta võib kergesti mõisted ja sõnad nii segi ajada, et see tekitab rahva hulgas arusaamatust ja täiesti asjatut pahameelt."

Ma ei olnud selle süüdistuse või õigemini kahtlustuse puhul ei eriti üllatunud ega solvunud. Olin juba mitu korda märganud, et ma ei suutnud teiste mõttekäiku õieti jälgida. Et aga see kõigile teistele peale minu näis nii selge ja endastmõistetav, siis pidi viga olema ainuüksi minus. Isegi sõnade tähendused näisid sageli muutuvat kuidagi ebamääraseks, nii nagu piirjooned trikkfotodel, mis tahavad kujutada üleloomulikke olendeid. Üks mõiste võis äkki lõhestuda mitmeks, mis aegamööda üksteisest eemale libisesid. Ja mitu mõistet, millel polnud üksteisega midagi ühist minule tuntud kõnepruugi järgi, võisid ootamatult kokku voolata üheks.

(Mida rohkem ma selle üle järele mõtlen, seda kindlmini ma hakkan uskuma, et see pidi olema ainult minu viga. Kõigist raamatutest, mida ma kunagi olen lugenud, on ainult kaks mulle jäänud esimesel lugemisel täiesti arusaamatuks — need olid geomeetria ja loogika õpperaamatud, mida ma enne kooliaasta algust katsusin omal käel lugeda. Ma sain küll aru sõnadest ja lausetest, aga mitte

üldisest seosest ja veel vähem selle kõige mõttest või eesmärgist. Mäletan praegugi, kuidas mind müstifitseeris see "õgev joon", millega Mikkelsaare kooligeomeetria algas.)

Vaidlus kaitsja ja süüdistaja vahel jätkus, aga ma olen liiga vähe kodus õigusteaduses, et seda vaidlust edasi anda. Taipasin ainult, et kord oli isegi kõne all kohtuistungiuuesti kinniseks kuulutamine, ja sedapuhku oli see härra Y., kes selle mõtte esitas. Ma ise kahetsesin selle pika edasitagasi vaidluse juures kõige rohkem seda, et ma oma käekella olin kaotanud, sest mulle tundus, et aeg läks nüüd kiiresti ja et mul varsti on jälle kella vaja.

Lõpuks oli kohus siiski jõudnud nii kaugele, et seitsmes ja viimne teema kirjutati tahvlile ja tehti valjuhääldaja kaudu teatavaks.

"LAISKUS."

Katsusin mõttes oma tunnistust kuidagi kavastada, aga ma ei saa öelda, et ma seda oleksin suutnud. Ainus asi, mis mul meele tuli, oli see hiljuti loetud või kuuludud õiendus seitsmenda patu nime puhul. Ladina keeles kannab ta nimelt kõlavat tiitlit *acedia* ja ainult mugavuse või koguni lohakuse tõttu on see tõlgitud lihtsalt laiskuseks. Mul oli nüüd võimalus näidata, kuidas see patt juba selle sõna tõlkijaid on vaevanud. Sest õigupoolest tähendab see palju rohkem mõtlemislaiskust kui füüsilist. Veel rohkem aga vaimset ja hingelistki defaitismi, elutüdimust ja kõige tühisuse tunnetamist. (Goya vaselõige, millel käsi öösel tõuseb hauast ja kirjutab ristile "Nada" — ei midagi!)

Arvasin jälle kuulvat muusikat, sedapuhku väga kaugelt ja nõrgalt. Kohtusaal pidi siis ometi asuma kontsertsaali

läheduses. Igatahes kuulsin siiski niipalju, et tundsin ära tüki, mida mängiti. See oli Beethoveni seitsmes sümfoonia ja nimelt selle finaali oma kaelamurdva tempoga, mis vähemalt minu jaoks kujutab meeleheitlikku rõõmu — varga rõõm, kes teab, et varsti tullakse teda tabama, et ta peab ruttama ja kaasa ahmima veel nii palju kui suudab. Seda oli kerge ära tunda juba selletõttu, et see järgnes eespoolnimetatud Mozarti klaverikontserdile.

Vahepeal oli pimedus saabunud, soe augustiõhtu pimedus. Signaal oli kõlanud ja lipud alla lastud. Taevas Stokholmi kohal oli tumesinine, pilved, mis seda altpoolt palistasid, täiesti mustad. Aga lambid olid süüdatud ja Solliden ujus nagu heledasti valgustatud pilv augustipimeda Skanseni kohal.

Viimased taktid meeleheitlikult vallatus tempos. Varsti ei näe ma teda enam. Meie teed, mis kord ainult pilgu ulatuseni lähenesid, lähevad jälle lahku.

Meid ei ole kumbagi enam. Pingid on tühjad ja nende vahel mängib tuul esimeste koltunud lehtedega. Nüüd saabub jälle rahu südamele.

Palun vabandust, et ma korra selle eemalt kuulnud või ka ainult aimatud muusika mõjul kohtusaalist välja põgenesin, teise paika ja teise aega. Aga ma olin tõesti ammu sellest valgest, igavast ruumist tüdinud. Ma ei võtnud seda alguses üldse kuigi tõsiselt, kui kohtunik äkki karmilt küsis:

”Kes te olete? Kuidas te üldse siia sattusite?”

”Keegi pole seda varem minult küsinud, kes ma olen,” püüdsin ennast päästa põikleva vastusega. Nüüd, kus ma

teadsin, et otsustav hetk oli saabunud, tundsin ennast palju rahulikumana kui kogu selle äreva ootamise aja.

"Kuidas teil üldse õnnestus siia pääseda? Teil ei ole mingit õigust siin olla."

"Olen ainult läinud sinna, kuhu mind kästi."

"See ei ole vabandus," ütles kohtunik.

Ometi olid mõned inimesed käitunud nii, nagu oleksid nad minu ära tundnud. Bella kõigepealt — ja siis Olle. Ja Sixten, mu vana teejuht, rääkimata Stanleyst. Aga ühtki neist ei olnud nüüd enam siin, ma ei saanud neilt midagi küsida. Või kes teab, isegi kui nad oleksid olnud samas ruumis, kas ma siiski oleksin neilt midagi küsida saanud. On juhtunud varemgi, et mul pole olnud võimalik rääkida inimesega, kuigi see viibis samas ruumis.

Nüüd oli siis selge, et kohus oli otsustanud mind tunnistajana üle kuulamata jätta, ja sellepärast võib tunduda vale niihästi pealkiri "Seitsmes tunnistaja" kui ka "Seitse tunnistajat" üldse. Aga seda ma ei võinud ju ette teada. Kui ma tahaksin ennast sofistlikult vabandada, siis võiksin ju öelda, et ära jääb tunnistus, mitte aga tunnistaja ise. Vähe-malt niikaua, kuni see kohus ei ole mind täiesti olematuks tunnistanud.

Siin saalis vähemalt ei paistnud keegi olevat pettunud tunnistuse ärajäämise pärast. Mul on üldse raske aru anda, kuidas publik või vandekohtunikud sel puhul suhtusid. Kuigi nad olid kõik katmata nägudega ja kandsid oma tavalist riietust, tundus mulle peaaegu, nagu kannaksid nad maski, ja mitte ainult maski näo ees, vaid ka ühesuguseid valgeid mantleid, nii nagu Klu-Klux-Klan oma salajastel kohtuistungitel.

"Niisiis — kes te olete?"

Kuigi ma olin arvama hakanud, et kõik väga hästi teadsid, kes ma olen, ei puigelnud ma enam vastusega. Lõppude lõpuks oli ju igalt tunnistajalt samalaadseid andmeid küsitud.

"Kuidas te siia sisse saite?"

"Uks oli lahti — ja ma arvasin, et see on mingi avalik etendus. Samasugune ööetendus, nagu neid peetakse mitmel pool."

"Ja kui te aru saite, et see nii ei olnud, mis tegite siis?"

"Ma ei teinud midagi. Pealegi ei lastud mind ise otsustada. Mind võeti seltskonda vastu — kas eksikombel või mitte, sellest ma juhtumisi ei hoolinud. Nii on see olnud minuga alati. Ikka on leidunud mõni nii kena inimene, kes pole sellest väljagi teinud, et ma õieti ei kuulu siia, vaid on teeselnud, nagu oleksid mul samasugused õigused nagu teistelgi. Läksin lihtsalt edasi, lasksin ennast voolust kanda . . ."

Lasta ennast voolust edasi kanda — kas siin polnudki kuritegu, mis käis päevakorral oleva süüdistuspunkti alla?

"Kas te tahate väita, et see oli lihtsalt uudishimu?"

"Osalt, jah. Aga mitte peamiselt uudishimu. Tahtsin — tahtsin lihtsalt kaasas olla, olgugi ainult pealtvaatajana."

"Kas see oli ainus põhjus, miks te siia majja tulite?"

"Ei, see ei olnud põhjus mu siiatulekuks. Aga see oli põhjus mu siiajäamiseks."

"Mis sundis teid siis siia majja sisse astuma?"

Ma teadsin seda. Olin tundnud seda kogu aeg ja nüüd polnud enam võimalik seda varjata. Võib-olla ei olnud selleks põhjustki.

"Hirm," ütlesin ma.

Härja X. hüppas võidurõõmsalt püsti.

"Kas ma ei öelnud! Ta on arg."

"Jah, aga see . . ."

"Ei mingeid kommentaare teie enda poolt, kui tohin paluda. See on kohtu õigus tulla seletusega. Te tulite siia, sest te ei julgenud väljas olla. Ja te jäite siia, sest te ei julgenud välja tagasi minna. Niisiis — põgenik, eks ole?"

"Ja mida te kardate?" küsis härra Y. Ma ei tea öelda, kas ta küsis seda teatava irooniaga või mitte.

"Ma ei tea."

"Argus peaks kuuluma surmapattude hulka," ütles härra X.

"Küsimus ei seisa arguses," õiendas kohtunik. "Kartus ei ole pahe, kui see on põhjendatud, kui inimene ei karda midagi, mida ta tegelikult ei tohi karta."

"On inimesi, kes kardavad elu, mitte surma," ütles härra X. "Aga mis me sellest pikemalt räägime. Mees on väejooksik, nii lihtne on see asi."

"See pole siiski nii lihtne," ütles härra Y. "Nagu paberitest selgub, on sama mees püüdnud võltsitud dokumentidega sõjaväkke astuda."

"On mitut liiki väejooksikuid," seletas härra X. "Mitte kõik ei põgene sõjaväest, on neid, kes põgenevad sõjaväkke. Ma tarvitsen ainult nimetada võõrasteleegioni, kurjategijate pelgupaika. Põgenemine on argus, ükskõik kuhu keegi põgeneb."

"Võõrasteleegion ei ole sõjavägi," ütles härra Y. "Tõelisse sõjaväkke ei astuta, sinna võetakse. Sõjavägi on valitute grupp, kellelgi ei ole õigust ennast ise valida."

"Mu härrad," segas kohtunik vahele, "me satume teemast liiga kõrvale. Me ei ole ikka veel jõudnud selgusele kaebealuse motiivides. Miks ta ei jäänud lihtsalt koju?"

See oli esmakordselt, kui ametlikult tarvitati sõna kaebealune, kuigi see oli selge olnud juba ammu varem.

"Mul ei ole kodu. Mul on ainult korter."

"Te tahate sellega öelda, et te olete põgenik, eks ole? Et teie õige kodu on kodumaal?"

"Isegi seda mitte. Seal ei ole mul tõepoolest isegi mitte korterit. Olin ainult kaasüüriline."

"Niimoodi ei jõua me esimesest küsimusest kaugemale," ütles kohtunik rahulolematult. "Kõik küsimused viivad teemast kõrvale."

"Kui kaebealusel ei ole ette tuua kaaluvaid põhjusi, kuulub ta tagasisaatmisele sinna, kust ta on tulnud," ütles härra X. "Siiani ei ole me kuulnud ühtki kaaluvat põhjendust."

"Ta ütles, et tal on hirm," ütles härra Y. Ma ei mõistnud, kas ta kõneles minu poolt või vastu.

"Kas keegi on teinud katset teid rünnata?" küsis härra X. "Või tunnete ennast ainult ise süüdlasena? Sel juhul on see lihtsalt teie enda südametunnistus, mis teeb teile hirmu."

"On olemas ka passiivne ründamine," ütlesin nüüd, "Väljasaatmine, väljaheitmine. Kuulsin praegugi, et see on jälle kavatsusel. Jätkub sellestki, et inimest kartma panna."

"Mida nimelt?"

"Tühjust."

Miks ei tulnud keegi mulle appi? Miks ei tulnud keegi lihtsalt spordi pärast vaidlema minu poolt? See oleks avanud ju nii suurepäraseid võimalusi uuteks paradoksideks, mida siin majas nii meeeldi harrastati. Kas polnud siin ühtki spordimeest?

"Te räägite endale vastu," ütles härra X. "Kuidas saate kõnelda tühjusest, kui tänavad olid täis inimesi, palju rohkem kui tavaliselt?"

"Seda küll, aga mind ei olnud nende hulgas."

"Kas keegi ütles teile seda? Kas keegi käskis teid ära minna?"

"Ei, aga see oleks võinud iga hetk sündida. See oleks sündinud niisama lihtsalt kui siingi. Kohus ja otsus — ilma kaaluva põhjusega tänaval käimine on keelatud. Te ei tohi enam ühtki sammu astuda — lahkuge silmapilkselt! See on üldse kummaline kohus..."

"See ei ole kohus," ütles kohtunik. "See on komisjon. Meie ei mõista kohut, me ainult otsustame."

"Miks nimetate mind siis kaebealuseks?"

"Kas keegi on seda teinud? See pidi olema eksitus. Te lihtsalt kuulsite valesti."

"Mind on nimetatud ka väejooksikuks..."

"Kas te tahate ka selle vastu vaielda? Miks te siis ei jäänud võitlusliinile? Miks te põgenesite?"

Tulin vabandusega, mis oli muidugi täiesti rumal.

"Ega ma üksi ei põgenenud. Mis oleksin mina suutnud teha nii suure ülevõimu vastu?"

"Langeda," ütles kohtunik.

"Seda on kerge öelda, nii ütleb iga kindral. Aga kindralid surevad voodis."

"Teie ei ole kindral ja teil ei ole mingit õigust voodis surra. Kus on teie voodi?"

"See on õigus, mul ei ole voodit. Aga ma ei ole ka sõdur. Olen eraisik ja ma võin surra, kus tahan."

Kohtunik ei muutunud vihaseks, nii nagu olin lootnud. Ta hakkas valjusti naerma. See oli terve kohtupidamise jooksul midagi uut ja ootamatut, aga keegi ei imestanud selle üle.

"Kas kuulete, see mees siin väidab, et ta võib surra, kus tahab! Ja seejuures ei saa ta otsustada isegi seda, kas surra või mitte."

"Teatud määral on tal õigus," ütles härra X. "Surm on

tema puhul kõrvaline asi. Ta ei ole kunagi elanud. Sõnal surm on tema puhul sama vähe tähendust kui väikese lapse jaoks, kes rääkima õpib ja iga sõna mõtlematult kordab.”

”Palun asja juure!” ütles kohtunik.

”Mulle näib, et me läheneme küsimusele ainult ühelt poolt,” ütles härra Y. ”Me eeldame, et kaebe . . . katsealune on väejooksik ja et ta oleks pidanud võitlema. Aga ometi on ju ka teine lahendus — kokku leppida. Miks mitte küsida, mis põhjusel ta ei leppinud olukorraga?”

”Küsimus läheb edasi kaebealusele,” ütles kohtunik.

Olin nüüd selgesti kuulnud, et mind nimetati jälle kaebealuseks, aga ma ei pidanud mõistlikuks enam selle juures peatuda. Olin isegi huvitatud sellest surnud punktist ülejõudmisest, et ometi lõpuks saada mingisugune selgus, mingisugune otsus, isegi kui ma võisin juba ette kindel olla, et see oli minu kahjuks. Mis võis antud olukorras olla minu kasuks? Iga muutus tähendas ainult halvenemist ja senise olukorra kestmine oli sama väljakannatamatu.

”Ma ei saanud leppida olukorraga,” ütlesin ma.

”Miks mitte?”

”Ma olen kommunismi vastu.”

”Miks?”

Ma ei tea, kes seda küsis. Küsimus tuli nagu õhust, nagu kelleltki ebaisikuliselt olendilt, tõenäoliselt tervelt kohtult korraga.

Ja seal ma seisin korraga ega teadnud, mis vastata. Küsimus polnud midagi uut, aga ometi mõjus ta kuidagi halvavalt. See võib tunduda uskumatu, aga see oli nii. Ja mis ma oleksin pidanud vastama? Kas ma olen kommunismi vastu teoorias või praktikas? On palju neid, kelle arvates kommunismi teooria kõlab hästi, kes on ainult selle senise teostamise praktika vastu. Ma ei kuulu nende hulka. Olen selle

vastu ka teoorias ja ma ei usu, et seda praktikas üldse saaks teisiti teostada. Olen kuulnud öeldavat, et inimsugu ei ole veel küps kommunismi jaoks, et inimesed enne peaksid muutuma paremaks. Et kommunism sobib ainult ideaalsele inimesele? Aga kui inimsugu on muutunud ideaalseks, kas on siis üldse oluline, missuguse valitsusvormi või süsteemi ta valib? Miks peaks just ideaalne inimene, kes lõpuks ometi on võimeline vabadust õieti kasutama, sellest äkki loobuma? Aga see mõttekäik ei sobinud üldse siia, see polnud küsimus, millele siin vastust nõuti. Seisin nagu musta müüri ees, millest ei pääse ei üle ega läbi. Tundsin, nagu oleksin sunnitud vastama keeles, millest ma sõnagi ei oska.

"Kas te olete kommunismi vastu isiklikel või ideelistel põhjustel?"

Ma usun, et see oli härra X., kes esitas küsimuse. Tundsin sealsamas, et küsimuse taga luuras teine: kas ma siis ei tunnusta inimeste võrdsust? Kuidas võisin ma eitada inimeste võrdsust Jumala ees, eriti inimese küsimusele vastates?

Vaikisin. Ükskõik, mis ma oleksin vastanud, ei oleks see nende inimeste arvamist karvaväärtki muutnud. Milleks siis vastata!

"Tähendab, isiklikel põhjustel," tegi härra X. sellest oma järelduse. Sinnasamasse oleks ta jõudnud ka, kui ma oleksin vastanud. "Ainult isikliku mugavuse pärast arvasite paremaks põgeneda. Te ei taha midagi ohverdada teiste heaks, olete täiesti asotsiaalne tüüp."

Ka seda olen palju kordi kuulnud ja lugenud. Nõuda ohvrit teistelt, see tähendab olla sotsiaalne. Keelduda ennast ohverdamast, tähendab olla asotsiaalne. Mul polnud midagi öelda enesekaitseks. Ja teiste kaitsemiseks ei olnud mul volitust. Seisin üksi kohtu ees ja vaikisin.

Seisis kord varas kohtu ees, kes püüdis ennast vabandada

kulunud lausega: "Ma pean ometi ka elama!" — "See on just, mida te ei pea," ütles kohtunik.

Võib-olla oligi mu vaikimine tingitud äratundmisest, et küsimus ei olnud esitatud mitte selleks, et keegi oleks olnud huvitatud kommunismist või isegi ainult minu suhtumisest sellesse. Küsimus oli ainult üks väike lüli teiste küsimuste ahelas, mille eesmärgiks oli selgitada, kas mul oli mingi õigus elada või mitte. Seda küsimust olen alati aimanud nende süütu näoga esitatud küsimuste taga, isegi kui küsitakse, kas meil Eestis olid kardinald akende ees ja kas me jõime kohvi. Ja sellepärast olen tüdinud vastamast. Las vastata põgenikud Ida-Saksamaalt, neile esitatakse see küsimus ausalt ja heatahtlikult.

On mult küsinud teisedki, kelle eest siis mina õieti põgenesin. Mina, kel polnud kaotada midagi peale vabaduse. Mis on minu vabadus? Vabadus on ainult lusikas supi söömiseks, aga mis teeb lusikaga see, kellel ei ole suppi? Seisin seal sama häbelikult vaikides, nagu seekord oma ristiisa ees, kui ma kangesti tahtsin linna sõita ja palusin ennast kaasa võtta. Kõik teised minuvanused olid juba linnas käinud. "Mis sul linna asja on?" küsis ristiisa. Seisin siis, silmad häbi täis — mul polnud mingit asja.

Ma ei vastanud midagi. Ootasin ainult otsust, tahtsin, et see tuleks võimalikult kiiremini. Kui ma poleks nii üks, siis vahest vastaksin midagi. Aga siis ei küsiks keegi minult midagi.

Võib teada ja siiski mitte leppida. Ma ei ole olukorraga leppinud ja see vahest on veel suurem patt. Võib-olla just sellepärast seisan siin kohtu ees, seisan kaua, kogu aeg, sel ei tule enne lõppu, kui on minu lõpp.

"Te tahate öelda, et ma olen tulnud sisse ilma loata, teisiti kui teised, kui teise ise. Ometi tulin ma sisse samast

uksest — ega teistki ei ole keegi siin majas sündinud. Ja tõenäoliselt ei sure ka ükski teist siin. Miks peaksin mina olema erandlikus olukorras? Sama suur õigus kui teil on kohut mõista minu üle, on ka minul teie üle kohtumõistmiseks.”

”Te eksite,” ütles härra X. ”Küsimus ei seisa selles, misugusest uksest te olete tulnud. Oluline on see, kes te olete. See ei ole süü — sellepärast ei nimeta me seda ka kohtumõistmiseks. Me oleme kõik kohtumõistmise vastu. Süü võib andeks saada. Aga seda, mis üks inimene on, seda ei saa muuta.”

”Ärge hirmutage patsienti,” ütles härra Y. ”Siin ei juhtu midagi halba. Teid saadetakse lihtsalt tagasi, kõige humansemal kombel. Auto on juba kohal ja ootab...”

”Palun lugupeetud komisjoni kiirustada,” ütles kohtunik. ”Meil on veel mõningaid formaalsusi...”

”Kui ma siiski keeldun teie autosse istumast? Tulin siia ise ja võin ka ise minna.”

”Seda teie ei tee,” ütles härra X. ”Te oleksite seda ammu võinud teha. Aga te olete arg.”

”Kas mul on edasikaebamise õigus?”

”See õigus on teil alati. Aga see kõrgem instants ei sega ennast meie asjadesse, nagu te vahest isegi olete märganud. Muidu te ei oleks siin. Võite saada hüvituse seal, kuhu teid saadetakse.”

”Ja mul pole mingit võimalust saada ajapikendust?”

”Te olete kord saanud ajapikenduse,” ütles kohtunik. Ta soris paberites ja tõstis ühe neist üles silmade juure. ”Te saite ajapikenduse 27. jaanuaril 1943. Rohkem ei saa me enam teha.”

Härra X. ruttas seda võidurõõmsalt täiendama.

”Aeg ei loe siin midagi. Meie otsused on väljaspool aega,

kehtivad mineviku kui ka tuleviku suhtes. Sest me pole midagi muud, kui teie enda südametunnistus.”

”Kas pole mõeldav ka vastupidi — et mina olen teie südametunnistus, mida te püüate eitada.”

Vastuseks oli üldine naer. Meeleolu ruumis tundus olevat kergenenud, nähtavasti oli otsus juba tehtud. Mind polnud enam olemas. Auto, mis ootas ja pidi viima mind sinna, kuhu ma nende arvates kuulusin, oli ainult kõrvaline, vormiline küsimus.

”Peab ütlema, et te pole päriselt kaotanud oma huumorimeelt,” ütles härra Y. ”Aga seekord see võte teid ei aita, sest meil ei ole huumorimeelt. Me ei mõtle kunagi välja midagi ülearust.”

”Mina küll,” ütlesin ma isegi selgesti teadmata, mida rääkisin. ”Võib-olla olete teiegi ainult minu väljamõeldis. Ja kui pole enam mind, ei ole ka teid.”

”Ärge ähvardage kohut!” ütles kohtunik. ”See aitab teid kõige vähem.”

Tal oli õigus, ma ei oleks ühelgi juhul midagi võitnud. Mis kasu on isegi luupainajast vabanemisest, kui selle taga ei ole muud kui uus luupainaja — tühjus. Olin nagu vang, kes ei saa põgeneda, sest tal on vanglast kahju.

”Te ei saa põgeneda,” ütles härra X., kes näis lugevat mu mõtteid. ”Te pole kunagi siin olnud, te olete ikka veel seal. Ja see ei tähenda lõpuks midagi, sest seal ja siin on üks ja sama koht — ruum on sama illusoorne nagu aegki.”

”See ei puutu minusse,” ütlesin ma. ”Ma ei ole siit ja teie seadused ei ole minu kohta maksvad. Te ei saa mulle midagi teha, sest ilma minuta ei ole ka teid olemas.”

”See tõestab ainult, kui tugevasti te olete meiega seotud ja kui alluv te olete meie seadustele.”

"See ei tõesta midagi," ütlesin ma ja pöörasin kohtule selja. Ühtki politseinikku polnud mind takistamas, ühtki valvurit ei olnud uksele, kui ma välja läksin. Olin jälle vanas tuttavas koridoris, aga ma ei näinud midagi selgesti, sest koridor oli heledasti valgustatud. Aga ma kuulsin midagi, mis kõlas, nagu oleks grupp sõdureid kaugemal koridoris marssinud. Ma teadsin, et ma ei olnud veel pääsenud, et auto ootas ja sammud lähenesid. Kohtuotsus oli endiselt maksev. Küsimus oli ainult selles, kas suudan vastu pidada.

Kuidas ma neis lõputuis koridorides ringi ekslesin, sellest ei oska ma öieti aru anda ega ole mul selleks tahtmistki. Usun, et ka lugejale on need koridorid juba ammu igavaks muutunud. Igaüks tahab meelsamini tuppa jõuda, kus inimesed tegelikult elavad, mitte aga kogu aeg mööda tühje koridore käia.

Varem ooteruumis olin näinud mitmesuguseid keelusilte. Nüüd näis, et need keelusildid kõigis maailma keeltes olid riputatud välja koridori ja igal uksele seisis silt: "Sissekäik keelatud". Ja kui lõpuks leidsin ühe ukse, millel mingit silti ei olnud, siis oli selle taga pime kolikamber, kuhu oli kuhjatud vanu mööbleid ja ajalehti.

Ma ei kohanud ühtki inimest sel lihtsal põhjusel, et ma sellest hoidusin. Niipea kui ma kuulsin lähenevaid samme, tõmbusin kõrvale või pöördusin lihtsalt ümber ja hakkasin minema vastupidises suunas. Ainult üht neist nägin kord eemalt — see oli Bobby, kes jälle kandis valget kelnerikuube ja oli kandmikuga teel kuhugi, kus oodati keelekarastust. Ma ei julgenud ennast isegi temale näidata, sest olin arvamisel, et ta veel mind ei tundnud.

Viimaks jõudsin ühte ruumi, kus ma varem kunagi ei olnud viibinud. Seda ei eraldanud koridorist mingi uks ega eesriie, sellepärast on mulle tänapäevani mõistatuseks, kuidas ma sellest varem olin saanud mööda käia ilma seda

nägemata. See oli isegi rohkem kui ainult ruum, see oli mingi avar siseõu, ainult et ta oli katusega kaetud. Keset õue oli bassein, mille keskel asuv skulptuuride grupp arvata-vasti muul ajal toimis fontäänina. Basseini ümber oli ilu-puid pottides, sõnajalgu ja lilli. Õhk oli soe ja niiske nagu kasvuhoones.

Nüüd nägin jälle Bobbyt, kes läks ühe paari juure, kes seisis basseini vastaskaldal — nad olid ainsad inimesed kogu õues. Arvasin alguses, et noormees oli Stanley, kuigi ta oli erariides ja tal vaatamata kuumusele oli kaela ümber kirju rätt ja kindad käes. Tütarlast ma ei tundnud üldse, ta oli väike, sale ja tõmmu, ja ta hoidis tugevasti noormehe üm-bert kinni ning hõõrus oma põske ta õla vastu. Võimalik ka, et noormees ei olnud Stanley, igatahes aasta hiljem ei oleks ma teda ära tundnud.

Viimaks märkasid nad Bobbyt, kes alandlikult eemal seisis, ja sirutasid peaaegu üheaegselt käed klaaside järele. Mingi sisemine hääl ütles mulle, et ma siiski võisin Bobbyt usaldada ja tema käest küsida, kuidas ma siit välja pääsen. Aga kindluse mõttes ei tulnud ma kohe küsimusega, vaid sirutasin, kui ta minust möödus, käe ühe klaasi järele. Just kui ma selle kätte võtsin, kuulsin jälle kaugelt muusikat — see oli endiselt Beethoveni seitsmes ja selle lõpposa, mida ma olen nimetanud "Varga rõõmuks". Siis tõstsın klaasi huulte juure — see oli väike kristallklaas sädelevalt rohelse joogiga, ilmsesti liköör. (Ja ma ei armasta üldse likööri!) Aga siis nägin, kuidas Bobby hoiatavalt pead raputas, ja mulle tundus, nagu oleks ta samal ajal osutanud noortele inimestele, kes seisid teisel pool basseini. Panin klaasi kand-mikule tagasi ja olin vist nii kohmetult nõutu näoga, et ta naeratas, aga mitte pilkavalt, vaid pigemini heatahtlikult. Siis läks ta loorberipuude varju asetatud väikese marmorlaua

juure ja pani kandmiku sinna. Selle järel võttis ta seljast oma valge kuue ja selle alt tuli nähtavale sõduri rohekashall vormiriietus. Tahtsin ta järele minna, aga ta raputas uuesti hoiatades pead. Selles pearaputuses oli ometi samaaegselt ka abi lubadus.

"Ei, ma ei ole veel sõdur," ütles ta, "aga mul ei ole lihtsalt teisi riideid."

Seisin nüüd basseini juures ja vaatasin vette. Mul oli piinlik tõsta pilku armastajapaari poole, kelle õrnuseavaldusi ma isegi veepeeglis küllalt selgesti nägin.

Vesi basseinis ei olnud siiski täiesti rahulik. Aeg-ajalt käis üle veepinna virvendus nagu äkiline värin, ja pärast seda oli ka pilt, mida ma seal nägin, muutunud. Nägin nüüd noorpaari, vähemalt nägin selgesti mõrsja valget loori ja punaseid roose. Järgmisel korral andis see pilt aset sünnitusstseenile, kus ma omateada kunagi ei olnud juures olnud.

Siis kiskusin peaaegu vägisi oma pilgu sellest unistuste kaevust ja vaatasin üles. Ma ei näinud enam Stanleyt ja tema tütarlast. Aga nüüd oli õu täitunud rahvaga, piduülikondades meestega ja naistega pikkades õhtukleitides kõigis vikerkaarvärvides. Nad käisid ainult seal teisel pool ja kui nad jõudsid mõeldava piirjooneni, kadusid nad arkaadide pimedusse. Seegi tundus millegipärast peaaegu nagu peegelpilt, see oli ainult seal teisel pool.

Ma ei oska seda seletada, miks siis, kui tee tundus olevat mulle suletud, otsisin igalt poolt väljapääsu, kuna nüüd, mil kogu õue ümbritsevate kaarte all oli arvukalt teid, mida valida, hakkasin kõhklema ja mul oli kahju lahkuda. Tundus, et selle õue kasvuhoonesoojus tegi mind korraga ükskõikseks ja rammaks. Aga ma pidin lahkuma, pidin sundima ennast lahkuma, sest ma ei võinud unustada, et

seal kuski pimedas, külmas õues ootas auto ja et mul polnud mingit õigust siin olla ja takistada inimesi, kes meeleldi oleksid teinud jalutuskäigu ümber basseini.

Ma ei tea, kuidas siis oleks läinud, kui ma nüüd jälle ühe loorberipuu taga ei oleks näinud Stanleyt, kes sedapuhku kandis vormi. Või ei olnud see üldse tema, keda ma varem olin näinud? Kiskusin ennast lahti sellest lummutus-oaasist ja läksin ühe poole neist pimedast käikudest, kuhu minu arvates Stanley oli näidanud. Ta ise oli jälle kadunud, ja on võimalik, et see ei olnudki tema, keda olin arvanud nägevat, vaid ainult üks lippudest, mis ootamatus tuuletõmbuses oli liikunud.

Siin oli täiesti pime, aga see pimedus ei olnud tühi. Kaks pehmet, sooja käsivart haarasid mind äkki ja hää, mis mulle kõrva sosistas, oli Toto oma.

"Kui tore, et sa siiski tulid! Tule nüüd — see on ka Rolfi soov!"

"Mis kurat läheb mulle korda, mis Rolf soovib!" mõtlesin endamisi. "Ta peab oma probleemid ise lahendama nagu kõik teisedki." Valjusti ütlesin aga ainult väga rumala vabanduse:

"Ei, mitte nii! Mitte pimedas!"

Kuigi see vabandus tundus mulle endale rumal, oli Toto kohe nõus. Ta tõmbas mind endaga kaasa ja avas ukse helledasti valgustatud ruumi. Siin nägin oma üllatuseks, et see ei olnudki Toto, see oli hoopis Bella.

"Kui kahju, et te juba peate minema," ütles ta. "Ma ütlen seda õieti Olle pärast. Ta oli juba arvestanud, et te tulete tagasi. Ma ei saa seda praegu täpselt rääkida, aga te mõistate vahest isegi, et ta vajab teie abi. Ja ta oli nii rõõmus, kui te tulite."

"Ma ei mõista, kuidas ma saaksin teda aidata," ütlesin ma natuke ebakindlalt.

Küsisin niisama, rohkem aja võitmiseks, sest ma teadsin juba väga hästi, et sama vähe kui keegi siin majas sai aidata mind, sama vähe oli mul võimalik aidata neid. Seejuures ei arvesta ma muidugi sõdureid, kes ju õigupoolest ei kuulunud siia majja, kes käisid sisse ja välja uuest, mida teiste jaoks ei olnud, ja kes isegi teadsid, kus oli lift. Olin nüüd juba jõudnud teadvusele, et see maja oli suletud, suletud ring, mis tegelikult oli sama lootusetu nagu suletud ring inimeses eneses.

"Samal viisil, nagu me kõik püüame aidata üksteist," ütles Bella. (Rohkem kui varem oleks talle nüüd sobinud nimeks Amarüllis — lille järgi, mis puhkes õitsema lihavõttemommikul, kui kolm naist tulid uudisega.)

"Aga kas sellest on küllalt, et püüame? Kas see näiline abi ei lükka edasi võimalust leida tõelist abi?"

"Ma ei saa aru, mida te mõtlete. Meie jaoks ei ole mingit teist võimalust." (Ei, mitte Amarüllis! Mu eelmine vahemärkus oli vale.)

"Tähendab, pastor Rothi religioon on siin ainuvalitsev?"

"Ma ei tunne kedagi pastor Rothi."

"See on võimalik. Võib-olla just sellepärast on nii palju neid, kes on temaga ühel arvamisel."

"Te näite olevat kuidagi pahane või solvunud. Kas on midagi juhtunud? Kui see nii on, et te kuidagi ei saa jääda, siis ei tarvitse me ometi pahandusega lahkuda."

"Ma ei ole solvunud ega pahane, olen ainult kurb. Mulle näib, et olen ka teid millegagi pahandanud. Aga kuidas ma võisin teada, et mulle on keelatud kohata teie venda."

"Minu venda? Mul ei ole üldse venda."

"Hea küll — ta nimi on Stanley — kui see üldse on ta nimi."

"Ma ei tunne kedagi, kelle nimi on Stanley."

Ma ei tea, kas ta kõneles tõtt, ta ütles seda nii surutud häälega ja ta pilk oli kurb. Sellesama pilguga oli ta varem vaadanud ka Ollet.

Ometi nägin samal ajal Stanleyt, kes seisis nüüd ukse juures ja noogutas mulle peaga. Ma ei tahtnud teda jälle kaduda lasta, sellepärast läksin otsekohe pool joostes ukse juure, ilma et ma oleksin isegi Bellaga jumalaga jätnud. Milleks pidingi seda tegema, kui me kunagi polnud teretanud. Olen väsinud sellest lõputust jumalagajätmisest — mõnikord tundub mulle, et mu elu polegi muud kui üksainus jumalagajätmine.

Aga kui olin ukseni jõudnud, oli Stanley jälle kadunud. Leidsin ennast jälle koridoris, selles koridoris, mis käis ringi ja millest polnud pääsu. Nägin jälle vanu tuntud keelusilte, isegi seda natuke koomiliselt mõjuvat "Älä sylje lattialle!" Ainsa uue sildina torkas mulle silma: "Juhiga rääkimine sõidu ajal keelatud!"

Kõik see vahepealne oleks olnud nagu unenägu, isegi veel udusem, nii et seda vist uneski polnud. Miks peabki alati kõik, mis tõelikkuses ei esine, olema unenägu, mis pole ju ka midagi muud, kui tõelikkuse peegeldus mälupeeglis? Majas, kus leina tõttu on peeglid kaetud, ei ole peegeldusi, kui maha arvata see juhtumisi unustatud basseini. Siin majas ei ole siis ka unenägusid. Aga kui meile ei anta ei ilmsi ega unes, kas peame siis hoopis osata jääma?

Siiski, koridor ei olnud täiesti tühi. Ühe ukse juures seisis Allan (sõdur neegrihammastega), käed vaheliti, ja nõjatas piida vastu. Tema nägemine julgustas mind kuidagi.

"Vabandage..." alustasin ma veidi kohmetult, sest ta silmad olid kinni ja ta ei avanud neid isegi nüüd.

"Ma ei ole praegu teenistuses," ütles ta ükskõikselt.

Kas see polnud ainult ettekääne? Kas pastor Rothil oli siiski lõpuks õigus? Kas see tähendas, et meie võim isegi oma kujutluste maailma üle ei ole suurem kui selle võim meie üle?

Ometi tundsin ennast teatud määral lohutatuna. Mind lohutas ainult tema nägemine, kuigi ta mind ei aidanud või ei saanud mind aidata. Kui juba elus on nii, et lihtsalt teadmine, et mõni inimene on olemas, võib teha elu elamisväärseks, siis seda enam pidi mind julgustama teadmine, et sõdurid siiski olid olemas.

Mis jäi mul muud üle kui edasi minna. Edasiminekuks, see oli võrdne edasielamisega — ka siis, kui ei ole näha mingit eesmärki, mingit lahendust. Elus on aeg see, mis edasi läheb ja meid nagu laastukesti oma vooluga edasi kannab. Siin majas, kus kõik kellad olid seisma jäänud, pidin ise edasimineku eest hoolitsema.

Siis märkasin, kuidas koridor aegamööda ikka pimedamaks muutus, nagu oleksid tuled ükshaaval hakanud kustuma. Niisiis — aeg oli täis saamas ja ma polnud mingit väljapääsu leidnud. Kuulsin, kuidas automootor kuski surises ja mulle puhus vastu külm õine õhk, niiske ja nagu lumekübemetega segatud. Koridoril pidi olema aken ja keegi oli selle avanud.

Päris nii ei olnud ma seda lõppu siiski kujutelnud. Ei arvanud, et nii lõppes see teekond, mis algas valgusest säravas saalis Mozarti muusikaga, mille mõistmist üks vana-härä (mitte Sixten) pidas kord tarkuse tipuks; teekond läbi paljude tubade ja pooliku näidendi, mis kestis kaue-mini kui publik suutis seda jälgida, ikka suuremasse ja suu-

remasse üksindusse, kohtu ette ja sealt edasi, ikka kõledamaks ja pimedamaks muutuvasse koridori, kus lõpuks ei olnud vahet enam selles, kas läksid edasi või tagasi, ja kus viimaks üsna üksi seisid ukse ees, mida ei olnud, ja millele ainult sellepärast keegi ei saanud kirjutada "Nada" — ei midagi. Kuni jäi ainult seesama ebamäärane hirm, inimese hirm, kes midagi ei tea ja midagi ei mäleta — sündimata lapse hirm.

Ütlesin, et siin ei olnud ust, aga siin oli eesriie. Lükkasin selle kõrvale ja et koridor oli olnud kaunis hämar, siis olid mu silmad nii harjunud, et nad ka selle ruumi hämaras valguses selgesti nägid.

Siin ruumis olin ma varem olnud, seisnud siinsamas rõdul ja vaadanud alla mustale katafalgile. See oli Surnud Mehe Ruum. Aga nüüd ei olnud siin ühtki sõdurit auvalves ja puusärk oli tühi.

Siis tundsin, kuidas keegi tasakesi võttis mu käsivarrest. Vaatasin Stanley naeratavasse näkku. See oli ikka pisut pilkav, aga mitte pahatahtlik. Nii naerdakse väiksema venna rumaluse üle, keda siiski armastatakse.

"Kas oled oma ekspeditsiooni tulemustega rahul?" küsis ta. "Kas doktor Livingstone on jõudnud Niiluse allikale?"

"Ma ei tea, kas see on õige allikas?"

"See on selle jõe allikas, mida mööda sa läksid. See ei eita võimalust, et on teisi jõgesid ja teisi allikaid."

"Luba mind kordki esitada üks konkreetne küsimus..."

"Seda oled sa alati võinud. Mis saan mina sinna parata, et sa pole julgenud."

"Surnu, kelle juures te valves seisite — teda ei ole enam siin. Kas ta on maetud?"

"Ei, ta ei ole maetud."

"Aga teda ei ole enam?"

"Kuidas sa tead, et teda ei ole enam?"

"Teda ei ole enam seal — puusärgis. Ma nägin teda oma silmaga, muidu oleksin arvanud, et see oli ainult müüt. Ja ma näen nüüd, et teda ei ole."

"Kuidas saab näha seda, mida ei ole? Ei, muidugi ei ole teda seal. Mis siis?"

"Kas see tähendab, et teda üldse ei ole? Kui ta ei ole surnud, ei ole ta ka kunagi elanud..."

"See ei ole ainus seletus. On olemas palju lihtsam ja loomulikum lahendus."

"Ja see oleks?"

"Kas maksab seda üldse küsida? Kui ta ei ole surnud, siis on ju selge, et ta elab."

"Aga puusärg, katafalk, kõik see..."

"Oh, see pole midagi. Nad ainult arvavad, et ta on surnud."

"Kus ta on?"

"Seda ma ei saa sulle praegu öelda, seda pead ise otsima. See maja ei ole ainus. Aga tule nüüd, ma juhatan sind lifti juure — see on kõige otsem tee välja."

Me läksime alla, üsna katafalgi juure, ja ma võisin veel kord veenduda, et see oli tühi. Otse katafalgi taga oligi lifti uks. Mis ime, et selle olemasolu ei teatud, vaevalt keegi tuli seda siit otsima.

Stanley avas lifti ukse ja palus mind käeliigutusega sisse astuda.

"Kas sa ei tule ühes?" küsisin veel ikka veidi hirmunult. "Ma ei tea vahest, millal välja astuda."

"Küllap õpid," ütles ta. "Selles pole midagi erilist. Seal väljas on kõik täpselt samuti nagu siin sees."

"Ja kas me enam kunagi ei kohtu?"

"Kes teab. Mu puhkus on varsti läbi ja siis olen ka mina seal väljas."

"Kuidas ma sinu ära tunnen?"

"Kuidas üldse tuntakse tundmatut inimest? Kord on ju kõik inimesed olnud sulle tundmatud. Ära ainult lükka tagasi ühtki väljasirutatud kätt."

Ta sulges lifti ukse ja läbi klaasi nägin, kuidas ta tõstis käe sõjaväeliseks tervituseks. Siis nägin äkki, kuidas Bobby tuli joostes ja käega vehkides. Ta ulatas Stanleyle mu mantli, kaabu ja käekella, nagu ei oleks tal enam võimalik neid mulle otse üle anda. Stanley avas uuesti lifti ukse.

"Oleksime need peaaegu unustanud," ütles ta veidi süü-tundlikult.

"Mis oleksid lugejad selle kohta öelnud!" mõtlesin ma ehmatusega.

Lift hakkas tõusma, ilma et ma oleksin nupule vajutanud. See oli vist Stanley, kes selle väljast käima pani. Viimane, mis ma nägin, oli ta madrusemüts, millel seisis laeva nimi kuldtähtedega. Aga ma ei jõudnud seda lugeda, see oli liiga pikk. Ainult kolm esimest tähte — "RES..."

Tõusin järjest kõrgemale ja sel tõusul ei tahtnud tulla lõppu. Mul ei tulnud algusest peale meele lugeda majakordi, aga neid oli kindlasti üle kümne. Siis pidin juba olema jõudnud pööningule, aga ikka tõusis lift. Kui ta viimaks peatus, olin jälle pimedas, aga sedapuhku oli see päris tavaline pimedus. Võitlesin natuke uksega, mis oli visa avanema. Ja siis leidsin enda lamedal lumisel katusel, mu üle tähistaevas ja linna valguskuma. Tuul puhus siin tõepoolest igast neljast suunast, nii nagu see vahel tundub kitsastes vanalinna tänavates.

Kuigi ma nüüd olin väljas, ei olnud probleem veel lahenenud, sest mul polnud aimugi, kuidas ma siit alla saan.

Maja pidi olema väga kõrge, arvestades lifti pikka tõusu. Juba paljalt sellest teadmisest jätkus, et mu pea hakkas ringi käima. Nõudis tõelist pingutust, et ma julgesin üles minna trepiastmetest, mis viisid katuseservani.

Siis hakkasin naerma, kergendatult ja häbenedes. Kuigi maja oli väga kõrge, pidi ta asuma vastu mäekallakut, sest trepiastmetest üles jõudes leidsin ennast otse tänaval, mõlema jalaga maapinnal. See oli pime ja tühi tänav, aga otse ees kumas valgus ja kuuldus rahvahulga kisa ja kära. Seal oli peatänav, kust ma mõne tunni eest olin põgenenud.

Olin jälle seal, pärast mõneminutilist käimist. Elu läks edasi, nagu poleks vahepeal midagi juhtunud. Jah, natuke kõrgemale löid vaimustuse lained, muud midagi. Ka natuke sõbralikumas meeleolus, aga see võis ainult mulle nii tunduda. Kolm veidi nokastanud noormeest, kes mulle vastu tulid, sirutasid käed ega lasknud mind muidu mööda, kui nad olid mu kätt surunud ja mulle head uut aastat soovinnud. Oleksin sel hetkel võinud vanduda, et olin neid varem inigi kohanud. Veidi kõheldes vaatasin käekellale, see näitas viis minutit üle kaheteistkümne.

Uus aasta oli alanud.

EESTI KIRJANIKE KOOPERATIIVI

kirjastusel seni ilmunud:

Henrik Visnapuu

Päike ja jõgi

Valev Uibopuu

Neli tuld

August Gailit

*Kas mäletad,
mu arm?*

Gert Helbemäe

Elamata elu

August Mälik

Tee kaevule

Ilmar Talve

Maja lumes

Voldemar Õun

Viis paari susse

Aino Thoen

Igaviku veskid

Arvo Mägi

Ringid vees

Pedro Krusten

Inimese hoidja

Arved Viirlaid

Ristideta hauad I

Arved Viirlaid

Ristideta hauad II

Ella Ilbak

*Otsekui hirv ki-
sendab . . .*

Johan Kõpp

*Mälestuste
radadel I*

Karl Rumor

Uned ja mured

Voldemar Õun

Uus evangeelium I

Voldemar Õun

Uus evangeelium II

Andrus Saareste

Kaunis emakeel

Albert Kivikas

Sookaelad

Bernard Kangro

Eikellegi maa

Raimond Kolk

Kõiv akna all

Magda Pihla

*Rõõmuraasukese
kirjad*

Kirjanikult

lugejale

Eesti Kirjanike
Kooperatiiv

Fack 1 Lund 3
Sweden

Postgiro 43 37 71
